PUBLICACIÓ D'INVESTIGACIÓ I ESTUDIS VILA-REALENCS

font

número 9

ELS BOMBARDEJOS A VILA-REAL DURANT LA GUERRA CIVIL (1937-1939)
Domingo J. Font Pitarch

LES NORMES DE CASTELLÓ
Manuel Xavier Pitarch Font

LA PLANA A LES CRÒNIQUES, MEMÒRIES I TRACTATS MILITARS DEL SEGLE XVI: ELS PERILLS DE LA MAR A UNA TERRA DE FRONTERA
Vicent Gil Vicent

EL FENOMEN MIGRATORI: EL CAS DE VILA-REAL
Santiago Vilanova Añó

NOTES SOBRE JOSEP CALDUCH, EL PRIMER PRESIDENT DEL VILLARREAL CLUB DE FUTBOL
Manuel Carceller Safont

LA VISITA DE LO RAT PENAT A VILA-REAL I L'HOMENATGE A FRANCESC TÀRREGA (1910)
Rafael Roca Ricart

EL CANVI CLIMÀTIC
Josep Usó i Mañanós

LA COL·LECCIÓ DE GOJOS DEL CANONGE MANUEL RIUS ARRUFAT (1871-1939)
Òscar Pérez Silvestre

EL POU DE FIDELO
Fèlix Quirós Candau

PER A UNA HISTÒRIA DE LA MARE DE DÉU DE GRÀCIA, PATRONA DE VILA-REAL
Mn. Vicent Gimeno i Estornell

250é ANIVERSARI DEL VOT PERPETU DEL POBLE DE VILA-REAL
Pasqual Chabrera Calpe

Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ: Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY: Javi Sales

DIGITALITZACIÓ: Pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPILACIÓ D'ARTICLES: Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca i Mónica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Gráficas Timsa

PATROCINADORS: Bancaixa, Facsa, Porcelanosa i Caixa Rural

FOTOS CEDIDES: Gráficas Timsa, Manuel Carceller Safont, Rafael Roca Ricart, Òscar Pérez Silvestre, Mn. Vicent Gimeno Estornell, Vicent Gil Vicent, Fèlix Quirós Candau, Domingo Font Pitarch, Manuel Pitarch Font, Santiago Vilanova Añó

FOTO PORTADA CEDIDA: Domingo Font Pitarch

Dipòsit Legal: V-2349-2007

MAIG, 2007

La Regidoria de Normalització Lingüística no s'identifica necessàriament amb les opinions expressades en els articles publicats.

font

PUBLICACIÓ D'INVESTIGACIÓ
I ESTUDIS VILA-REALENCS

ÍNDEX

1. ELS BOMBARDEJOS A VILA-REAL DURANT LA GUERRA CIVIL (1937-1939)
   Domingo J. Font Pitarch 9
2. LES NORMES DE CASTELLÓ
   Manuel Xavier Pitarch Font 23
3. LA PLANA A LES CRÒNIQUES, MEMÒRIES I TRACTATS MILITARS DEL SEGLE XVI: ELS PERILLS DE LA MAR A UNA TERRA DE FRONTERA
   Vicent Gil Vicent 33
4. EL FENÒMEN MIGRATORI: EL CAS DE VILA-REAL
   Santiago Vilanova Añó 49
5. NOTES SOBRE JOSEP CALDUCH, EL PRIMER PRESIDENT DEL VILLARREAL CLUB DE FUTBOL
   Manuel Carceller Safont 61
6. LA VISITA DE LO RAT PENAT A VILA-REAL I L'HOMENATGE A FRANCESC TÀRREGA (1910)
   Rafael Roca Ricart 69
7. EL CANVI CLIMÀTIC
   Josep Usó i Mañanós 83
8. LA COL·LECCIÓ DE GOJOS DEL CANONGE MANUEL RIUS ARRUFAT (1871-1939)
   Òscar Pérez Silvestre 93
9. EL POU DE FIDELO
   Félix Quirós Candau 117
10. PER A UNA HISTÒRIA DE LA MARE DE DÉU DE GRÀCIA, PATRONA DE VILA-REAL
    Mn. Vicent Gimeno i Estornell 129
11. 250é ANIVERSARI DEL VOT PERPETU DEL POBLE DE VILA-REAL
    Pasqual Chabrera Calpe 171

PRESENTACIÓ

Com cada primavera, la revista *Font* flueix a les mans dels lectors amb una bona selecció de temes sobre Vila-real. Enguany, des de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real us presentem la novena edició d'aquesta publicació. Ja en són nou les fonts de coneixements que han vist la llum gràcies a la participació inestimable dels col·laboradors, investigadors i grans coneixedors d'aspectes ben diversos de la nostra ciutat.

Aquest número de la revista *Font* representa, sens dubte, la constatació d'un treball consolidat al llarg de nou edicions. Hem de destacar l'increment constant d'intel·lectuals i especialistes que esperen cada any aquesta font de treballs inèdits per a difondre les seues inquietuds i les seues investigacions.

Concretament, enguany hem d'agrair la participació a Domingo Font Pitarch, que ens parla dels bombardejos a Vila-real durant la Guerra Civil; Manuel Pitarch Font escriu sobre Les Normes de Castelló; Fèlix Quirós Candau, amb el seu apunt històric sobre el pou de Fidelo; Mn. Vicent Gimeno Estornell, que ens recorda la història de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia; Pasqual Chabrera Calpe ens parla sobre el 250é aniversari del vot perpetu del poble de Vila-real; l'arxiver Vicent Gil ha escrit sobre la Plana a les cròniques, memòries i tractats militars del segle XVI: els perills de la mar a una terra de frontera; Josep Usó i Mañanós ha estudiat el canvi climàtic; Manuel Carceller Safont ens parla sobre Josep Calduch, el primer president del Villarreal Club de Futbol; Santiago Vilanova Añó, que ens ofereix el seu treball sobre el fenomen migratori a Vila-real; Rafael Roca Ricart aporta les seues investigacions sobre la visita de Lo Rat Penat a Vila-real; i, finalment, Òscar Pérez Silvestre ens ofereix un estudi sobre la col·lecció de gojos del canonge Manuel Rius Arrufat (1871-1939).

Davant del progrés imparable de les noves tecnologies i de la codificació màxima de la informació en tota mena de suports informàtics i electrònics, qui no agraeix la familiaritat i la calidesa del llibre imprés? El llibre tradicional, de veritat, de paper i tinta negra, continua sent el suport preferit per a transmetre el coneixement.

M'agradaria destacar el paper tan important que juga aquest brollador de cultura vila-realenca, que és la revista *Font*, com a mitjà de confluència entre la saviesa dels col·laboradors i l'interés incondicional dels lectors pels temes que afecten la seua ciutat.

Finalment, he de manifestar el meu agraïment a totes les entitats i empreses patrocinadores que, any rere any, han permés que, mitjançant la seua imprescindible aportació econòmica, us puguem fer arribar, de manera gratuïta, la nostra publicació.

Pasqual Batalla Llorens
Regidor de Normalització Lingüística

Domingo J. Font Pitarch

ELS BOMBARDEJOS A VILA-REAL DURANT LA GUERRA CIVIL (1937-1939)

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

Bombardeig de l'Aviació Legionària Italiana (8 de març de 1938). Arxiu Fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

ELS BOMBARDEJOS A VILA-REAL DURANT LA GUERRA CIVIL (1937-1939)

En l'inici de la primavera de 1937, una vegada detinguda la violenta repressió inicial i restablida una certa normalitat, a Vila-real la guerra encara es percebia com un fet llunyà, a pesar de la proximitat del front de Terol. No obstant això, tot canviaria a partir del 23 de març amb el bombardeig naval sobre Castelló. S'iniciava un període de dos anys en el qual la província va viure, sota les bombes, la crueltat del conflicte bèl·lic.

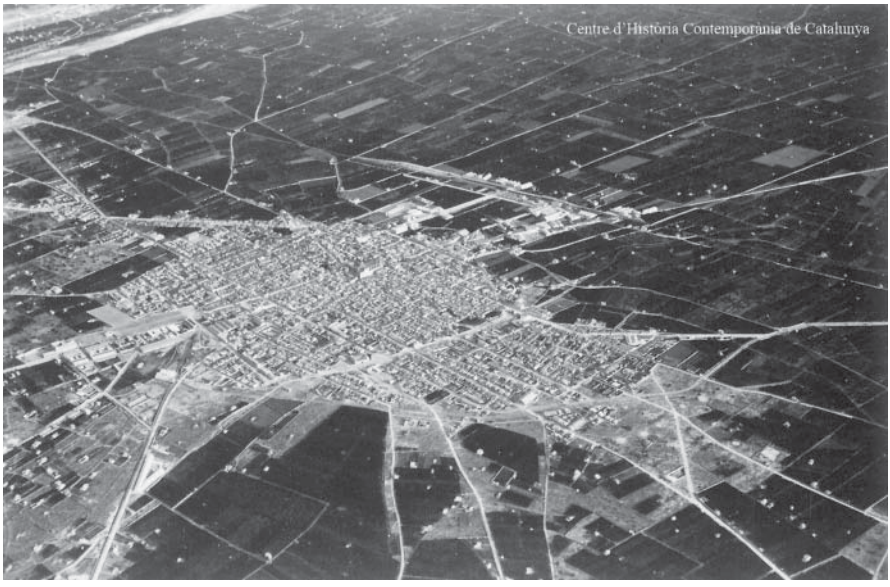

Vila-real des de l'aire. Imatge presa per l'Aviació Legionària italiana (desembre de 1937). Arxiu Fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya

Des de la definició dels fronts, l'àrea mediterrània[1] es va convertir en una zona vital per a la República, perquè a través dels seus ports rebia armament i exportava gran part dels seus productes, especialment la taronja, la qual proporcionava valuosíssimes divises.

La guerra va prendre un nou rumb a partir de la tardor de 1937 després de la caiguda de la zona nord. La flota insurgent va desbloquejar el Cantàbric i es va desplaçar fins a les Balears per a donar suport a les incursions de la seua aviació. Aquesta s'ubicava en la base de Pollença, al nord de l'illa de Mallorca, on gaudia d'una inestimable posició per a controlar quasi tot el Mediterrani i fonamentava la seua superioritat sobre les forces aèries republicanes en els bombarders i hidroavions de l'Aviació Legionària italiana i de la Legió Còndor alemanya.

A partir d'aquest moment, el general Franco va centrar la seua estratègia en l'assetjament de la zona marítima republicana, amb la finalitat de dificultar el trànsit comercial a les seues ciutats i als seus ports. El 1938, després de reconquerir Terol, els nacio-

nals van incrementar la freqüència dels bombardejos i el litoral va ser fustigat amb brutalitat. L'aviació facciosa va carregar contra tot tipus d'objectius i va practicar mètodes d'assassinat en massa de civils, que van ser habituals durant la II Guerra Mundial, a pesar de les reiterades protestes diplomàtiques.

A final de juny, el front de combat es va estabilitzar entre Almenara, Nules, la Vall d'Uixó i Viver. Els bombardejos a la província van cessar considerablement per raons tàctiques, l'ofensiva sobre Catalunya, i per la debilitat de l'aviació republicana, que a penes va aconseguir sobrepassar les línies enemigues en quatre ocasions.

Cronologia dels bombardejos

Les primeres incursions aèries sobre la província es van dirigir sobre objectius de la costa com ara Orpesa, Benicàssim, Castelló, el Grau, Almassora i Burriana, a més de la zona nord: Vinaròs, Benicarló i Peníscola. Malgrat tot, la proximitat, la potència dels projectils i les incessants alarmes, així com el continu pas d'avions amb destinació a Sagunt i a València, van fer que els vila-realencs les visqueren com a pròpies.

Bombardeig italià sobre Castelló (1 d'abril de 1938). Al fons, Vila-real. Arxiu de la Diputació de Castelló.

Seguidament, es detalla una relació dels bombardejos sobre Vila-real[2] dels quals hi ha alguna referència documental, encara que es pot afirmar, amb total seguretat, que el nombre real va ser molt superior.

Dos mesos després del primer atac sobre la capital, el 22 de maig de 1937, es registra el primer bombardeig sobre el nostre terme municipal. A primera hora de la ves-

font

prada, cap a les tres, un trimotor[3] que acabava de bombardejar Benicàssim i el Grau de Castelló és sorprés per un caça republicà que aconsegueix desviar la seua ruta. En la fugida, va llançar la majoria dels projectils que encara transportava prop de les Alqueries, però sense afectar el nucli urbà.

Uns dies més tard, el 25 de juny, cap a les dues de la matinada, quatre avions procedents de Tortosa metrallen el litoral, ataquen el tren correu a Orpesa i deixen caure sobre Castelló catorze bombes. Després, un d'ells continua cap a Vila-real, plana prop de quinze minuts cercant l'objectiu i deixa caure quatre bombes que impacten a uns cent metres de la ciutat en un hort de tarongers. La població fou alertada i no va haver-hi desgràcies personals, encara que una dona va morir per una afecció cardíaca.

També la matinada del 5 de juliol, diverses aeronaus que venien de bombardejar Sagunt van emprendre rumb cap a Castelló i en la travessia van tirar alguns projectils prop de Vila-real, però no van produir cap dany.

La nit del 19 de novembre, alguns avions llancen bombes a Benicarló i, tot seguit, es desplacen a Castelló, on ataquen el centre de la ciutat i el port, per a finalitzar la seua missió amb el bombardeig d'Almassora i els voltants de Vila-real.

El 7 de desembre l'Aviació Legionària italiana bombardeja, encara que amb escàs encert, els ponts del ferrocarril i de la carretera nacional sobre el riu Millars. Per als nacionals es tractava d'un punt estratègic primordial.

La nit del dia 19 del mateix mes, tres aparells van creuar la capital i van llançar un bon nombre de bombes a Almassora pels voltants dels objectius anteriors, encara que tampoc van causar víctimes.

Bombardeig italià sobre els ponts del riu Millars (20 de desembre de 1937). Arxiu Fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya

font

L'endemà, a les deu i mitja del matí, una altra esquadrilla de tres avions italians[4] van tornar a bombardejar les vies de comunicació esmentades, i van deixar caure en aquesta ocasió més d'una vintena de projectils i, tot seguit, es van internar al mar en direcció a Palma de Mallorca. No van causar danys materials, però sí un ferit.

El 22 de desembre, poc abans de les tres i mitja de la vesprada, sis bombarders Heinkel de la Legió Còndor alemanya penetren pel riu Millars, encara que en aquesta ocasió alteren el traçat i tres d'ells es dirigeixen a Castelló, on llancen tretze bombes, i els restants a Burriana, que en rep vint-i-cinc.

Dos dies després, a les onze del matí, són ataüllats sis avions molt prop de Vila-real. La ràpida eixida dels caces republicans va evitar el bombardeig dels nuclis urbans, ja que l'aviació insurgent va haver de tirar la càrrega a les muntanyes i emprendre la retirada.

Els primers mesos de 1938 van ser de relativa tranquil·litat per a la província, gens comparable amb el que passaria en els següents, ja que les aviacions italiana i alemanya van emprendre duríssimes accions sobre Catalunya, València i Terol, encara que els atacs no van cessar.

Així, a les 9 del matí del 18 de gener, sis bombarders Junker de la Legió Còndor van tornar a penetrar pel Millars, tres d'ells van bombardejar, de nou, les infraestructures viàries sobre el riu a Almassora i els restants, a Castelló. A la matinada, a penes setze hores després, tres trimotors Heinkel llancen quatre bombes a Nules i dotze en el límit entre Vila-real i Almassora.

El dia 27 del mateix mes, a les vuit del matí, una esquadrilla de sis avions Junker realitzen una incursió pel riu Millars, però en aquesta ocasió no ataquen i prenen rumb sud cap als seus objectius: Almenara i Sagunt.

Bombardeig italià sobre les infraestructures del Millars (18 de febrer de 1938). Arxiu Fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

font

Passades les dues i mitja de la vesprada del 18 de febrer, tres bombarders Savoia de l'Aviació Legionària italiana s'endinsen pel Millars i deixen caure a l'altura de Vila-real dotze bombes sobre els viaductes del riu, sense produir danys materials. Vint minuts després va cessar l'alarma perquè van desaparéixer en prendre direcció est.

Els bombardejos de l'aviació italiana sobre el pont ferroviari i sobre el pont de la carretera nacional van tornar a repetir-se els dies 21 i 22 de febrer, i també a final de mes.

A partir d'aquest moment, aquestes instal·lacions es van convertir en objectiu prioritari per a l'aviació facciosa, que, fins a l'entrada de les seues tropes a Castelló, no va deixar de bombardejar-los de forma constant amb potents projectils. Especialment intensos van resultar els atacs realitzats pels bombarders italians el 8 i el 19 de març, a pesar que tampoc van aconseguir enderrocar-los.

Bombardeig italià (21 de febrer de 1938). Arxiu Fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

Des de la segona quinzena de març, quan l'exèrcit del general Franco va albirar la possibilitat d'arribar al Mediterrani i dividir el territori republicà, els atacs es van incrementar. Les aviacions italiana i alemanya es van emprar contundentment contra moltes ciutats de la província, la nostra entre elles, que de forma sistemàtica i diària, van rebre una pluja de foc i metralla des de l'aire[5].

El 13 d'abril, els hidroavions de la Legió Còndor bombardegen Vila-real. El Llibre de Defuncions de l'Ajuntament inscriu, aquest dia, un aterridor resultat de vint-i-tres morts. De tots ells es desconeix l'edat, l'estat civil, la filiació i el domicili, i la causa de la mort és l'hemorràgia cerebral, diagnòstic habitual per a aquest tipus de defuncions. Per l'absència de dades, es pot pensar en un grup de refugiats, però com totes les víctimes són homes, és factible suposar la possibilitat que es tractara de membres d'algun

batalló de fortificacions que, de pas per la ciutat o pel terme municipal, fóra sorprés per l'atac aeri.

El dia 25 d'abril, la ciutat va patir un altre bombardeig de magnitud que afectà la zona sud, entre els carrers València i el tram final de La Murà, amb un tràgic balanç de deu morts, uns quants ferits i alguns edificis derruïts.

Uns dies més tard, a final de mes, una esquadrilla de sis bombarders atacaren els ponts del ferrocarril i de la carretera nacional i ocasionaren alguns desperfectes de consideració que van inhabilitar-ne l'ús durant uns dies. El trànsit rodat va ser desviat pel pont de Santa Quitèria i per a no interrompre el ferroviari, els passatgers havien de fer transbord travessant el riu a peu.

Bombardeig italià (22 de febrer de 1938). Arxiu Fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

El 4 de maig, un bombardeig de l'Aviació Legionària molt prop del centre de la ciutat, que va afectar algunes cases dels carrers de Doctor Font i Pare Espuig i de la plaça de Colom, es va saldar amb cinc víctimes mortals i diversos ferits. Aquest bombardeig motivà un comunicat del Ministeri de Defensa Nacional, on es manifestava el sentiment pels damnificats i animava l'alcalde en la construcció dels refugis necessaris per protegir la població.

A mitjan maig, el cel de la Plana va ser l'escenari d'un estrepitós combat aeri entre una esquadrilla de bombarders facciosos i més de quaranta caces republicans que es va prolongar durant quasi mitja hora. Vila-real no es va alliberar del succés i algunes bombes van caure entre el carrer de Pablo Iglesias (l'actual Vicente Sánchiz) i el camí de l'Ermita, i van matar una dona.

font

El dia 22 de maig, una altra dona fou assassinada per un bombardeig, en aquesta ocasió sobre el sector nord-oest de la ciutat, al carrer d'Eres de Patxuga. I l'endemà l'atac aeri va deixar un home mort al centre, al carrer de Fermín Galán, l'actual Major Sant Domènec.

El 25 de maig, una formació de la Legió Còndor va realitzar un atac que va destruir moltes cases als carrers Comunió i Onda, encara que, per fortuna, no va causar víctimes mortals, però sí un dens núvol de pols i fum.

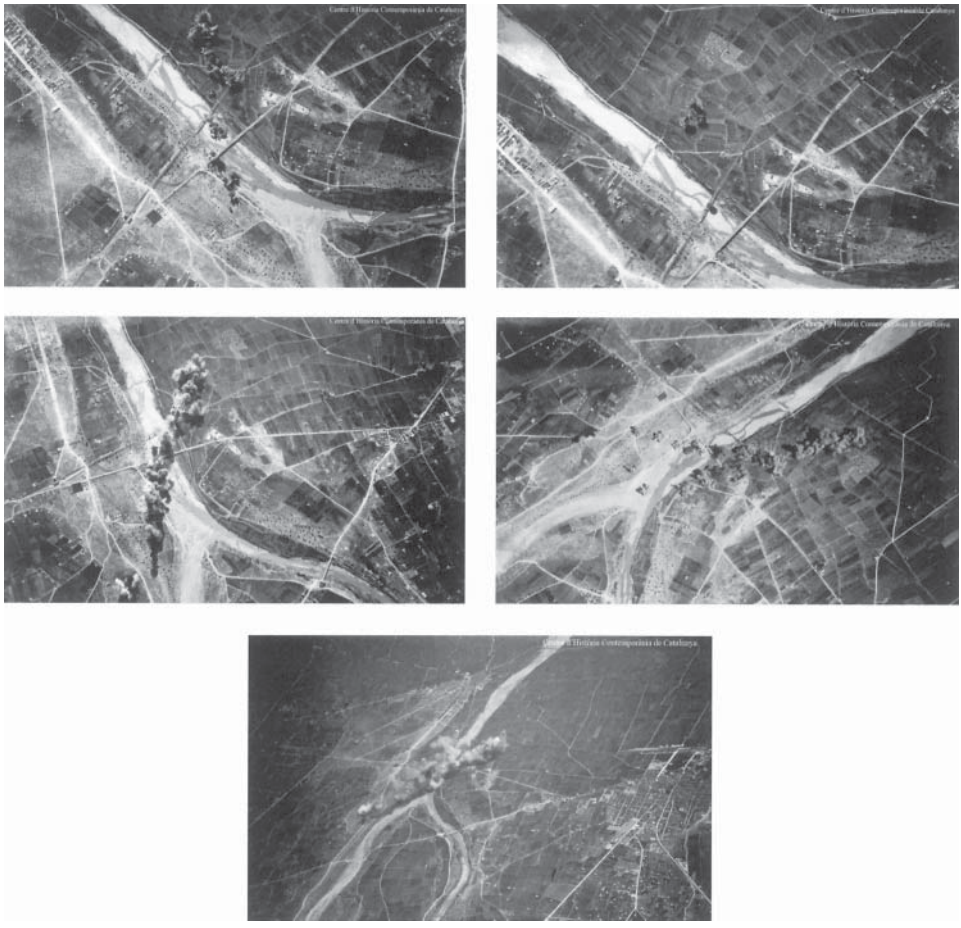

Seqüència del bombardeig de l'Aviació Legionària italiana (8 de març de 1938). Arxiu Fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

El dia 4 de juny es produeix un dels bombardejos més destructius de la guerra. A més de dos homes morts i deu ferits lleus, van resultar danyats seixanta-quatre edificis i alguns masets al camp. Les bombes van caure sobre quasi tota la població. En el sector nord-oest, van ser afectades més d'una trentena de cases als carrers Pérez Bayer, Castelló, 11 de febrer (l'actual Aviador Franco), Josep Nebot, Fola Igúrbide (Vázquez de Mella), Pablo Iglesias (Joan Baptista Llorens) i Santa Bàrbara. Prop del sector centre, disset cases

als carrers Onda, Comunió i Buenos Aires. En el sector sud, deu cases als carrers Trullenc, Joan Mas i la plaça Aliaga. I en el sector est, l'edifici de l'Escorxador i el magatzem de Pesudo.

Durant les nits dels dies següents, el 6 i el 7 de juny, els hidroavions alemanys, després de castigar la capital, van repetir els bombardejos sobre els ponts del riu Millars i van fixar el seu objectiu en l'àrea de l'estació ferroviària de Vila-real. L'últim bombardeig de l'aviació nacional, el 13 de juny, va deixar en aquesta última zona dues víctimes mortals.

Bombardeig de l'Aviació legionària italiana (8 de març de 1938). Arxiu Fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya

Una vegada ocupada la ciutat per les tropes franquistes, l'aviació republicana només va poder sobrepassar les seues bateries antiaèries en comptades ocasions, com la del 5 de setembre o la del primer dia de l'any següent, encara que aquí van ser atacs amb projectils d'escassa potència, no com en la capital. A pesar de tot, l'últim bombardeig que va patir Vila-real, la nit del 4 de febrer de 1939, va afectar el carrer Vázquez de Mella, entre les interseccions dels carrers Ermita i Sant Joaquim, i es va saldar amb dos ferits greus que van morir en els dies posteriors a l'hospital de Benicàssim.

La protecció de la població. Els refugis[6]

Davant la penosa realitat, les autoritats estatals i provincials van impulsar la creació de les Juntes de Defensa Passiva, institucions encarregades d'adoptar les mesures pertinents per a protegir la població civil. Així, a principi de juny de 1937, s'acordava constituir la Junta de Defensa Antiaèria de Vila-real[7] (integrada en la Junta Provincial de Defensa Passiva), la qual, entre altres tasques, havia de promoure la construcció de refugis.

font

L'entitat, juntament amb el Comité del Front Popular Antifeixista i el Consell Municipal, va mostrar bons propòsits (com la sol·licitud de subvencions, l'obertura de subscripcions per a recaptar fons, l'ampliació de l'horari laboral en la construcció de refugis, l'excavació de rases com a protecció provisional, la petició de defenses antiaèries, etc.), però va xocar amb insalvables obstacles per a la realització de les obres de defensa per la precària situació econòmica del municipi i les penúries que ocasionava la guerra. Com a exemple, el Consell Municipal va acordar, a final de febrer de 1938, l'adquisició d'una sirena que avisara en cas de bombardeig. Dos mesos després es va renunciar a la compra, perquè les cases proveïdores no tenien existències.

Les adversitats van obligar a organitzar la defensa passiva de forma rudimentària[8] i, per això, es va optar per aprofitar com a refugis les coves del subsòl, a més de construir-ne alguns. Els testimonis de persones que van patir aquell període ens acosten a la tosquedat dels refugis de Vila-real, als quals, en general, es baixava per uns escalons de terra i una rampa irregular. Al seu interior no s'adequava cap dependència, com a màxim es llançava graveta per a allisar el sòl. Tenien una ventilació mínima i no disposaven de serveis com seients, lavabos o llum elèctric, que se suplia mitjançant llanternes, bugies i llànties de carbur, atés que només s'utilitzaven mentre durara l'alarma, encara que hi havia gent que passava allí les nits.

Curiosament, per la considerable disminució del nombre de bombardejos, el major esforç econòmic en la construcció de refugis es va realitzar després de l'entrada a la ciutat de les tropes nacionals. Després de l'estiu de 1938, la Comissió Gestora Municipal[9], atenent ordres de les autoritats militars, va decidir continuar les obres dels refugis iniciats a fi de salvaguardar la població civil dels possibles atacs de l'aviació enemiga.

Amb tot, és possible confeccionar una relació dels refugis existents a la ciutat:

Refugi Plaça del Mercat, tenia la boca d'accés a la plaça de Colom, al costat del cantó del carrer de l'Ermita. Es tractava d'una de les coves del subsòl que la Junta de Defensa i el Consell Municipal van obrir per la seua extensió. Les autoritats franquistes es van encarregar de condicionar i cobrir amb volta l'entrada.

Refugi Plaça del Calvari, en l'actual plaça del Llaurador, es trobava al costat de la bàscula municipal, molt pròxim a l'encreuament amb el carrer de l'Ermita. Aprofitava, també, una altra de les depressions naturals del subsòl i la seua volta de roca natural conglomerat de quatre metres de grossària oferia suficients garanties. Era el refugi més gran de la ciutat, superava els cent cinquanta metres quadrats i podia acollir unes tres-centes persones. Va ser acabat per la Comissió Gestora Municipal, que el va dotar d'instal·lació elèctrica.

Refugi Grup Escolar Guitarrista Tàrrega, l'actual col·legi Gimeno Barón. En un principi es va excavar, davant de la porta de l'escola, una profunda cavitat, d'uns nou metres de calat, a la qual s'accedia per uns escalons de terra, encara que no tenia massa capacitat i estava desproveïda de tot. Temps després, es va iniciar un altre refugi al carrer paral·lel, Santa Isabel, encara que va quedar inacabat. Les autoritats nacionals van concloure les obres i van connectar ambdues boques sota l'abric de la volta de roca natural conglomerat de diversos metres de grossària. Una vegada unides, la seua extensió s'aproximava als cent metres quadrats i tenia capacitat per a cent noranta persones.

Refugi Grup Escolar Cervantes, excavat al pati de l'escola, estava proveït de dues boques d'accés: l'una, al costat de la Séquia Major, i l' altra, pròxima a l'avinguda del Cedre. La roca natural conglomerat també li servia com a volta. Una vegada acabat per les autoritats nacionals, tenia una superfície de setanta-sis metres quadrats i una capacitat per a cent cinquanta persones.

Refugi Cova de Parret, s'accedia per una casa particular del carrer 11 de Febrer, l'actual Aviador Franco, al costat de la intersecció amb el carrer Sant Joaquim. Es tractava d'una altra cavitat subterrània de gran extensió i de forma irregular. Rep aquest nom per ser el malnom del propietari de l'habitatge per on s'entrava. La Comissió Gestora Municipal va invertir en el seu condicionament, a pesar de no reunir les condicions adequades per la poca grossària del sostre i per fer servei d'albelló.

Refugis del carrer Fola Igúrbide o Barraca de Carda, l'actual Vázquez de Mella, entre les interseccions dels carrers Ermita i Sant Joaquim. Es tractava de dues coves del subsòl a les quals s'accedia per diversos habitatges particulars. Van ser condicionats pels mateixos veïns que, fins i tot, els van dotar de llum elèctric. Un dels refugis podia donar recer a unes cinquanta persones, encara que l'altre tenia menor capacitat.

Refugi Convent de les Dominiques, ubicat al solar on es troba l'actual Ajuntament. De limitada capacitat, amb els primers bombardejos es va habilitar el soterrani com a espai on arrecerar-se els evacuats que ocupaven el centre religiós i altres persones del veïnat.

Refugi de la Casa Consistorial, la Comissió Gestora Municipal va disposar al novembre de 1938 que s'havia d'adequar, al soterrani de l'antiga presó medieval, per a la protecció d'edils i empleats municipals.

A banda dels anteriors, la població va improvisar altres espais on acollir-se i sentir-se resguardat. Molts veïns del centre de la ciutat ocupaven l'escala i les dependències superiors de la torre campanar, mentre que altres es refugiaven a l'edifici del Sindicat Agrícola Catòlic sota els seus arcs. A la zona sud, els ciutadans s'arreceraven sota els ponts del Barranquet. Molts altres optaven per romandre en els seus domicilis sota les escales o en el rebost. Al camp, els pous de reg també van servir de protecció i van unir els que fugien de les bombes amb els que s'amagaven per estar compromesos políticament. Fins i tot algunes famílies van arribar a construir en masets i alqueries refugis propis, mitjançant rases de poc més d'un metre que cobrien amb un teulada de troncs de llenya i terra.

La visió infantil dels bombardejos

Per a acabar, es mostra la visió dels bombardejos realitzada pels xiquets allotjats a la Colònia Escolar Cayetano Ripoll de Vila-real. Aquesta s'integrava dins de la xarxa de Residències Infantils creades pel Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat i el Patronat d'Ajuda Infantil de la província, compost per partits polítics i sindicals i presidit pel governador civil per a atendre xiquets orfes i evacuats[11].

font

A la colònia de Vila-real, instal·lada a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, van arribar a mitjan febrer de 1937, juntament amb un grup de mestres del Ministeri d'Instrucció Pública, cent vint xiquets de procedència malaguenya.

Els dibuixos d'aquests infants evacuats a les colònies mediterrànies eren enviats, alguns a través de les Brigades Internacionals, a països simpatitzants on es realitzaven mostres i exposicions amb la finalitat de recollir la solidaritat i una aportació econòmica. Els que es mostren van arribar a través dels quàquers i procedeixen de la Universitat de Califòrnia, a San Diego[12], i es van exposar perquè persones influents aportaren diners per a les colònies infantils.

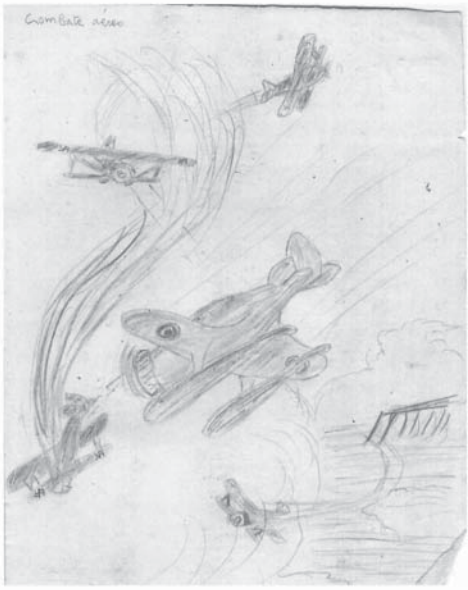

Dibuix de Carlos C. González de 15 anys, resident a la Colònia Escolar Cayetano Ripoll de Vila-real

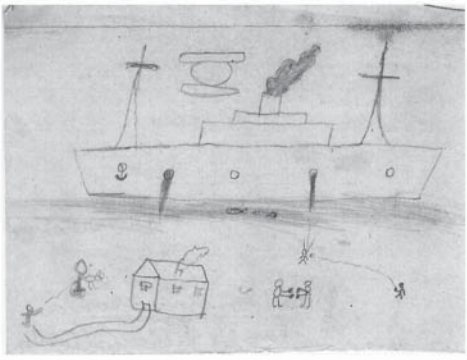

Dibuix de Juan Cebrián García de 9 anys, resident a la Colònia Escolar Cayetano Ripoll de Vila-real

Dibuix de Ángel Pérez Agudo de 12 anys, resident a la Colònia Escolar Cayetano Ripoll de Vila-real

Aquest article està dedicat a les persones que han rememorat les seues valuosíssimes vivències, que, molt amablement, han compartit i sense les quals no hagués estat possible concretar molta informació: Pasqual Batalla Castillo, Miguel Cantavella Pitarch, Domingo Font Manzano, Rosario Font Manzano, Dolores Llorens Clemente, Dolores Mezquita Llorca, Antonio Pitarch Asensio, Carmen Pitarch Villarreal i Vicent Usó Cerisuelo. Així mateix, cal agrair a Miquel Notari les seues indagacions per mitjà

d'Internet i a Eva Pasarell Viñas, de l'Arxiu Fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya, l'atenció i la celeritat en l'enviament de les fotografies publicades.

Domingo J. Font Pitarch

1 Bibliografia emprada:
AADD: *Guerra, franquisme i transició*, València, Edicions del País Valencià, 2006, p. 29-167.
BOSCH, Aurora: "La guerra civil en el País Valenciano", *La guerra civil española*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1984, p. 20-25.
FURIÓ, Antoni: *Història del País Valencià*, València, Eliseu Climent, editor, 2001, p. 596-609.
MAINAR CABANES, Eladi: *Bajo las bombas. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana*, València, Editorial Prensa Valenciana, 2007.
PAGÈS, Pelai: *La guerra civil (1936-1939)*, Barcelona, Editorial Barcanova, 1993.
PANIAGUA, Javier: *España: siglo XX (1931-1939)*, Madrid, Grupo Anaya, 1999.

2 A partir de les dades existents en:
AADD (Grup per la Recerca de la Memòria Històrica): *Castelló sota les bombes*, Benicarló, Onada Edicions, 2006.
Documentació diversa de la carpeta 17/1938, Arxiu Municipal de Vila-real.
Mediterráneo, 1938-1939, Arxiu Històric Municipal, Ajuntament de Castelló.
El Mercantil Valenciano, 1938, Hemeroteca Municipal, Ajuntament de València.
Heraldo de Castellón, 1937-1938, Arxiu Històric Municipal, Ajuntament de Castelló.
JUAN NEBOT, Manuel: *Villarreal siglo XX*, Vila-real, Imprenta Sichet, 1986, p. 146-188.
Llibre de defuncions 1937-1939, Arxiu Municipal de Vila-real.

3 Popularment conegut com *pava*.

4 Solien penetrar pel llit del riu Millars, a no massa altura, bombardejaven i, després, realitzaven un ampli semicercle entorn de la ciutat per a tornar cap al mar sobre el curs del riu Sec.

5 A partir d'aquest moment, davant del perill, la majoria de la gent se'n va del poble i es refugia en les alqueries i els masos i sols hi acudia per a recollir provisions. Amb tot això, la ciutat adquirí un aspecte fantasmagòric, perquè, a més, a la nit s'apagava l'enllumenat públic, la qual cosa provocà continus robatoris.

6 Documents consultats:
Actes de les sessions municipals 1936-1939, Arxiu Municipal de Vila-real.
DOÑATE SEBASTIÁ, José María: "Primavera caliente (Recuerdos de la guerra civil)", Vila-real, *Cadafal*. Butlletí informatiu de festes, setembre 1989.
- "Primavera caliente (II). Recuerdos de la guerra civil", Vila-real, *Cadafal*. Butlletí informatiu de festes, maig 1990.
- "Primavera caliente (III). Recuerdos de la guerra civil", Vila-real, *Cadafal*. Butlletí informatiu de festes, setembre 1990.
MOLINER CALLERGUES, José Miguel: "La Defensa Pasiva en Vila-real. Una década de precauciones en caso de ataque aéreo", Vila-real, *Cadafal*. Butlletí informatiu de festes, maig 1993.

7 Acta de la sessió municipal, 1 de juny de 1937, foli 35, Arxiu Municipal de Vila-real.

8 Es va ubicar en la part alta del campanar un guàrdia municipal que feia sonar les campanes quan advertia l'arribada de l'aviació, i es va instal·lar una potent sirena en la plaça del Calvari.

9 Acta de la sessió municipal, 16 de setembre de 1938, foli 78, Arxiu Municipal de Vila-real.

10 Va rebre aquest nom en homenatge a l'última víctima de la Inquisició espanyola. Cayetano Ripoll fou un mestre d'escola acusat de no creure en els dogmes catòlics i va ser condemnat a València per heretge i penjat el 26 de juliol de 1826.

11 En la província en va haver-hi deu més (a Castelló, Burriana, Benicàssim, Nules, Orpesa, Benicarló, etc.) que van acollir quasi set-cents xiquets.

12 Pertanyen a la Southworth Spanish Civil War Collection, un arxiu que comprén 609 dibuixos originals d'aquestes característiques.

2

Manuel Xavier Pitarch Font

LES NORMES DE CASTELLÓ

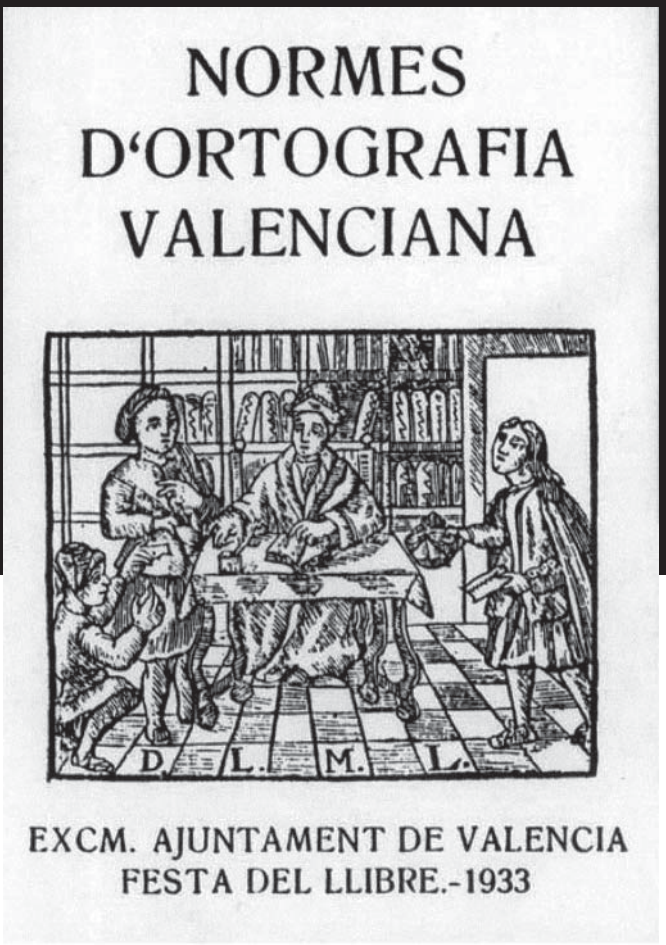

Publicació de les Normes de Castelló per l'Ajuntament de València amb motiu de la Festa del Llibre l'any 1933

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

LES NORMES DE CASTELLÓ
BREU SINOPSI D'UN FET HISTÒRIC

"L'evolució de la nostra recuperació cultural exigia amb urgència una fórmula útil de cara al futur: una fórmula unànime, lògica i ben pensada." Amb aquest comentari feia referència Joan Fuster[1] al moment històric de la creació de les Normes de Castelló (també conegudes per Normes del 32), quan es formalitzava l'acord per a la codificació lingüística de la nostra llengua, un 21 de desembre de 1932.

Des de l'abolició de les estructures de govern als països de parla catalana, segle XVIII, la castellanització va impregnar també l'ortografia dels escrits valencians. Les conseqüències anihiladores del control polític i cultural arrossegaven efectes fatals en l'evolució de la llengua. Elements tan determinants com la degradació de la literatura culta o la impossibilitat d'escolarització en valencià, acompanyaren més de dos segles de divergències en l'ús escrit.

Des de diferents poders que abanderen un nacionalisme espanyolista, que intenta dissimular la seua radicalitat precisament amb l'estratègia d'al·ludir als *perills* d'altres cultures nacionals que no són la seua, és a dir, que no parlen la seua llengua, sempre s'ha intentat divulgar una imatge perversa i antiga de la idea que lliga el fonament identitari d'una cultura a la força històrica de la seua llengua. Potser perquè, en el seu cas, mai han tingut la mateixa necessitat de reivindicar-les. En aquest sentit, són significatives les paraules amb què Lluís Revest, motor de la Societat Castellonenca de Cultura i redactor principal del document del 32, encetava el preàmbul a les Normes: la constatació que tothom acceptava que la llengua pròpia era la "més alta manifestació de la personalitat d'un poble[2]". Per això, s'entén que arribat el segle XIX els valencians havíem perdut la consciència pròpia de qui érem com a poble i també la voluntat de mantenir l'ús de la pròpia llengua en un registre unificat i digne.

Amb l'aprofitament de l'impuls que havia exercit la Renaixença de Llorente a finals del XIX, les dues primeres dècades del segle XX són clau en la mobilització ideològica, que faria un salt d'efectivitat. Com a referència interessant, el 1906 se celebrava a Barcelona el I Congrés de la Llengua Catalana, on participava Lluís Fullana. Els intel·lectuals valencians llançaven cartes i articles on plantejaven obertament la idoneïtat d'una posada en comú del referent normatiu. Un prohom castellonenc, Gaetà Huguet Breva demanava la valencianització de les institucions socials, polítiques, educatives i religioses, unit a la necessitat de normativitzar l'ús lingüístic. Uns anys després, finals de la segona dècada, alguns erudits valencians alerten sobre l'estat d'inanició de la llengua i de la necessitat d'impulsar-la i d'unificar-la per a tots els parlants. Veus autoritzades com les d'Eduard Martínez Ferrando o Carles Salvador escriuen articles des de destacades plataformes valencianistes: *Taula de Lletres Valencianes* o el *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura.*

El context reivindicatiu posava en evidència que un projecte com el proposat només podia portar-se a terme si s'establia el vincle entre rellançament del valencianisme ideològic (polític) i fixació normativa de la llengua. Revest posava les primeres

pedres del camí a seguir, en el seu estudi *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu,* on declarava que l'únic sistema ortogràfic assumible eren les Normes de l'Institut d'Estudis Catalans. I és que Catalunya marxava avançada des de l'autoritat de l'IEC, amb la recent reforma de Pompeu Fabra, la *Gramàtica* de 1913 i l'aparició del *Diccionari General de la Llengua Catalana*, el mateix 1932. Passats uns quants anys del fracàs de Fullana en la seua proposta normativitzadora (a Barcelona també havia fracassat Milà i Fontanals), amb el model de l'IEC, el 1930 eren convocats els escriptors valencians des de *Taula de Lletres Valencianes*, dirigida per Adolf Pizcueta. El text reclamava una representació que redactara "... les normes ortogràfiques que haurien d'adoptar aquelles publicacions i tots els escriptors valencians que vulguen contribuir a la prosperitat de la nostra llengua i de les nostres lletres[3]".

Amb la desaparició de *Taula de Lletres Valencianes*, recollia el testimoni del projecte la Societat Castellonenca de Cultura, amb Salvador Guinot al capdavant. Un procés ja imparable que gestava les "bases per a la unificació de l'ortografia valenciana[4]", fonamentades sobre dos objectius: la unitat de la llengua i l'adaptació a la normativa lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans. Al costat de Revest, primer redactor, fou transcendental la reflexió i aportació de Carles Salvador, a qui devem el *Vocabulari Ortogràfic Valencià*, que completava el redactat de les Bases, a més de l'esforç ingent en la tasca didàctica de la normativa, amb especial rellevància per a l'àmbit educatiu. Començava així un període molt important per a la recuperació i dignificació de l'idioma.

A la ciutat de Castelló, s'aplegava un gran nombre d'intel·lectuals de la societat valenciana de l'època, conscients que el seu compromís no era un altre esdeveniment cultural més, sinó una fita de caire sociopolític en clau de futur. Així ho van considerar alguns personatges als qui la història els atribueix papers diferents en l'escenari lingüístic o cultural, però que van veure un punt comú de coherència en el fet d'establir la norma que posaria punt final al caos viscut. Entre els signants trobem[5]: Joan Beneyto i Pérez, Francesc Bosch Morata, Emili Calduc Font, Lluís Fullana Mira, Honori Garcia i Garcia, Salvador Guinot i Vilar, Gaetà Huguet Segarra, Teodor Llorente Falcó, Eduard Martínez Ferrando, Josep Pasqual Tirado, Adolf Pizcueta i Alfonso, Joan Baptista Porcar Ripollés, Lluís Revest Corzo, Carles Salvador i Gimeno, Àngel Sánchez Gozalbo, Manuel Sanchis Guarner, Joan Simon i Matutano, Enric Soler i Godes, Llorenç Sorlí i Ballester, Ignasi Villalonga i Villalba... i altres.

En l'àmbit institucional, no solament com a signants del document sinó com a entitats que, en moments diferents, han tingut un pes determinant en la història lingüística i cultural com a moviments valencianistes, apareixen la Societat Castellonenca de Cultura, el Centre de Cultura Valenciana, Lo Rat Penat, Unió Valencianista, el setmanari *El Camí*, editorial L'Estel, Agrupació Valencianista Republicana, Seminari de Filologia de la Universitat de València, Centre d'Actuació Valencianista... i altres.

L'acte en què es van formalitzar les signatures, segons la tesi defensada per Vicent Pitarch, no estaria revestit de grans protocols, ben al contrari, tot i ser conscients els membres presents de la importància de l'acord, aquell dia que ara considerem assenyalat representaria la cloenda d'un procés que culminava el debat sobre un gran propòsit, en acte més o menys íntim dels qui l'havien treballat.

En aquest procés es reproduïen reunions bilaterals i col·lectives, on cal suposar contactes directes o indirectes amb personatges de la cultura del Vila-real de la primera part de segle que tindrien conseqüències en el seu ús lingüístic. Eren aquells anys de gran activitat entre els compromesos amb el valencianisme. Quan la Muntanyeta de Sant Antoni, Betxí, acull el III Aplec de la Plana (1922), hi són presents el conegut vila-realenc Pasqual Nàcher i mossén Enrique Asensio Llorca (capellà que treballà a Roma, director també d'Els Lluïsos i de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia). Al III Aplec acudiren futurs signants de les Normes, tan representatius com Gaetà Huguet o Adolf Pizcueta, per exemple[6]. No és gens difícil entreveure les relacions que podien portar a terme entre tots ells. El pare Bernardí Rubert Candau, nascut a Vila-real el 1903, fou nomenat secretari de Fullana el 1927, justament cinc anys abans de la signatura de les Normes, és a dir, va viure de ben prop l'efervescència o l'etapa decisiva de la regulació normativa. Rubert Candau publicava poesia en valencià; amb *Cançons de la llengua valenciana* obtenia un accèssit als Jocs Florals de València (1928). Més jove que els anteriors, el dominic Miguel Llop Català (Vila-real, 1922-1994), membre de l'Acadèmia de Cultura Valenciana fins a la seua mort, ens ajuda a veure la repercussió del fet en els anys posteriors: "adoptó posturas muy tradicionales respecto del uso del valenciano, manteniéndose como estricto seguidor de las Normas de Castellón..."[7].

La superació de la dictadura de Franco (quaranta anys més de lluita i foscor lingüística) ens porta a la democràcia, a l'aprovació de la Llei d'ús i ensenyament del valencià (novembre de 1983) i a la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (setembre de 1998). Sense entrar a comentar les turbulències no desitjades des dels inicis del seu funcionament, d'aquesta institució creada a instàncies de la Generalitat Valenciana, notem que l'article 3, títol I, de la Llei 7/1998 de creació de l'AVL diu el següent: "L'Acadèmia Valenciana de la Llengua té per funció... així com la normativització consolidada a partir de les anomenades Normes de Castelló."

Les Normes de Castelló, a més de les 34 bases de normativa ortogràfica, han esdevingut avui un segell d'episodi únic en la història de la llengua i del poble valencià. Pel seu caràcter científic i unitari[8], la societat i l'administració actuals no poden sinó responsabilitzar-se de continuar promovent els passos de progrés de la llengua i, simplement, d'activar tots els elements que permeten afavorir un valor tan natural i normal com és, com hauria de ser, poder parlar i escriure en valencià en tots els àmbits, és a dir, poder viure en la nostra llengua.

Any 2007: 75é aniversari de les Normes de Castelló i 1r centenari de l'IEC.

Manuel Xavier Pitarch Font

1 Cite a Joan Fuster, en un fragment de l'apèndix del llibre *Les Normes de Castelló. Una reflexió col·lectiva seixanta anys després,* Universitat Jaume I de Castelló, 1993, p.103. Fuster moria un dia 21, curiosament, de juny de 2002, sense poder complir la seua voluntat palesa de participació en les jornades commemoratives de les Normes, que havien de celebrar-se aquell mateix any.

2 És el primer argument que apareix al redactat de Les Normes de Castelló de 1932, extret de la *Reproducció facsímil del document conservat a la Biblioteca Valenciana*, dins *De Les Normes de Castelló a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, AVL, Generalitat Valenciana, 2002.*

3 *Taula de Lletres Valencianes,* núm 34 (juliol 1930), p. 3-4, extret de l'article de PITARCH, V., *Les Normes de Castelló, símbol i projecte de modernitat al País Valencià*, dins SARAGOSSÀ, PITARCH, i PÉREZ SALDANYA, *Les Normes del 32, setanta anys després,* Edicions Allioli, València 2002.

4 Títol amb què s'obri el text original del document de 1932, encapçalant la justificació inicial o preàmbul a la relació de normes ortogràfiques, les quals, són anomenades Bases.

5 Consulteu SARAGOSSÀ, PITARCH, PÉREZ SALDANYA, 2002 (ref. nota 3) per veure la relació completa de signants.

6 Per a la referència del III Aplec de la Plana, PITARCH FONT, A., *Poetes de la terra,* Revista *Poble*, Vila-real, 2004.

7 Fragment textual que pertany a la ressenya biogràfica sobre el religiós, a càrrec de MOLINER CALLERGUES, J.Miguel, *Miguel Llop Català religioso dominico e historiador de la Edad Media,* dins Revista *Cadafal,* Vila-real, setembre 2006.

8 Respecte de la unitat de la llengua, molt interessant l'apunt de la mallorquina Aina Moll, amb motiu dels actes del 60é aniversari de les Normes, organitzats per l'UJI. Cite textual: "Les Normes de Castelló i l'aplicació al *Diccionari Català-Valencià-Balear* de *l'Ortografia mallorquina segons les normes de l'Institut*, de Francesc de Borja Moll, fan de l'any 1932 –que és també el de la publicació del *Diccionari General de la Llengua Catalana* de Pompeu Fabra- una fita històrica de primer ordre per a la llengua i la cultura que ens són comunes." (UJI, 1993, p.48, ref. nota 1)

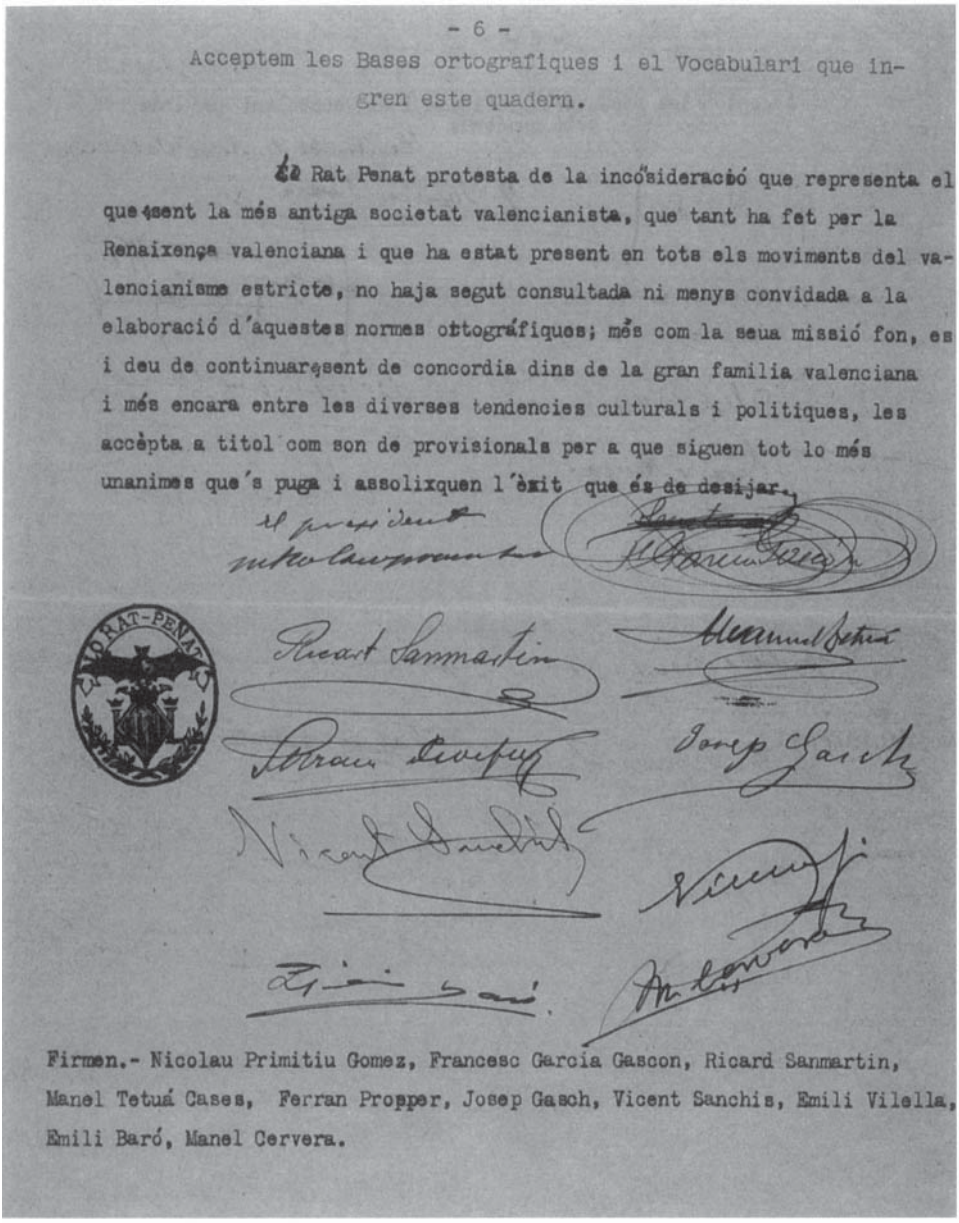

- 6 -

Acceptem les Bases ortografiques i el Vocabulari que ingren este quadern.

El Rat Penat protesta de la incòsideració que representa el que sent la més antiga societat valencianista, que tant ha fet per la Renaixença valenciana i que ha estat present en tots els moviments del valencianisme estricte, no haja segut consultada ni menys convidada a la elaboració d'aquestes normes ortográfiques; més com la seua missió fon, es i deu de continuar sent de concordia dins de la gran familia valenciana i més encara entre les diverses tendencies culturals i politiques, les accèpta a titol com son de provisionals per a que siguen tot lo més unanimes que's puga i assolixquen l'èxit que és de desijar.

Firmen.- Nicolau Primitiu Gomez, Francesc Garcia Gascon, Ricard Sanmartin, Manel Tetuá Cases, Ferran Propper, Josep Gasch, Vicent Sanchis, Emili Vilella, Emili Baró, Manel Cervera.

Documents: De Les Normes de Castelló a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

font

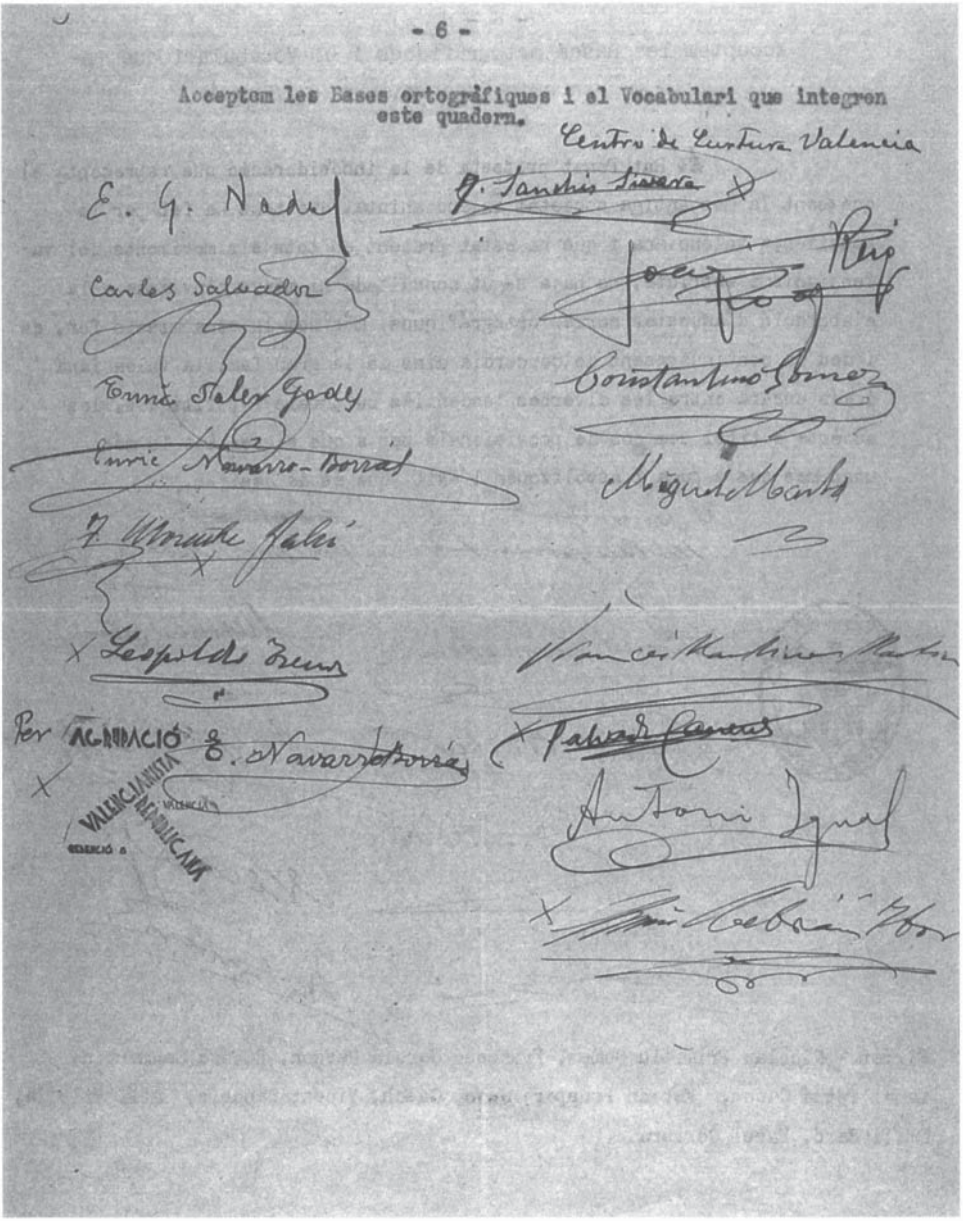

Documents: De Les Normes de Castelló a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

font

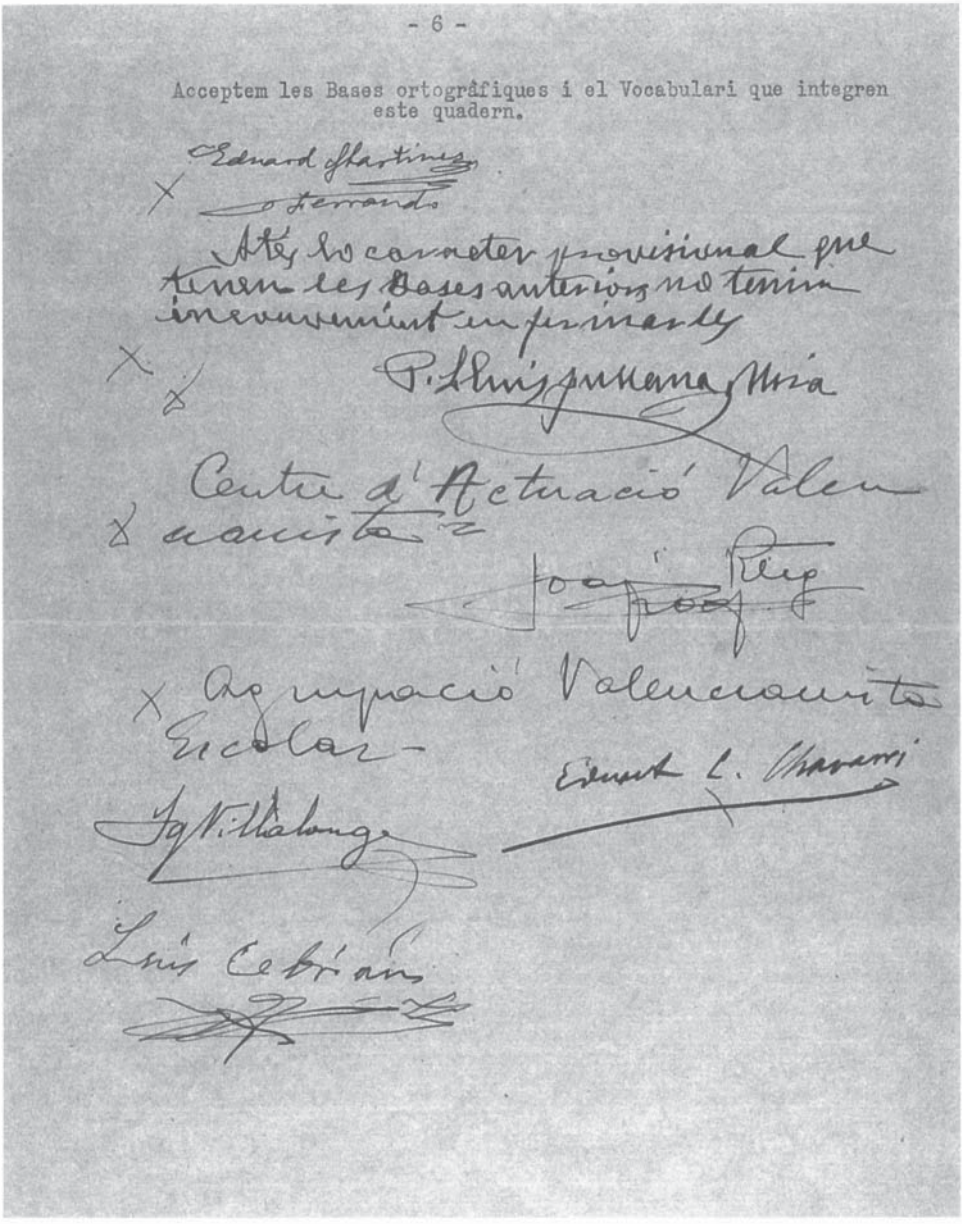

- 6 -

Acceptem les Bases ortogràfiques i el Vocabulari que integren este quadern.

Eduard Martínez Ferrando

Atés lo caracter provisional que tenen les Bases anteriors no tenim inconvenient en firmarles

P. Lluís Pullana Mira

Centre d'Actuació Valencianista

Joaquí Reig

Agrupació Valencianista Escolar

Eduart L. Chavarri

Ig. Villalonga

Luis Cebrián

Documents: De Les Normes de Castelló a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

font

3

Vicent Gil Vicent

LA PLANA A LES CRÒNIQUES, MEMÒRIES I TRACTATS MILITARS DEL SEGLE XVI: ELS PERILLS DE LA MAR A UNA TERRA DE FRONTERA

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

LA PLANA A LES CRÒNIQUES, MEMÒRIES I TRACTATS MILITARS DEL SEGLE XVI: ELS PERILLS DE LA MAR A UNA TERRA DE FRONTERA

Al segle XVI de la Plana se'ns fa realitat en cròniques, dietaris i memorials. Els hi ha de més literaris, com les grans cròniques de Pedro Antonio Beuter, Rafael Martín de Viciana i Gaspar Escolano i els dietaris[1]. Altres tenen un caire tècnic, són les cartes i memorials dels virreis i jurats i els tractats militars sobre l'estat de la defensa del regne[2].

La descripció corogràfica de la Plana i la valoració que d'ella es fa, tant als cronistes com als enginyers militars, són fruit de l'observació del territori amb una clara finalitat militar. Cal no oblidar que l'edició d'aquestes cròniques i la redacció d'aquestes memòries, cartes i tractats coincidí amb una conjuntura bèl·lica, de guerra al Mediterrani amb l'Islam.

Per això, l'observació de la natura i la descripció gràfica i escrita del paisatge, la vila i la gent interessen ja que faciliten o dificulten la defensa del regne. Tot i això, derivada d'aquesta necessitat de conéixer el territori, l'estat de les fortificacions, les obres de defensa que calia fer a les viles i al litoral o les forces militars de les quals es podia disposar naixen les primeres descripcions acurades de la geografia valenciana.

Tanmateix, cal assenyalar que l'efecte que es busca amb aquest coneixement del territori no és el mateix als textos de Viciana o Escolano que als dels jurats, virreis i enginyers militars i tractadistes de l'art de la guerra. Com a mostra, en aquestes pàgines es contrasten les descripcions i observacions de la *Crònica* de Rafael Martín de Viciana (1563) amb la *Visita* de Juan de Acuña (1585)[3].

Al primer text, el cronista s'interessa per enaltir la força del regne davant l'imaginari col·lectiu. Al segon, el militar fa una veritable acta notarial i dicta les febleses del territori, sobretot, a la vora de la mar, la frontera estratègica més important del regne de València al segle XVI.

El litoral de la Plana: el paisatge de la frontera

La Plana als escrits del segle XVI s'explica com una estreta franja rodejada de muntanyes i frontera "de la mar a Levante". Aquest tram costaner estava molt humanitzat per l'explotació extensiva dels recursos[4].

A la documentació d'aquell temps les viles de la Plana "contadas por de la costa y proveidas como tales" eren Almenara, Moncofa, Nules, Borriana, Almassora i Castelló. A més estaven els llocs de la Vilavella, Xilxes, Mascarell i Orpesa. L'abast de l'espai litoral no anava més enllà d'una llegua. A "la Plana de Burriana" com l'anomena Viciana?, Vila-real quedava fora d'aquest espai litoral. Tot i que Acuña la considera part fonamental d'aquest territori.

L'any 1585, Juan de Acuña fita la costa des del castell d'Almenara a la torre d'Orpesa. A la seua *Visita* s'assenyalen els termes entre el castell d'Almenara i la torre de

Moncofa, la torre del Grau de Borriana i la del Grau de Castelló, la torre d'Orpesa i la torre de la Sal i entre aquesta i la torre de Capicorb. En aquests termes, la riba de la mar de Llevant es caracteritza per una "platja descoberta i baixa". Tanmateix, la costa no és tota igual. L'afegit *arenosa* apareix quan es descriu l'àrea entre la platja nord de Sagunt i la vila d'Almenara, com "ásperas y fragosas", s'esmenta la costa entre la torre de Sant Julià i la de la Mala Dona (Benicàssim); el cap de Sant Julià es considera com a serra, en la qual el paisatge es caracteritza pels penya-segats.

La Plana, segons la va retratar Antoine van den Wyngaerde (1563). Osterreichische Nationalbibliothek. Viena

Al costat de la costa molts indrets són estanys, aiguamolls i marjals. Tot això, feia el litoral de la Plana de "lo más peligroso [...] desde la torre del Grao de Morvedre hasta cerca de la torre de Oropesa, por ser tierra áspera y haver en ella muchas calas y valles de lugares de christianos nuevos no lejos de la marina". S'ha de tenir en compte que molts indrets del litoral quedaven pràcticament aïllats dels nuclis urbans. Des de Castelló al Grau "por causa de haver grandes armajales casi no se puede hir por otra parte desde la mar hasta cerca de esta villa sino es rodeando mucho". Així mateix, més complexa era la geografia d'Almenara, Moncofa i Nules, "ay por las orillas d.el estanyo y la tierra adentro armajales". Això fa aquests paratges molt perillosos, ja que: "ay mas aparejo para que los christianos nuevos, vezinos del dicho reino, si quisiesen pasen a Berveria". Per això, aquesta geografia és motiu de preocupació constant a les lletres remeses pels jurats als virreis i pels virreis al rei:

> "porque allende, avisados de los moriscos de la tierra que con ellos se juntan, hechan en tierra dichas fustas hasta mil y trezientos turcos, con los quales certifico a vuestra Magestad que son parte para llevarse de buelo qualquier villa o lugar de la Marina, si no es Alicante, Penyiscola y Denia, que estos tres estan desospechados"[5].

La geografia morisca començava a Moncofa. "Cerca de esta ay tres o quatro valles, todos poblados de [...] christianos nuevos en que dizen que abrá como tres mil casas y enpiexa la población d.ellos como media legua chica de la marina": les valls de l'Uixò i la serra d'Espada. En aquestes terres interiors de la Plana, els moriscos es trobaven a recer, ja que "escondiendose en las morerias y sierras que hay en aquellas partes es imposible descobrirlos. Porque ha acaheçido hurtar hun morisco quinientas cabeças de ganado a hun xrispiano viejo, y tenerlas hun año en cuevas y sierras inabitables, sin haverse hallado ja mas ningun rastro del dicho ganado, que pareçe lo passo blando"[6].

Per sobre d'altres consideracions, la Plana es descriu sempre com una terra rica, mal protegida i amb una població concentrada en nuclis urbans de diferent dimensió. Això la fa "avaricia de corsarios", tal com s'escriu a les lletres dels virreis, la *Crònica* de Viciana o la *Visita* d'Acuña.

Un paratge ric, una terra fructífera

> "El asiento y bivir d.esta tierra es muy apazible porque tiene el medio de dos estremos, de frio y de calor, y es lugar qué se bive con sanidad por los buenos mantenimientos, de pan, vino, carne, aguas y fructas; y por los aires limpios y serenos que pasan por los montes llenos de yervas olorosas y medicinales. Y asi la gente en esta tierra nascida, naturalmente es fuerte, valiente y belicosa. Y que osan emprender en casos de armas por defender su honra y naturaleza actos muy importantes sin apartarse de trabajos y peligros por grandes y graves que se les ofrescan".

Amb aquestes paraules descriu Viciana les terres altes o "estremo frío" de la Plana, el terme d'Onda, a partir del qual comença la serralada. I si així es viu a les contrades de la part muntayosa, al pla,

> "el campo y suelo es conveniente al aladro o labranças. Lo que en verdad lo es, porque es el mas fructisero campo de toda la comarca, como es bien sabido por todos". Aquesta riquesa es generalitzable per "toda la Plana de Buriana [...] todo esto es de lo bueno del reino, porque cogen en gran abundancia, trigo, cevada, avena, cáñamo, lino, legumbres, ortalizas, seda, fructas, azeite, vino, algarrovas, nuezes, almendras, ganados de vacas, y cochinos de carne, caça de puercos javalines, de liebres, y de conejos, y francolines, y otras aves de buelo, y pesquera en la mar, y estanques de diversos géneros de pescados, y otras muchas cosas: de todo lo qual allende de ser bueno en su especia es mucho en cantidad, de manera que en todas las villas dela Plana se coge de todo para provisión della, y aun se saca para proveer muchas tierras comarcanas".

Aquesta terra cultivada i útil és fruit del riu Millars. Els valencians del segle XVI tenien ben present que

> "este rio es uno de los quatro mas principales y mayores d.este reino; y aunque sea el menor en cantidad de agua iguala en calidad con las mejores aguas fluviales del reyno: porque viene muy quebrantada y passa por peñas y arenas

> gruessas y limpias y sin orrura muy clara y de gusto maravilloso, sana para las personas y a un para los ganados[...] Otrosi, es provechosa esta agua para los arboles y fructos del campo, y aun para engrassar las tierras, haziendo en ellas escorrentias de que usan mucho los labradores en sus heredamientos [...] y tienen agua para regar todas quatro (villas) en el campo de Buriana mas de XX. mil cahizadas de tierra. De manera que con ser el cieno de su natural muy grasso y sustancioso, y ayudado con el agua que es muy buena del rio produze los arboles muy crescidos y hermosos, los quales dan mucho fructo. Y eso mismo es en los panes y simientes que siembran, que de qualquier genero que sean nascen y crescen mucho y dan buen fructo".

Així, a Borriana "ay en una parte que los campos produzen naturalmente nogales; y en otra parte produzen azeytunos y assi los arboles y fructos destos dos géneros son maravillosos; y también se cogen en este termino, trigo, cevada, avena, cañamo, lino, havas, legumbres, vino, seda, y de todo genero de fructas mucho y con grande abundancia. Aqui se engordan los mas gordos cochinos de carne de España y la carne del carnero es muy gorda y muy sabrosa, y el agua para bever es de pozos y la mejor de toda la comarca. De manera que en el bivir, aire, suelo, huertas, aguas y fructos es un propio retrato y asiento, conforme a la ciudad de Valencia". Almassora "está edificada en un llano muy grande, lleno de arboleda y muy cultivado". A Castelló, "toda la campanya (esta) muy cultivada y llena de arboleda". A Vila-real, "de medio a baxo (del terme) son huertas que riegan, y de medio arriba es monte, y es todo bien plantado de arboles fructiferos: cogense en este termino, trigo, cevada, seda, algarrovas y otros frustos, y vino blanco y clarete muy bueno, y azeite del bueno del reino aunque en una partida del termino junto a la villa que nombran la balça, se coge azeite, que es tan delicado que iguala con el balsamo".

Terra de blat, cereal i oli, a l'horta de la Plana hi ha tota una geografia de molins, com els que "tiene la universidad (de Vila-real) en propios de ella dos molinos harineros, el uno que antiguamente compraron, y el otro que nuevamente han fundado de cimiento y con avisada invencion en el año de M.D.II. De los quales dos molinos rescibe de renta ordinaria mas de dozientos ducados. Y por el termino los vezinos tienen nueve molinos harineros, que sirven a los de la villa y aun a los pueblos comarcanos. Mas tienen siete molinos de azeite".

Ara bé, viure als molins, a les alqueries o qualsevol hàbitat dispers és tot un risc. L'any 1537, "Pere Ivanyes, moliner del Cap de Terme, sa muller, fills i moços [van ser capturats] per los moros del mar y per moriscats del loch de Mascarell". Pel rescat de cadascun d'ells el Consell de Vila-real va haver de pagar 56 sous[7].

Complementant el profit que es trau de la terra, salines, pesqueres, carregadors amb un important comerç marítim de vi i de blat conformen la realitat de la Plana. L'any 1585 a la *Visita* d'Acuña apareix esmentada la històrica explotació de les Salines de Borriana. Tot i que, ja el 1563, Viciana parla de la seua explotació en temps passat: "antiguamente solia haver en este termino junto a la mar, salinas donde se hazia mucha y buena sal y esto duro hasta los años de M.CCC.LXX [...] solamente ha quedado a la villa ser la una de las nueve duanas o casas donde se vende sal en el reino". La seua ruïna,

segons el cronista de Borriana, està determinada, en gran part, pels perills de la mar: "junto a la salina ay un estanque de agua manantial donde los cossarios solian hazer agua; y por ende se ha fundado una torre fuerte con guardas que defienden el aguada, y dan aviso a la tierra quando por alli passan cossarios".

El mateix passa amb la pesquera. Una activitat molt profitosa a una mar que "es honda y hay muy buena pesquera de todo pescado". Una ordinació de Vila-real del 21 de novembre del 1512 recollia la relació de més 62 espècies de peixos. Totes elles es pescaven a "la mar de Vila-real", almenys des del 1388[8]. Malgrat aquesta riquesa piscícola, els únics poblaments ocasionals de pescadors són els graus de Borriana i Castelló i unes poques "barracas de paja" disperses per la riba de la mar.

La raó d'aquest despoblament, cal cercar-la, també, en l'amenaça de corsaris. Des del mes de març fins l'hivern la pesquera era una activitat de les més perilloses que es podien realitzar. L'any 1518, els jurats de Vila-real, com a administradors de les almoines, paguen el rescat de "Diego de Xeres, peixcador, vehi de la dita vila, lo qual prengueren moros en lo stiu pospassat peixcant en la mar"[9]. Testimonis de barques abordades i pescadors cautius són freqüents a la documentació municipal des del segle XIV fins el XIX.

Com a carregadors, s'elogien les condicions naturals de "la olla, que llaman de Venicasi, que es lo más segura de la mar que ay desde Valencia hasta Peníscola". Tot i això o per això mateix, en ser l'Olla de Benicàssim "el mejor aferradero para navíos que ay en la mayor parte de la marina de hazia la parte de levante, acuden allí muchas galeotas de cosarios", per la proximitat de les illes Columbretes, base d'operacions dels vaixells de corsaris i pirates, quan corrien les mars de Castelló i Eivissa.

Per la qual cosa, Juan de Acuña es lamenta moltes vegades que l'oasi de vida era la Plana i estava desaprofitat en ser un espai desprotegit i abandonat a l'amenaça constant dels corsaris.

Les viles de la Plana: l'arquitectura militar a la italiana

Una constatació de la por en què es vivia és la concentració de la població en tan sols alguns indrets de la Plana. Els contemporanis de Viciana i Acuña s'aixopluguen a recer de les muralles de les ciutats i viles. En qualsevol iconografia, el més destacat de l'arquitectura urbana són les defenses de la vila.

Els murs, les torres, les esglésies fortificades representen la supervivència dels habitants de la Plana. Als mesos crítics de l'estiu, fora de les muralles la vida és arriscada. Per això, Viciana destaca: de Burriana que "esta rodeada de muro y hecha en forma circular por espacio de CC.LXX braçadas por el anden del muro. Tiene quarenta torres térra plenas y dos gruessos baluartes, y barbacana, fosso muy ancho y hondo, y tres puertas en el muro muy fortificadas"; de Vila-real, que "el assiento de la villa es en llano y sobre peña, y en forma quadrangular algo prolongada, tiene de circuito por el anden del muro quinientas y veinte braçadas, es cercada de muro alto con muchas torres, con quatro baluartes, uno en medio de cada un quadro o lienço, donde antes havia una puerta de la villa [...]. En esta villa están bien apercebidos para las cosas de la guerra".

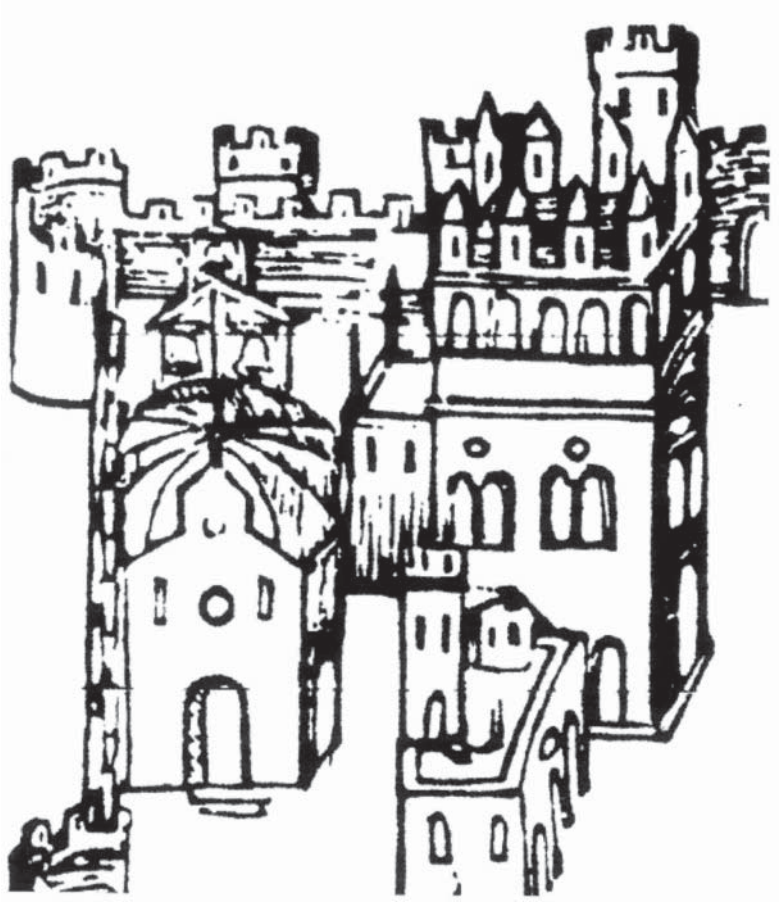

Vila-real, muralla al pany de l'església i torre baluard, segons el retrat de la *Crònica* de Rafael Martí de Viciana (1563)

Fins mitjans del segle XVI, l'objectiu de la fortificació del litoral no va ser l'edificació d'una atapeïda xarxa de torres d'almenara (torre de marina) per la vigilància de la mar, sinó la construcció de defenses sòlides i fortament artillades, que guardaren els punts amenaçats. Com a mostra la torre d'Orpesa o la reforma de muralles de Borriana, Castelló o Vila-real per adaptar-les a artilleria.

Els principis que regiren aquestes obres de fortificació no foren precisament els més sofisticats de l'època. Fins la dècada del 1560 València no va ser objecte de la visita dels enginyers militars, experts de les tècniques d'adaptació de les fortificacions a les armes de foc. Als anys 1530, eren personatges com Joan de Cervelló, senyor d'Orpesa, veterà de les guerres d'Itàlia la qual cosa l'havia posat en contacte amb les innovacions militars de l'època, els quals van visitar el litoral, i es van fer càrrec de projectes defensius, com els de la torre d'Orpesa o les muralles de Vila-real.

font

La clau de les obres mampreses consistia en l'adaptació de les fortificacions a les armes de foc. Per a això era imprescindible que murs i torres presentaren un front més esquiu al foc enemic i que, així mateix, foren aptes per a suportar el pes de l'artilleria, multiplicat per les seues detonacions, i que des d'elles es pogueren batre els flancs adequadament, sense crear punts morts que permeteren l'aproximació enemiga.

Per a complir aquests fins a Europa des del segle XV s'havien desenvolupat complexos plans arquitectònics que van acabar desembocant a la fortificació amb baluards, moderna o a la italiana. En aquest model defensiu, els murs guanyaren en extensió i perderen altura, al mateix temps que s'ocultaven darrere d'un glacis artificialment disposat en l'àrea circumdant. Així mateix, tota una sèrie d'elements s'adossaven a les muralles per a dificultar l'avanç enemic: travesses, revellins, casamates. Finalment, dels cantons del circuit murat sobreeixien robustos baluards, que, amb les seues peces d'artilleria assentades a la plataforma superior, i amb casamates en els nivells inferiors on s'instal·laven punts de foc, dominaven perfectament els flancs de les muralles. El punt final d'aquesta evolució el marca el contundent bastió angular, difós a Europa des de 1530, que tenia un elevat cost de construcció.

Tot i això, les reformes que ací es van portar a terme s'inspiraren en les menys evolucionades de tot aquest procés. És a dir, en les construccions d'inferior cost econòmic. Així, l'element definidor de les defenses a les viles de la Plana, com a tot el regne, seria la grossa torrassa (*torrijó* als documents). Aquesta torre bastió circular constituí una de les primeres adaptacions dels murs a l'artilleria.

Les velles torres medievals, altes i primes, deixaren lloc a aquesta nova torrassa, d'ampla superfície en la base, que es reduïa a mesura que ascendia a manera de talús (el que es denominava *alambor*) fins un poc més de dos terços de la seua altura, a partir d'on seguia vertical, fins a la línia de merlets i merlons que protegia la plataforma superior, on s'assentaven els canons. Davall d'aquesta plataforma, en l'interior de la torrassa, s'obrien casamates cobertes per sòlides voltes, i en els murs de les quals es disposaven troneres que feien possible el foc de flanqueig que protegia les muralles. Així mateix, altres elements provinents de les noves tècniques de fortificació van ser adaptats a les muralles de la Plana, com les travesses i revellins, destinats també a protegir murs i portes amb armes de foc.

Les campanyes de fortificació en el nou estil arranquen dels informes de Pedro Alvarado (1525). Les primeres obres es van fer a les muralles de Peníscola els anys 1528-1529, als anys següents es van estendre a les altres places del regne, fins a culminar el 1543 i 1544, quan una ofensiva sense precedents de l'armada otomana va moure a revisar a fons les defenses valencianes, començant per la capital[10].

Naturalment, totes aquestes fortificacions no servirien de molt si no s'assentaven en elles peces d'artilleria. Alguns municipis, com Castelló o Vila-real, disposaven de complets arsenals i mestrances, que renovaven amb raonable periodicitat. Igualment, els principals senyorius, com el del duc de Gandia, el comte d'Oliva o el marqués de Dénia, tenien suficients canons per a protegir les seues terres. Però altres no podien fer front alhora a totes les despeses derivades de la defensa, com la renovació de les muralles, el pagament als sentinelles o la compra i manteniment d'artilleria. Per això, especialment a

partir de 1543, la documentació es plena de peticions d'ajudes a les institucions del regne per a escometre obres de fortificació, pagar les guaites o demanar prestades algunes peces d'artilleria a l'administració reial valenciana i a la Generalitat. Totes dues institucions havien fabricat artilleria que en un principi estava destinada a les muralles de la ciutat de València, segons les reformes que es planejaven llavors. A instància dels municipis del litoral, la Diputació va acabar prestantla a no pocs d'ells, cas de Borriana o Nules[11].

Malgrat aquests projectes, a tots els escrits i imatges de la segona meitat del segle XVI, la descripció de les viles de la Plana, a excepció de Castelló i Vila-real, és decebedora des d'un punt de vista militar. Les muralles són antigues, les defenses obsoletes, no hi ha artilleria suficient i pràcticament cap vila no compta amb reserves de vitualles per a resistir un setge. El cas més cridaner és el d'Almenara. El seu castell "está todo arruinado que no puede avitar ninguno en él, y en la dicha villa no ay ningún género de vitualla de munición". Aquest desinterés, segons el duc de Calàbria, era generalitzat arreu el regne.

Per tot això, la Plana era percebuda des d'una doble perspectiva pels valencians del cinc-cents. Per una part, existia el convenciment que aquesta era "tierra rica y agradecida". Aquesta era una realitat material, tangible. Avui l'expliquem dient que la plana al·luvial conforma grans centres de producció agrària, lligats a estructures d'irrigació del riu Millars, i a nuclis de població destacats. Els anys 1563 o 1611, Viciana i Escolano no dubtaven a atribuir la riquesa de la Plana a "la vezindad del mar (que) la enriquece y hermosea". Tot i que, ningú de tots dos dubtava que aquesta proximitat a la mar condicionava la vida dels seus habitants "en la era que corremos, que en la tierra hay paz y en la mar continua guerra"[12]. Per això, la segona percepció que es tenia de la Plana era la d'una terra de frontera sempre exposada als perills d'un món incert que començava més enllà de la línia de la costa.

Els perills d'una terra de frontera: corsaris i moriscos

Des de la conquesta de Rodes el 1522 per Solimà el Magnífic, conegut en tot Europa com El gran Turc i amb la presa d'Alger per Barba-rossa, el Mediterrani es converteix en el llac turc. Un llac en què la pirateria i el cors, empreses sempre florents en un mar tan fragmentat políticament i religiosa, pren un auge espectacular en els ports nord-africans al llarg del segle XVI[13].

Dibuix d'un turc. Prova de ploma anònima sobre un llibre registre de la Governació (1584). Arxiu del Regne de València

Per als valencians del segle XVI, "Barbaroxa e Argel son el verdugo de nuestras culpas e pecados". Aquests noms, juntament amb els de Barbaria, Tunis, Dragut, Eulj Alí o Solimà, El gran Turc, es repeteixen trenta-vuit

font

vegades en la *Crònica* de Viciana[14]. En l'imaginari de l'època mencionar-los provoca "temor por el favor que podrían hallar en ese reyno si viniesen a invadirle". El mateix cronista escriu: "Plegue a Dios que su Magestad del catholico rey don Philippe ponga en fin e desolación este tan mal vezino que tenemos de Argel"[15].

L'interés de corsaris turcs i barbarescos per la Plana ja el coneixem pel testimoni de Juan de Acuña el 1585. El ser "tierra rica y agradecida" la feia abellidora per al saqueig. La Plana es convertia en una terra perillosa entre el 5 de maig i el 26 d'octubre. És a dir, durant el temps de la collita, que coincidia amb el de les terraçeries de corsaris i pirates turcs i barbarescos. Entre aquestes dues dates, la pesca, el comerç i el transport marítim es paralitzaven. Embarcar-se als mesos de juliol, agost o setembre suposava acabar, amb tota probabilitat, captiu a Alger i, fins i tot, a Istanbul. Des del mes d'abril els jurats de Vila-real reforçaven la vigilància de la vila, van arribar a tancar (tapiar) portals per por a "les noves dels moros d'allende y veles vistes a Montquolobrer (Columbretes)"[16]. L'abundància d'aigua dolça a la geografia litoral feia que els topònims del barranc de les Farges, la séquia de l'Obra, el Pinaret de Fadrell, Benafelí, El Calamó, el Clot i, sobretot, els estanys d'Almenara es troben a totes les derrotes de les fustes corsàries, tal com adverteix el duc de Calàbria l'any 1546. El mateix duc escriu:

> "las fustas [turcas] no han venido en balde a estos lugares del Reino. En tal tiempo, y si vienen a cargar moriscos como se cree, todos quantos hay en el Reino hiran al carguadero, y los que no podrán embarcarse harán otro Espadan o Bernia, y podranlo hazer muy a su salvo"[17].

La indefensió d'aquesta geografia del litoral valencià és queixa constant dels virreis, sobretot des del saqueig d'Almenara i la Llosa al mes de juliol de 1538:

> "Pocos días ha que por vía del visorey de Cathalunya escreví y dí abiso a vuestra Magestad como, en la costa d.este reyno se hallavan veinte y seis fustas de moros, entre las quales havía quatro galeras [...] Lo que después aqua han hecho dichas fustas es que, viniendo bien en orden y por capitán dellas un renegado llamado Hayge Bexeres, que es como visorrey de Alger, con determinación de saquear a Villajoyosa que es una villa de vuestra Magestad cerca de la mar, al cabo deste reino, muy flaca, así de gente como de armás, estando para dar sobre ella, vieron una nave y un galeon que pasavan con otros doze navíos cargados de pescas e otras mercaderías a los quales emprendieron, dexando la dicha villa y fácilmente, sin mucha resistencia los tomaron todos y cargaron en ellas moriscos d.este reyno hasta en numero de mil y dozientos de ciertos valles de señores que tomaron o, por mejor dezir, que les dieron voluntariamente, y enviaronlos a Alger, quedando las dichas fustas siempre a vista de Calpe e otros lugares de varones d.este reyno, que con gran temor esperavan de ser todos muertos o presos. Porque allende de los moriscos de la tierra que con ellos se juntan, de quienes son continuamente avisados, hechan en tierra dichas fustas hasta mil y trezientos turcos, con los quales certifico a vuestra Magestad que son parte para llevarse de buelo qualquier villa o lugar de la Marina, si no es Alicante, Penyíscola y Denia, que estos tres están desospechados.Y estando dichas fustas a vista de los dichos lugares y haziendose por mi parte todas las diligencias y provissiones possibles para resistirles desaparecieron.

> Y de allí a dos días dieron sobre Almenara, que es una villa de cristianos viejos a la otra parte del reino, cinco leguas d.esta ciudad, de hasta cient casas, y llevando presos todos los más que pudieron haver della, aquella noche se llevaron otro lugar de sesenta casas de moriscos llamado La Llosa, los dos del conde de Almenara, media legua el uno del otro, donde se estubieron un día en tierra. Y embiado yo socorro y gente aquella parte, otro día parecieron dichas fustas sobre Tablada, un lugar al otro cabo del reyno, de manera que con los avisos e inteligencias que tienen cada ora de los moriscos d.esta tierra y con su auxilio, pues se juntan con ellos sin podérselo estorbar, hazen lo que quieren y qualquier provisión"[18].

Dos anys abans, a l'extrem nord-est de la Plana, l'assalt d'Orpesa obliga a mobilitzar a

> "tota la gent de guerra que per vos dit senyor (Duc de Calabria), com capita ab les dites viles (de la Plana) se concertaría per obs de socorrer alla hon fos necessari resistir als dits moros [...] E axi dit dia de dimecres[...] anaren al dit Cap de Orpesa[...], e dos hores poch mes o menys apres que seria miga nit arribant la bandera de Vilareal ab lo socorro de aquella [...] Seguis que essent en lo dit cap e venint a mans ab los perfidos moros, molta de la dita gent e senyaladament de la present vila foren morts e altres nafrats. E [...] posats en preso e captivitat per los dits turchs e moros de dites fustes"[19].

Episodis com aquests es van repetir constantment en tot el litoral. Moltes famílies musulmanes els van aprofitar per a fugir a Barbaria, seguint les recomanacions dels ***fntwes***[20]. Des de la revolta de la Serra d'Espadà (1526), les autoritats estaven convençudes i tenien proves que els assalts que periòdicament patien estaven planejats per endavant amb informes rebuts d'aquests emigrats i

> "los avisos e inteligencia que tienen con los moriscos del reino, y con la ayuda que les hazen sin podérselo estorvar. Con lo que las dichas fustas quedan siempre en la costa y los vezinos della, con gran temor, porque allende de los moriscos de la tierra que con ellos se juntan, hechan en tierra dellas I millia CCC turcos, con los quales çertifica a vuestra Magestad que son parte para llevarse qualquier villa o lugar de la Marina, si no son dos o tres que están bien proveídos"[21].

El solc d'atacs de corsaris turcs i barbarescos i fugues de moriscs abasta els seus moments de màxima tensió en reprendre's la guerra entre Francisco I i Carles I i aliar-se França amb Solimà, El Magnífic. Des de la dècada de 1540 flotes francootomanes corren periòdicament el Mediterrani, amenaçant la costa valenciana i les Balears[22]. L'any 1552, des de Columbretes, "els turchs e moros d.allende" llancen constants incursions contra el litoral de Castelló, saquegen Borriol i Cabanes i capturen tots els seus veïns. Aquesta flota té com a objectiu prioritari Eivissa. Ja el 1543, les notícies que "con todo su poder por tomarla y poblar aquella isla de los dichos moriscos d.este reino, hacíendola inexpugnable" provoquen el pànic de les autoritats valencianes[23].

Per això, el desarmament dels moriscos es considera prioritari. Es parla públicament de "la mala voluntad del morisco i de los peligros e inconvenientes que hay en con-

sentir tantos y tan formados enemigos con las armás en las manos dentro de casa". S'aconsella al virrei i a les autoritats del regne molta prudència fins que

> "esto [el desarmament] no se encaminase y tratase con toda disimulación y secreto, hasta que la misma execución lo publicase teniendo ya tomadas las sierras de Bernia y Espadan y de otros lugares donde ellos tienen sus fuerças y guaridas, sería causa que los dichos moriscos se alçassen i hiziessen fuertes primero en dichas sierras todo el tiempo que quisiesse y huviessen menester, hasta que fuessen socorridos por los de la mar, que seria total destrución deste reyno, porque junctandose tan gran numero de enemigos, y tan bien armados, sería menester gruesso exérçito para resistirles..."[24].

Com si es volgueren confirmar aquests temors, la revolta de la Vall d'Uixó contra el bisbe de Tortosa, la conspiració de Toga o avalots com els de Sogorb en el qual s'arriba a cremar un ninot de Juan d'Àustria, "el vencedor el gran turco en la gloriosa jornada de Lepanto" i a tancar les portes de la ciutat als inquisidors, descobreixen les relacions dels moriscos de la Serra d'Espadà amb turcs i hugonots el 1568, 1575, 1590 i a començament del segle XVII[25]. Aquests fets documenten i demostren que la conspiració morisca no era sol un mite, com afirma Francisco Márquez Vilanova, sinó que s'alimenta d'indicis reals[26]. Des de 1568, malgrat la victòria de Lepant, es va estar sempre pendent del "mal vecino de Argel" i els moriscos valencians, com els de Granada, van creure fermament en les profecies que anunciaven l'arribada d'un alliberador vingut de l'est[27]

Als processos de la Inquisició no sols s'acusa als moriscos de conveniència amb turcs i hugonots sinó, també, als seus senyors, molts d'ells, com l'almirall d'Aragó senyor de Betxí o el mateix duc de Sogorb, virrei de València, representants de les cases nobiliàries més importants del regne. Fins i tot, per a doblegar aquests senyors de vassalls moriscos s'arriba a considerar el

> "perdimiento de [sus] bienes, y que dichos bienes sean de los que los tomássen así descaminados, y que fuessen allí luego ahorcados con todo efecto [los vasallos moriscos]". Veladamente se deja correr la amenaza "que ningún freno ay para ellos [señores y moriscos] mejor que saber que se haze gente en Castilla para socorrer este reino. Porque con el temor que tienen de los soldados que de allá vienen no los saquehen ni los maltraten, no se osaran rebolver como se ha visto por la speriencia del año pasado que sosegaron mucho con las maneras de las gentes de Castilla"[28].

Per reforçar la credibilitat d'aquests fets, sobretot a partir del moment en què es processa a l'almirall d'Aragó, va ser necessari preparar l'imaginari col·lectiu. Això es va aconseguir propagant i fent creïbles notícies com la de la venda de Xilxes pels moriscs de la Llosa al rei d'Alger. Un fet fàcilment creïble si es té en compte que el 19 d'octubre de 1583 a València "foren esquarterats 14 moriscats del lloch de la Llosa del condat de Almenara per haver recollit y guiats los moros de la mar en lo saco del lloch de Chinches y incendi de la esglesia de aquell, que estos dies propasats havien fet"[29]. A més, a la intrahistòria d'aquesta notícia s'afegia que Xilxes havia estat saquejada el 1518, 1525, 1526,

1527 i, de nou, l'any 1583. En totes les ocasions l'església és profanada i cremada, es captura a tota la població i moriscos de Mascarell, la Vall d'Uixó i Aragó s'embarquen rumb Alger. En tots el casos a la notícia del saqueig s'afegeix que

> "els moros s.en portaren la caixeta on estava reservat lo Corpus Domini; y per tal insult los Canonges (de Valencia) se ajustaren y molts mestres de Theulagia, y fon delliberat (1527) nos fes dita festa ni processo (del Corpus) fins fos cobrada la caxeta ab lo Corpus Domini, y que los altars foren cuberts y que los oficis foren dits ab entonació baxa y ab vestiments negres com se dihuen en la Semana Santa"[30].

Amb aquests precedents no és estrany que l'any 1583, la notícia d'un nou saqueig es conte en cobles com la dels "moriscats del lloch de la Llosa, del condat de Almenara, que recollit y guiats al moros de la mar fan lo saco del lloch de Chinches y incendi de la esglesia de aquell". En aquestes cobles el saqueig de Xilxes per Eulj Alí i els moriscs de la Llosa es converteix en una "verdadera relación" de la venda de Xilxes al rei d'Alger per "los moriscos de un lugar que llaman la Losa que esta tres leguas de la ciudad de Valencia". Per tota la geografia valenciana es conta aquest succés, que havia tingut lloc al costat mateix del cap i casal del regne.

De l'èxit d'aquesta contalla dóna testimoni la impressió d'ella en forma de plec solt i la seua reedició com llibre. Aquest plec, compost per quatre fulls de paper barat, amb una portada o encapçalament il·lustrat amb un gravat en fusta en què es representa una escena bèl·lica a la mar, és un dels molts que la impremta valenciana imprimeix amb temàtica semblant entre el 1535 i 1609. Amb aquestes característiques s'imprimeixen o reediten els èxits de la presa de Tunis i la Goleta, successos extraordinaris de captius del Turc o fets en els quals es ressalta la traïció dels moriscos.

De l'acceptació d'aquesta literatura popular es mostra el fet que l'any 1584 Vicente Miravet edite la venda de Xilxes com una *Relación verdadera* juntament amb un altre plec en un llibre en 4t. El títol del llibret és significatiu: "Aquí se contienen dos obras en las quales ay dos casos nueuamete succedidos en este año de mil y quinientos y ochenta y quatro El primero trata de la marauillosa batalla que con muy poca gente el señor don Martín tuuo con mil y quinietos Turcos q[ue] venían a correr la tierra y la victoria que tuuo, y como murieron más de seyscientos Turcos con muy poca perdida de los nuestros. Y la segunda trata como los moriscos de un lugar que llaman la Losa que esta tres leguas de la ciudad de Valencia, vendieron al Rey de Argel un pueblo que llaman Chinches, y de la justicia que el Visorrey mando hazer de los que hallo culpantes[31]".

Aquestes relacions de successos serveixen per preparar i conformar l'opinió pública. De l'abast que podia arribar a tenir les notícies difoses per la lectura pública del plec de cordell són conscients les autoritats. La Inquisició no dubta a autoritzar-les, convençuda que amb aquesta literatura es perpetua un esdeveniment efímer, es fa reviure un fet a un lector intemporal i es transmet una informació, quasi sempre subjectiva en la qual adjectius com *verísima* o *verdadera* subratllen la importància del fet narrat. Per això la censura inquisitorial realitza una acurada impregmentació ideològica. En el cas de Xilxes, les cobles originals es completen amb altres en les quals el relat d'una transgres-

sió robatori de les formes sagrades, incendi de l'església pren una forma especifica encaminada a assenyalar la falta i com aquesta és castigada de manera exemplar[32].

Amb aquesta literatura popular es prepara i manipula políticament una opinió pública contrària als moriscos i es justifica la seua expulsió el 1609. Tot i aquesta expulsió, la Plana continuarà sent una terra de frontera sempre exposada als perills de la mar.

Vicent Gil Vicent

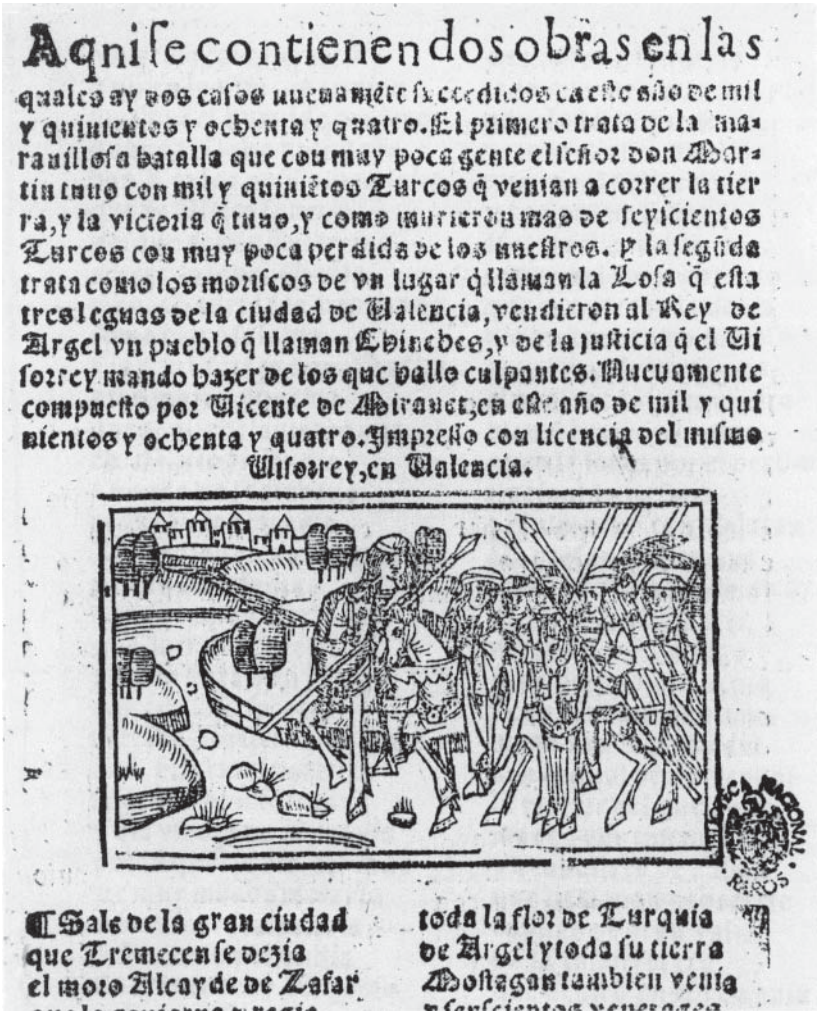
Aqui se contienen dos obras en las
quales ay dos casos nuevamente sucedidos en este año de mil
y quinientos y ochenta y quatro. El primero trata de la ma-
rauillosa batalla que con muy poca gente el señor don Mar-
tin tuuo con mil y quinientos Turcos q venian a correr la tier
ra, y la victoria q tuuo, y como murieron mas de seyscientos
Turcos con muy poca perdida de los nuestros. Y la segũda
trata como los moriscos de vn lugar q llaman la Losa q esta
tres leguas de la ciudad de Valencia, vendieron al Rey de
Argel vn pueblo q llaman Ebinebes, y de la justicia q el Vi
sorrey mando hazer de los que hallo culpantes. Nuevamente
compuesto por Vicente de Miranet, en este año de mil y qui
nientos y ochenta y quatro. Impresso con licencia del mismo
Visorrey, en Valencia.
Sals de la gran ciudad
que Tremecen se dezia
el moro Alcayde de Zafar
toda la flor de Turquia
de Argel y toda su tierra
Mostagan tambien venia

Relació de la venda de Xilxes al rei d'Alger. Plec de cordell. Biblioteca Nacional de Madrid

1 Pedro Antonio Beuter, *Primera y segunda parte de la Coronica general de toda España y especialmente del Reyno de Valencia...* Juan de Mey, 1546-1551 (al fi 1556); Rafael Martín de Viciana, *Libro tercero de la Chronyca de la inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno*. Valencia: en casa de Juan Navarro, 1564; Gaspar Escolano, *Décadas de la Historia de la Insigne y Coronada Ciudad y Reino de Valencia*. València-Madrid, 1879; Joaquim Aierdi, *Noticies de Valencia i son regne* (Biblioteca Universitat de València, ms. 59); Jeronim Corella, *Advertimiento sobre la conversión de los moriscos de Valencia* (Biblioteca Nacional

Madrid, ms., 11262); *Libre de antiquitats de la Seu de Valencia* (Arxiu de la Catedral de València, ms. 68); *Libre de Memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de Valencia (1308-1644),* ed. S. Carreres Zacarés. València: Acción Bibliográfica Valenciana, 1930; Pere Joan Porcar, *Coses evengudes en la ciutat e refne de Valencia* (Biblioteca de la Real Academia de la Historia. Madrid, Col·lecció Salazar, ms. G-70); Jeroni Sòria, *Dietari del capella d'Alfons el Magnànim* (Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi de València, ms. V/24); *Dietario de Valencia* (Biblioteca Municipal de València, Fons Serrano Morales, 6570)

2 La correspondència dels virreis a l'Archivo General de Simancas [AGS], la dels jurats als arxius municipals que se citen i els tractats militars a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid [AHN], Arxiu de la Corona d'Aragó[ACA], Biblioteca Nacional de Madrid i a l'esmentat AGS.

3 Les cites a Viciana, III; ACA, Secretaria de València, leg. 761, doc. 103.

4 J.V. Boira Maiques, "El litoral valencià en temps de Felip II", *Afers*, 40 (2001), p. 593-606.

5 AGS, Estado, 286, f.59

6 Ídem.

7 Arxiu Municipal de Vila-real [AMVil], Claveria, 296, f. 7.

8 *Ordenances municipals de Vila-real (segles XIV-XVIII)*, ed. Vicent Gil Vicent. València: Universitat de València, 2002, p.139.

9 AMVil, Manual de Consells, 61, f. 32v-33

10 J. F. Pardo Molero, "Frontera i croada: defensa del regne, defensa de la fe", *Carolus Rex Valentiae. Els valencians i l'Imperi*. València: Generalitat Valenciana, 2000, p. 126-130.

11 AGS. *Estado*, 287, f. 233.

12 A. Alcoberro, "Identitat i territori", *Textos geogràfics del Renaixement*. Barcelona: Eumo, Universitat de Barcelona, 2001, p. 201.

13 Vincent Bernard, "Charles Quint, François Ier et Soliman", Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558), vol. I. Madrid, 2001, p. 533-540; Sebastián García Martínez, *Bandolers, corsaris i moriscos*. València, Eliseu Climent Editor, 1980; José María Doñate Sebastia, "La torre del Rey. Notas para un estudio de la pirateria musulmana en el litoral", *Datos para la Historia de Villarreal*. Villarreal: Anubar ediciones, 1975, III, p.

14 Les referències de Viciana a Argel, II, 27, 74; III, 181, 242, 243, 248, 254, 255, 260, 284; IV, 450; Barbarroja, III, 90, 239, 240, 242, 243, 254, 255, 260; Berberia, III, 78, 120, 179, 181, 184, 238, 242, 370; Dragut, III, 257, 370; Eulj Ali, III, 347; Soliman, "El gran Turco", III, 210, 220, 239, 243, 260; Tunez, II, 94; III, 240-242.

15 Les cites a Viciana, III, 254 i 255,

16 AMVil, Manual de Consell, 50, f. 41v.

17 AGS.: Estado, 299, f. 75.

18 AGS, Estado, 276, f. 56

19 Arxiu Municipal de Castelló, Proces de la villa de Castelló de la Plana contra los mag[nifics] micer Hieroni y Pere Catala e altres particulars rescatats de la mateixa vila", f. 68v, 69v., 70

20 Magín Arroyas i Vicent *Gil, Revuelta y represión de los moriscos castellonenses: el proceso inquisitorial de Pedro Amán,* Onda, 1998, p. 65-68.

21 AGS, Estado, 276, f. 58.

22 Ídem, 293, f. 177.

23 Ídem, 287, f. 233..

24 Ídem, f. 263; M.A. Bunes Ibarra, "El Mediterráneo y los turcos", *Las Sociedades Ibéricas y el mar, Exposición Mundial de Lisboa 1998*, Pabellón de España. Lisboa, 1998, p. 191-211.

25 Arroyas i Gil, p.65-68; Temimi Abdeljelil, Le gouvernement ottoman et le probleme morisque, Zaghouan, 1989, p. 23-32; Bemard Vincent, "La disidencia morisca", *Disidentes, heterodoxos y marginados en la Historia*. Salamanca: Ediciones Universidad, 1998, p. 114-115.

26 Francisco Martínez Villanueva, *El problema morisco (desde otras laderas)* Madrid, 1991, pp. 141-166.

27 Vincent Bernard, "Les jesuites chroniqueurs. Récits de la guerre des Alpujarras", *Chronica Nova*, 11 (1985), 65-68.

28 AGS, Estado, 287, f. 263 y 293, f. 212.

29 *Libre de Memories*, II, p. 955.

30 Respectivament Pascual Boronat Barrachina, *Los moriscos españoles y su expulsión...* València: Imprenta de Francisco Vives Mora, 1901, p. 119; Arxiu de la Catedral de València: 68, f. 41v.-47v. (1525) i 54 (1527); *Llibre de antiquitats*, p. 82; Libre de Memories, II, p. 808, 955

31 Biblioteca Nacional Madrid, R/31364, n. 17.

32 Vicent Gil Vicent, "La venta de Xilxes al rey de Argel: un ejemplo de literatura popular antimorisca", *Miscel·lània homenatge a Rafael Martí de Viciana*. València, Biblioteca Valenciana, 2002, p. 193-205.

4

Santiago Vilanova Añó

EL FENOMEN MIGRATORI: EL CAS DE VILA-REAL

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

EL FENOMEN MIGRATORI: EL CAS DE VILA-REAL

Introducció

"En haver perdut la comoditat dels nostres límits geogràfics, devem efectivament redescobrir què és allò que conforma un vincle entre els éssers humans que integren una comunitat"

Jean Marie Guéhenno

Aquestes paraules d'un alt càrrec de les Nacions Unides ens poden fer reflexionar sobre el fenomen, complexíssim, que està afectant de fa deu anys cap ací d'una forma intensa la societat espanyola en general i especialment la valenciana i la de la comarca de la Plana, la nostra.

Allò que ens proposem és molt i molt senzill: esbrinar des del punt de vista quantitatiu quants en són els vila-realencs no espanyols i determinar de quines nacionalitats vénen. Ens proposem també veure i quantificar quina ha estat la potència del fenomen migratori en els darrers cinc anys.

Aquells que anomenem, d'una forma si voleu imperfecta i vaga, *els nous vila-realencs* són ara, sense cap mena de dubte, el canvi social més poderós de la nostra ciutat. Força de treball ja imprescindible, però al mateix temps consumidors de tot tipus de béns i serveis, estan aconseguint una visibilitat social innegable: els trobem al carrer, porten els seus fills i filles als centres escolars, són els veïns d'escala, ens els trobem a les tendes i als hospitals, tenen cura dels nostres majors i prompte alguns d'ells podran votar.

I malgrat l'evidència dels fets, per a la nostra sorpresa, aquesta realitat encara no ha fet reaccionar els responsables polítics locals per tal d'adoptar unes mesures econòmiques i socials complexes que caldria plantejar per tal de fer més senzill el normal conviure entre tots els qui, ara per ara, compartim la ciutat. Per això creiem necessari fer una primera aproximació a la qüestió migratòria des d'una vessant purament numèrica. Quines són les comunitats d'origen més representades? Quines han crescut més en els darrers anys? Ha actuat l'efecte cridada? Seguirà aquest efecte en els propers anys? I tots aquests esdeveniments, de quina manera afectaran la nostra identitat cultural com a valencians?

Qüestions totes elles –i moltes altres- que caldria posar damunt la taula si volem **integrar** d'una forma ordenada aquell gairebé tretze per cent (sí, el tretze per cent) de la població que viu a Vila-real i que ha vingut per tal de conviure amb nosaltres (malgrat que siga solament per un temps).

Ja no són una *anècdota* els nous arribats. Ens trobem a les portes d'una situació nova que no ha fet més que començar; el segle XXI al conjunt d'Europa serà el segle de la multiculturalitat. I a l'Europa del Sud, de la qual en formem part, aquest factor encara afectarà (per bé i per mal) d'una manera molt més important del que ara mateix ho està fent, si més no mentre "l'èxit econòmic" tal com ara l'entenem continue. (1)

El panorama general a Espanya i al País Valencià

Segurament fóra pertinent abans de passar a analitzar el cas de Vila-real donar una ullada, encara que breu, a la situació general a l'Estat i en concret al País Valencià.

Val a dir que l'any 2005 el 40% del total de la immigració que es va produir als estats de la UE (Unió Europea) fou absorbida per l'Estat espanyol; tanmateix no existeix unanimitat de criteris sobre el nombre exacte d'immigrants; el Ministeri de Treball comptabilitza aquells que tenen targeta de residència o permís de treball; per la seua banda l'Institut Nacional d'Estadística (INE), ajuntaments i comunitats autònomes (CA) fan servir la xifra del Padró i tracten d'actualitzar aquesta dada amb les altes i les baixes que es van produint permanentment. D'aquesta manera ens trobem que la xifra total d'immigrants és segons Treball de 2.804.303, mentre per a l'INE en són 3.891.297

És a dir, un milió més. Són les xifres referides a 1 de gener de 2006.

Per CA la situació és la següent:

QUADRE NÚM. 1
POBLACIÓ TOTAL I ESTRANGERS COMUNITARIS PER CA

CA	Total població	Total estrangers	%estrangers	% de la UE
Andalusia	7.935.074	462.697	5,83	2,10
Aragó	1.269.927	98.867	7,79	0,69
Astúries	1.075.000	29.656	2,76	0,58
Les Illes	986.000	153.744	**15,59**	7,35
Canàries	1.984.000	225.692	1,37	5,52
Cantàbria	566.678	22.779	4,02	0,54
Castella – Lleó	2.514.300	101.783	4,05	0,64
Castella-Manxa	1.924.200	126.521	6,58	0,40
Catalunya	7.083.618	866.814	12,24	1,87
País Valencià	4.772.403	640.981	13,43	4,89
Extremadura	1.084.599	26.578	2,45	0,42
Galícia	2.764.250	71.796	2,60	0,76
Madrid	5.891.905	695.609	11,81	1,40
Múrcia	1.362.546	181.773	13,34	1,95
Navarra	600.200	54.412	9,07	1,06
País Basc	2.131.148	83.547	3,92	0,67
La Rioja	305.000	34.500	11,30	1,28

Font: INE. Dades referides a 1 de gener de 2006

Vist aquest panorama podem concloure dues qüestions immediatament:

a. que la immigració es concentra a l'est de la Península i a Madrid

b. que cal distingir entre aquelles zones amb una forta immigració de ciutadans comunitaris (cas de les Illes Balears o Canàries) i aquelles zones on els qui hi arriben ho fan a la recerca de treball (cas de Madrid, cas de Catalunya o –en part- el País Valencià)

font

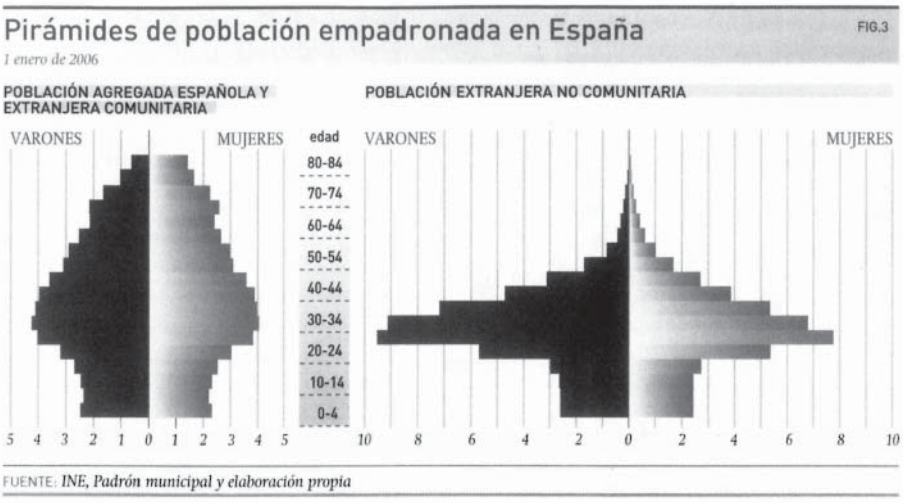

Per comunitats autònomes, val a dir que es troben per damunt del 7% aquelles més dinàmiques econòmicament com ara Aragó, els Països Catalans, Madrid, Navarra i La Rioja. O bé aquelles CA que tenen un fort pes turístic com ara Múrcia i les Canàries on la mà d'obra de caire estacional es veu coberta en gran part per ciutadans no comunitaris.

Aquesta dicotomia entre el que hom podria anomenar immigració rica (ciutadans comunitaris de la tercera edat que vénen a descansar) i immigració pobra (ciutadans no comunitaris que cerquen treball) és molt i molt clara en el cas del **País Valencià**. Cal remarcar, evidentment, que en les dades de primer de gener del 2006 els romanesos encara no eren considerats comunitaris.

Les dades valencianes serien aquestes:

QUADRE NÚM. 2

Província	**Total de població**	**Total d'estrangers**	**% Estrangers**	**% UE**	**% resta EU**
Castelló	555.679	75.410	13,57	1,65	6,72
València	2.444.454	214.825	8,79	1,57	2,01
Alacant	1.772.270	350.746	19,79	10,48	2,96

Font: INE. Dades referides a 1 de gener de 2006

Algunes consideracions que farem seran les següents:

En primer lloc: Alacant es configura com la província de tot l'Estat amb un percentatge més alt de població estrangera censada; però compte, una part majoritària d'aquest vint per cent (19,79 %) de censats són població dels estats comunitaris rics (danesos, alemanys, anglesos, etc.). El percentatge és més alt que el de Girona o el de les Illes. En concret els comunitaris representen el 10,4% dels habitants totals que hi ha a la província, és a dir, aproximadament uns 180.000 comunitaris.

Castelló província té un percentatge d'estrangers força elevat (el 13,5 %) però aquí els comunitaris que hi viuen són relativament escassos, puix la majoria dels immigrants (vora un 12% de la població total, més de seixanta mil persones) són els que provenen de Romania, del Magrib o d'Amèrica del Sud.

València província té una situació més semblant a la de Castelló que no pas a la d'Alacant. Allí predominen els que havíem anomenat *immigrants pobres*.

La diferència entre aquestes dues realitats de la immigració és força important. Només cal pensar que, en el panorama laboral, un jubilat danés ja no cotitza a la Seguretat Social (SS) espanyola, ja ho ha fet prèviament a la seua pàtria; però és que a més té una forta capacitat de despesa i també una edat prou elevada com per requerir del nostre sistema sanitari.

Per contra un immigrant en edat laboral que arribe d'un país pobre (posem un romanés o un equatorià) serà gent en edat de treballar, que cotitzarà si és legal en el nostre sistema de SS, que utilitzarà poc el Servei Valencià de Sanitat i, sobretot, que estarà en edat de procrear i en alguns casos de trobar parella ací amb indígenes. Són, per tant, dues realitats sociològiques força diferents.

Aquestes reflexions que hem fet ara mateixa es reforcen si passem a l'anàlisi de l'àmbit comarcal dintre del nostre País Valencià. Així, per exemple, el que farem ara és comparar la situació de la Plana Alta i la Plana Baixa amb les comarques del sud del país on predominen els anomenats immigrants rics.

QUADRE NÚM. 3
IMMIGRANTS DE REGNE UNIT, ROMANIA, EQUADOR I MARROC

Comarca	Nombre total de forasters	Regne Unit	Romania	Equador	Marroc
Plana Alta	35.800	282	19.727	595	3.415
Plana Baixa	14.499	48	5.545	349	3.609
La Marina Alta	68.188	21.509	1.766	2.490	2.846
La Marina Baixa	48.101	10.430	2.920	3.875	1.680
Baix Segura	109.923	38.533	1.972	6.250	8.292

Dades referides a 1 de gener de 2006
Font: Bancaja/CEIM / INE (Publicat a *Levante* 17/XI/06)

Observem que mentre a les dues Planes el percentatge de romanesos és extraordinari respecte al total dels immigrants, en concret a la Plana Alta és més del 55%, per contra en el sud el que predomina és la població que té el seu origen al Regne Unit. Així, els britànics a la Marina Alta són el 31,5 %; a la Marina Baixa, en són el 21,7 %, i al Baix Segura, el 35,1%. Més en concret, a principi del 2006 un vuitanta per cent dels més de 87.000 súbdits del RU que habitaven a les terres valencianes es trobaven empadronats a les tres comarques esmentades. I de lluny els britànics eren el col·lectiu extern més representat de tots, seguit pels romanesos, més de 60.000, pels equatorians i pels marroquins.

Aquest és el panorama global. Quin és el detall de la realitat a Vila-real? Passem tot seguit a esbrinar-ho.

El cas concret de Vila-real en els darrers quatre anys

Quan el 1994 la investigadora local Raquel Martí i Castillo redactava el seu estudi *Vila-real: creixement demogràfic i urbà (1960/91)*, el fenomen migratori de gent arribada de fora de les fronteres de l'Estat no era un fet remarcable. Les dades que l'esmentada autora ens aporta eren les següents:

font

Anys	% d'immigrants de fora l'Estat
1960	0,3% (64 persones)
1975	0,7% (234 persones)
1991	0,8% (327 persones)

És lògic, així, que amb tan escàs percentatge no li dediqués ni un sol comentari a la immigració extraestatal. Ara les coses són força diferents; ara els arribats de fora de les fronteres estatals gairebé arriben a ultrapassar el 13 % del total de la població local. Així el 22/12/2006 havien arribat en concret a 6.373 persones, d'un total de 49.482 habitants locals segons les dades del Servei d'Estadística de l'Ajuntament. En concret representaven el 12,8 %.

Aleshores, el que farem ara és analitzar el període dels darrers quatre anys: del **mes de desembre del 2002 fins al mes de desembre del 2006**. Les dades que utilitzarem són les proporcionades pel Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Vila-real, al qual no ens cansarem de felicitar per la seua bona tasca i per la seua amabilitat.

El quadre que ve a continuació és un resum de les vuit nacionalitats més representades (que sempre són coincidents) en quatre moments: finals del 2002, gener del 2005, gener del 2006 i gener del 2007.

QUADRE NÚM. 4

Nacionalitat	30/XII/2002	12/I/2005	10/I/2006	2/I/2007
Romania	571	1534	2143	2702
Marroc	626	979	1307	1485
Colòmbia	264	288	332	375
Argèlia	193	248	304	320
Argentina	93	121	141	155
Brasil	74	136	177	215
Equador	77	121	130	127
Itàlia	63	82	108	118
Altres	475	662	811	911

Nota: es tracta de persones amb permís de residència (empadronades)
Font: Dades del Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Vila-real

Si el que analitzem és el percentatge d'increment dels diferents col·lectius del 2007 respecte al 2002, el resultat és el següent:

Nacionalitat	% d'increment
Romanesos	470
Brasilers	290
Marroquins	268
Italians	187
Argentins	166
Algerians	165
Colombians	142

Font: Servei d'Estadística de l'Ajuntament. Elaboració pròpia

font

Vegem ara quin percentatge representaven aquestes vuit nacionalitats sobre el total de població local.

QUADRE NÚM. 5

Any	Població total (segons Padró)	Població 8 col·lectius	%
2002	44.811	1961	4,37%
2005	46.893	3509	7,48%
2006	48.363	4639	9,59%
2007	49.529	5497	11,09%

Font: Servei d'Estadística de l'Ajuntament. Elaboració pròpia

La primera conclusió és del tot evident: si la ciutat de Vila-real en quatre anys ha experimentat un creixement de 4.700 habitants, en un setanta cinc per cent (en les tres quartes parts) aquest creixement és a causa de l'arribada de gent d'aquestes vuit nacionalitats. En altres paraules: **tres de cada quatre habitants que creix la ciutat, ho fa a causa del procés d'arribada de persones d'aquestes vuit procedències. L'altra persona de cada quatre s'explicaria per l'arribada de gent d'altres indrets o per l'excés de naixements sobre les defuncions, el que anomenem creixement natural o vegetatiu.**

Una immigració predominant masculina

Analitzem ara la composició per sexes dels immigrants radicats a la nostra ciutat en els darrers anys. Si ens referim a les vuit nacionalitats més representades el resultat és el reflectit en el quadre següent:

Distribució per sexes dels immigrants

Nacionalitat	2002 Homes/Dones	2005 Homes/Dones	2006 Homes/Dones	2007 Homes/Dones
Romania	292/279	763/771	1068/1075	1359/1343
Marroc	404/222	643/336	848/459	943/542
Colòmbia	105/159	105/183	129/203	148/227
Argèlia	143/50	171/77	211/93	212/108
Argentina	45/48	58/63	72/69	79/76
Brasil	28/46	54/82	64/113	77/138
Equador	41/36	61/60	62/68	57/70
Itàlia	39/24	53/29	66/42	71/47

Font: Servei d'Estadística de l'Ajuntament. Elaboració pròpia

Si classifiquem en tres categories aquestes vuit nacionalitats ens trobem amb el fet que es troben igualades les persones de sexe masculí i femení procedents de Romania i Argentina; es troben clarament sobrerepresentats els homes de Marroc, Argèlia i Itàlia; es troben clarament sobrerepresentades les dones de Colòmbia, Brasil i Equador. En conjunt i en tots els anys els homes superen les dones de llarg i aquest fenomen el podríem expli-

font

car pel fet que el treball que s'ofereix en la nostra localitat és majoritàriament masculí: les fàbriques de taulell i la construcció.

Aquesta major representació del col·lectiu masculí és tan evident que a la piràmide de població de Vila-real actual (2/1/07) els homes sumen 24.908 persones i les dones solament 24.621, tot i quedar clar que l'esperança de vida és major entre elles que entre ells, com així es palesa en les majors de seixanta anys, que ultrapassen de molt els homes d'aquestes edats. És a dir, els homes superen de molt les dones en les edats laborals, especialment en el tram dels 20 als 40 anys.

El cas de la col·lectivitat romanesa

Una consideració particular mereixeria el col·lectiu dels romanesos, puix és de lluny el més abundant entre nosaltres. Castelló com a província ha esdevingut la destinació preferent de la diàspora romanesa, en el conjunt de tot l'Estat. És, de fet, la província espanyola amb major densitat de població del país transbalcànic, de manera que tal i com véiem abans el percentatge de romanesos a les dues Planes (Alta i Baixa) representa més de la meitat del total del immigrants no espanyols que hi habiten a la comarca.

A Vila-real, en concret, el percentatge és un poc menor (el 42,5%) en aquest principi del 2007. Sabem que des d'ara (primer de gener del 2007) Romania forma part políticament de la Unió Europea. Però pel que fa a la lliure circulació de persones encara hom retardarà dos anys el procés. És possible que al final d'aquest procés l'arribada de persones d'aquell país s'intensifique? No ho sabem.

Les dades socioeconòmiques de la nació romanesa poden ajudar a explicar la potència del fenomen. Vegem:

	ROMANIA	**ESPANYA**
Superfície	238.400 Km2	505.811 Km2
Població	21.600.000 h.	44.395.000 h.
PIB per càpita	3.660 euros	20.838 euros
Taxa d'atur (oct. 2006)	7,6%	8,15%
Salari mitjà	285 euros	1.150 euros

Font: *La Vanguardia* 31/XII/2006

Podem veure, per tant, que no és la taxa d'atur el que explica que els romanesos vinguen a la nostra terra, sinó més aviat la diferència salarial.

Hi ha dos motius més que explicarien el fet que els romanesos preferesquen la nostra terra:

- És fàcil arribar-hi, ja que els Pirineus són una frontera molt permeable.
- És relativament fàcil trobar feina una vegada instal·lats ací, ja que en els sectors legals (construcció, ceràmica, camp) o il·legals (cura de persones majors) els nínxols no coberts pels nadius són molt abundants.

Tot plegat observem que dels 571 immigrants, arribats d'aquest país, que hi havia a finals del 2002, ara estem per damunt dels 2.700, dels quals un 50% són homes i un 50% són dones. Aquest fet de la igualtat per sexes ens pot donar una idea de la importància del reagrupament familiar que s'està produint.

Sembla que una part important de l'allau que es produeix arriba de la regió de Dâmbrovita, una zona industrial en decadència, que té com a capital la ciutat de Targoviste (periòdic *Levante* 7/XII/06). Les relacions de proximitat geogràfica del col·lectiu d'immigrats són quelcom ben conegut dels sociòlegs; s'estableixen xarxes de relacions i d'ajuda entre ells molt poderoses en tots els temps i ocasions, com ja ocorregué amb les localitats de Santiago de la Espada o de Beas de Segura a principi dels seixanta en el nostre Vila-real. Així haurà ocorregut ara, encara que caldrien més estudis en profunditat per tal d'analitzar el fenomen. Com hem vist abans la proporció homes/dones en aquest col·lectiu es troba molt equilibrada i aquest és un fet sociològic interessant.

Seguirà en el futur aquesta arribada? Es produirà un procés de retorn? És difícil de predir. Caldrà veure si el procés de millora de l'economia romanesa amb la incorporació a la Unió Europea es dóna amb la força que caldria i aquest fet desincentiva els romanesos a seguir marxant fora del seu país. Ara per ara la diferència de renda i de nivells salarials encara és massa forta com perquè el procés s'ature de sobte. L'altre fet al qual caldrà estar atents és la marxa més o menys dinàmica que puga tenir el mercat laboral a la nostra terra.

Algunes reflexions finals

Una primera reflexió seria insistir en el fet de la força enorme que ha assolit en els darrers quatre anys el fenomen migratori. **De representar un cinc per cent del total de la població local a finals del 2002, ha arribat a gairebé el tretze per cent en aquest principi del 2007.**

Una segona reflexió seria insistir en l'enorme importància del col·lectiu romanés entre els recent arribats. L'efecte cridada ha estat intensíssim. Si el desembre del 2002, aquest col·lectiu eren el 25 % del total dels immigrants a Vila-real; ara (gener del 2007) en són ja un **quaranta-sis per cent**. Certament un salt que no dubtem a qualificar d'espectacular. Els lligams de parentiu i la proximitat geogràfica dels llocs de sortida semblen els factors explicatius.

En tercer lloc, voldria remarcar un cert alentiment del creixement del col·lectiu magribí, marroquins i algerians, que representaven un 39 % del total de forasters el 2002 i ara representen el 32%. Tot i així estem parlant del segon col·lectiu d'immigrants a la nostra ciutat, després dels habitants de l'Europa de l'Est.

Finalment, voldria, tot seguint les indicacions de la professora Montserrat Guibernau (en una intervenció que fa al fòrum dels Premis Octubre de la ciutat de València al mes d'octubre del 2006) assenyalar que l'impacte de la immigració depén en definitiva de cinc aspectes fonamentals:

- Primer de tot, el nombre dels arribats. Per damunt d'un percentatge que se situa entre el 14/15%, la qüestió del nombre pot esdevenir problemàtica. I compte amb aquesta dada, ja que ens hi estem aproximant molt ràpidament.

- En segon lloc, cal tenir present el nivell educatiu dels recent arribats. Val a dir que caldria, en aquest aspecte, dur a terme estudis acurats de la realitat del col·lectiu immigrant a la nostra localitat.

- En tercer lloc, el grau de proximitat cultural entre la societat d'acollida i la societat emissora. Per aquest motiu, és molt més cridanera l'arribada del col·lectiu magribí, que no pas el romanés.

- A continuació, la percepció que tenen els immigrants sobre la societat d'acollida; un aspecte aquest en el qual ara com ara també ens manquen estudis.

- En cinqué lloc, els recursos que la societat d'acollida estiga disposada a aportar en els aspectes, fonamentalment, d'educació i de sanitat bàsica. Si els recursos són escassos i la competència dels no-nadius afecta a aquests serveis fonamentals, o és percebuda d'aquesta manera pels nadius (per exemple si un xiquet o xiqueta no troba lloc escolar a prop de casa perquè s'hi accepta abans un immigrant, o si una llista d'espera en sanitat s'allarga en el temps) l'aparició de la xenofòbia es troba garantida.

I per finalitzar, una última reflexió: **el tema de la llengua a través de la qual estem realitzant la integració.** A ningú no se li escapa que aquesta immersió lingüística l'estem efectuant en espanyol en tots els sectors de la vida social, a les botigues, a la consulta mèdica. Pel que fa a la relació lingüística amb els recent arribats el món de l'empresa, de la banca, de l'Administració local (no diguem de l'estatal), de la televisió (inclosa l'autonòmica), de les relacions al carrer amb els veïns, etc.; pot ser en tots els aspectes excepte en les classes a les escoles i als instituts (i encara en aquest aspecte concret -que conec bé- caldria fer matisacions), és un món que s'expressa en castellà, únicament en castellà.

No cal ni dir que en aquestes circumstàncies el futur que li pot esperar a la nostra llengua és més aviat difícil.

Bibliografia: La bibliografia que en els darrers anys ha provocat el fenomen migratori a Europa és immensa. Per aquest motiu, solament citaré tres exemples destacats.

El professor de la Universitat de Linkoping (Suècia) Carl –Ulrick Shierup ha publicat, juntament amb altres, l'obra titulada *Migration, Citizenship and the european Welfare State. A European Dilemma*, Oxford University Press (Oxford 2006). Part de les seues idees es poden consultar a carl-ulrikshierup@arbetslivsinstitute.se.

Per fer-nos una idea global de l'estat de la qüestió cal consultar el dossier de *La Vanguardia*, núm. 22, gener/març 2007, que porta per títol *Inmigrantes. El continente móvil*. Especialment la part dedicada a la immigració a Espanya, en l'article de Lorenzo Cachón: "Diez notas sobre la inmigración en Espanya 2006", p. 68/75.

Per a l'anàlisi de les migracions d'origen magribí a Espanya és especialment interessant l'article de Baldwin-Edwards, M.: "La migración en la región del Mediterráneo", dintre el dossier de *La Vanguardia* abans esmentat.

Santiago Vilanova Añó
Febrer 2007

Nota: Vull manifestar l'agraïment al Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Vila-real i especialment a Àngel Martín-Lorente per la seua amabilitat.

(1) Per una visió global del factor immigració a Europa cal veure: Rifkin, J.: "El sueño europeo", capítol 12, El dilema de la inmigración, p. 317-342.

5

Manuel Carceller Safont

NOTES SOBRE JOSEP CALDUCH, EL PRIMER PRESIDENT DEL VILLARREAL CLUB DE FUTBOL

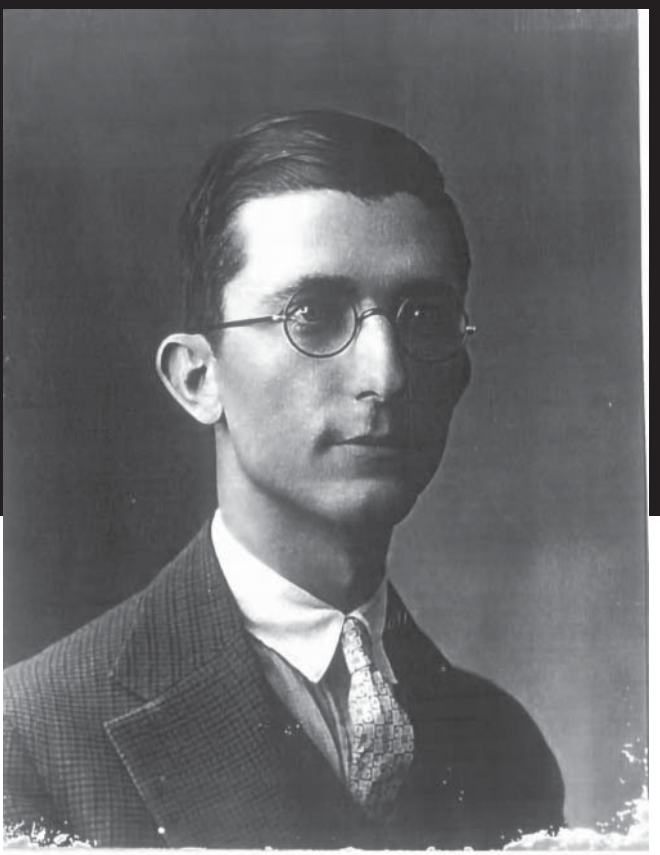

Josep Calduch el 1940

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

NOTES SOBRE JOSEP CALDUCH, EL PRIMER PRESIDENT DEL VILLARREAL CLUB DE FUTBOL

La història del Villarreal Club de Futbol, denominat en la seua naixença com a Club Deportivo Villarreal, s'inicia oficialment el 10 de març de 1923, data de la fundació de l'entitat, presidida per Josep Calduch Almela.

Nascut a Vila-real, en una casa benestant de llauradors i comerciants, Josep Calduch Almela (Vila-real, 9/3/1900-23/10/1996) era el tercer dels quatre fills de la família. Igual que els altres tres germans –Vicent, Àlvar i Manuel–, el jove Josep es va traslladar a la Universitat de Barcelona per estudiar Farmàcia, en concret el 1916. Influït pels companys de facultat, Josep es va interessar inicialment per l'Espanyol, però aviat es va convertir en un gran seguidor del Futbol Club Barcelona, que en els anys vint del passat segle va viure la primera edat d'or, liderat esportivament pel mític davanter centre Josep Samitier.

El jove Calduch –enamorat d'aquell símbol de la modernitat que era el futbol– durant les vacances havia organitzat alguns partits a Vila-real, a alguna era, al velòdrom, a la plaça de l'Estació o al conegut com camp de Galindo.

La fundació del club

En acabar la carrera, el 1920, va regentar la farmàcia del seu pare, situada al carrer Major Sant Jaume, 19. Aleshores Calduch fou el promotor de la fundació d'un equip de futbol al seu Vila-real nadiu i de la creació d'un terreny de joc adequat. En la rebotiga familiar –on actualment es troba la botiga de Confecciones La Esperanza–, es va crear el 1923 el club, amb l'objectiu de fomentar tots els esports i especialment el del futbol, segons consta en la carta fundacional. D'acord amb la visió de Calduch, el Vila-real va nàixer amb la idea que els tretze socis fundadors havien de ser majoria en la primera junta directiva, fins que la societat arribara a la maduresa, per evitar desviacionismes en els objectius perseguits.

Josep Calduch en una cafeteria de Barcelona, el 1921

Aquest grup promotor inicial va estar format per dos dels germans Calduch (Josep i Manuel), els germans Arrufat (Pasqual i Delfí), Vicent Cervera, Carles Calatayud Jordà (el primer tresorer), Víctor Fenollosa, Josep Ramon Herrero, Josep Martínez Aguilar (el primer secretari), Pere Perona, Alfons Saera, Joan Sichet i Pasqual Díaz.

Per a la constitució de la societat es va prendre com a model el reglament del València Club de Futbol. El primer uniforme esportiu del Vila-real combinava samarreta blanca i pantalons negres, igual que el CD Castelló i el València CF. Aquest fet i l'origen dels estatuts demostren que el Vila-real va nàixer com un equip amb senyals d'identitat i referències clarament valencianes. El primer escut del club estava format per un triangle blanc i negre sobre la senyera de quatre pals rojos sobre fons d'or, l'històric símbol del poble valencià i –en general– de la nacionalitat catalana. El disseny de l'emblema també va ser obra del president fundador.

El camp El Madrigal

Un total de cinc-centes pessetes (equivalents avui a uns tres euros) li va costar a Calduch adquirir a la família de Benjamí Beltran unes deu fanecades de garroferes, a la partida del Madrigal, vora el Calvari, on es va construir el terreny de joc, de 92 per 47'5 metres, dimensions lleugerament superiors a les mínimes reglamentàries. En el moment de la fundació, el camp comptava amb 600 localitats de seient per al públic. El recinte esportiu era un terreny dur, amb moltes pedres. De fet en els anys trenta, abans de començar cada partit, els jugadors locals voltaven pel camp per fer un curiós escalfament: recollien pedres, per fer el terreny menys perillós per a les caigudes durant el joc. El camp es va llogar al club per dues pessetes diàries, és a dir, per una mensualitat de 60 pessetes. El lloguer mai no es va abonar al president fundador, a bon segur pel mal estat de les finances.

El camp va ser inaugurat el diumenge 17 de juny de 1923, després de la benedicció de mossén Joan Baptista Dualde i el servei d'honor per part de l'alcalde de l'època, Manuel Usó Jarque. En aquella ocasió es va disputar un partit entre dos equips de la capital de la Plana, el CD Castelló i el CD Cervantes, amb resultat de 4 a 1 a favor dels primers. Aquell mateix any es va inaugurar el camp del Sequiol, a Castelló.

El nom del camp, El Madrigal, va ser adoptat el 1925 i és una mostra de vinculació amb la toponímia de la ciutat, una manifestació més de la implicació del club amb la cultura valenciana pròpia de Vila-real.

Josep Calduch el 1923, en l'època de la fundació del club

Inicis del futbol *amateur*

El primer partit del Club Deportivo Villarreal al seu nou feu es va haver d'ajornar pel colp militar de Primo de Rivera. Quatre mesos després de la inauguració d'El Madrigal, el 21 d'octubre de 1923, el Vila-real va jugar finalment el seu primer partit com a equip federat: un partit de caràcter amistós contra el Red Star (Estrella Roja), de Castelló. La primera alineació vila-realenca de la història va estar formada per Sichet, Cervera, Cabrera, Saera, Guinot, Manuel Calduch, Díaz, Delfí Arrufat, Escrig i Pasqual Arrufat.

En general, en aquella època la pràctica del futbol era *amateur*, fruit de l'afició a l'esport, encara que –en ocasions extraordinàries– els jugadors cobraven primes. Així, per exemple, es va pagar un duro de prima per haver derrotat l'Atlètic de Torrent per 3 a 0.

Ja en els primers anys es van produir traspassos com el de Garcia Díaz al CD Castelló, o el fitxatge el 1924 de Vicent Agost com a entrenador i jugador, que –excepcionalment– cobrava quinze pessetes per partit. Agost tenia una passió pedagògica per ensenyar a jugar bé, i –fruit de la seua dedicació– el Vila-real es va situar de ple en el futbol regional valencià. Josep Pesudo Escuder també va entrenar l'equip en aquells primers anys.

font

El procés del Tribunal de Responsabilidades Polítiques

L'etapa de la Guerra Civil va deixar el camp esportiu en runes, fet un solar. També el fundador, Josep Calduch, va ser una víctima de la intolerància, en la postguerra del règim de Franco. El 1939, per la seua defensa de la República, per haver estat militant del Partit Radical i afiliat a la UGT, Calduch va ser condemnat a presó preventiva pel Tribunal de Responsabilidades Polítiques de l'etapa feixista de la dictadura. El seu procés és el Consell de Guerra Sumaríssim 4218-C, lligall 204, que es conserva actualment a l'Arxiu de la Subdelegació de Defensa de Castelló. Vull agrair a l'arxiver municipal de Vila-real, Vicent Gil, haver-me facilitat les dades del procés a Calduch, que m'han permés escriure aquestes notes.

Josep Calduch en una imatge de final dels anys quaranta del segle XX

La condemna era de nou mesos de reclusió, en la presó de la capella de la Sang, a Vila-real, on va entrar el 14 de juliol de 1939. Posteriorment, se li va concedir presó atenuada al seu domicili, al carrer Sant Jaume, 23, de Vila-real –des del 6 d'octubre de 1939–. El seu germà Manuel i els seus amics Alfons Saera i Antoni Díaz, membres també de la primera junta del Club Deportivo Villarreal, van ser condemnats el 1939 a la sanció de: "inhabilitación absoluta perpetua para el ejercicio de cualquier cargo del Estado, corporaciones públicas u oficiales... y consejos de administración de empresas privadas", per haver sigut membres de la lògia maçònica *Sol Naciente* de Vila-real, activa a la població entre 1925 i 1936, quan va guanyar les eleccions el Front Popular i van fer fora la Gestora Municipal del 1931, que estava dominada per Manuel Usó Jarque, antic maçó, i d'altres membres d'ideologia republicana.

Justament va ser una declaració d'Usó Jarque davant l'esmentat Tribunal, el 5 d'octubre de 1939, la que va fer possible una nova sentència, que permetia a Calduch patir presó atenuada al seu domicili. Usó va negar la filiació maçònica de Josep Calduch ("No ha pertenecido a la masonería de Villarreal"). La sentència reconeixia la irrellevància penal dels fets jutjats ("Los hechos expuestos carecen de relevancia penal para ser castigados"). Mesos després es va produir la sentència absolutòria, emesa a Borriana pel coronel batlle –l'1 de març de 1940–, i finalment la llibertat definitiva de Josep Calduch, el 15 de març de 1940.

Calduch en un hort del terme de Vila-real, a principis dels anys 50

Un apassionat de l'esport

Josep Calduch Almela sempre va ser un gran aficionat als esports. En canvi, la seua constitució d'home prim i espigat, però poc musculós, no li van permetre dedicar-se a

fons a la pràctica del futbol. En els inicis de l'equip va proposar –infructuosament– utilitzar la tàctica defensiva de la cadena rodant, de manera que els dos defenses centrals, els dos mitjans i els dos interiors es cobriren mútuament la posició, quan un avançara amb el baló. La passió per l'educació física el va dur, en la dècada dels 40, a crear el primer equip de bàsquet de la població. De l'interés esportiu i la seua competència professional va nàixer el conegut com a *Liniment Calduch*, una loció per a tonificar les cames dels esportistes, especialment dels ciclistes. Gran conversador i home sociable, va dedicar esforços a acompanyar el seu germà Manuel en les seues excursions.

Pocs reconeixements d'homenatge va rebre Josep Calduch en vida. El 30 d'abril de 1995, un Josep Calduch nascut amb el segle va rebre el Premi Llibertats Nacionals, concedit pel Consell Comarcal de la Plana Baixa d'Unitat del Poble Valencià (UPV).

El Madrigal esdevé un camp municipal

La guerra d'Espanya va afectar molt negativament l'esport valencià i la vida de futbolistes del Vila-real, com el defensa Salvador Ferrer, que va morir a Algemesí. Fins l'any 1942, en la categoria de Segona Regional, no es va veure cap pilota rodar pel Madrigal. L'anomenat CAF Vila-real va fer ressorgir el futbol a la ciutat de la Plana, amb molts jugadors que ja havien competit en la primera meitat de la dècada dels trenta, entre els quals estaven homes com Tirado, Llorens, Gil Broch, Planes, Soriano, Salvador, Giner, Ribelles i Rumerich. El negre es va convertir llavors en el color oficial del Vila-real: la samarreta era negra amb una franja central blanca i els pantalons eren també negres.

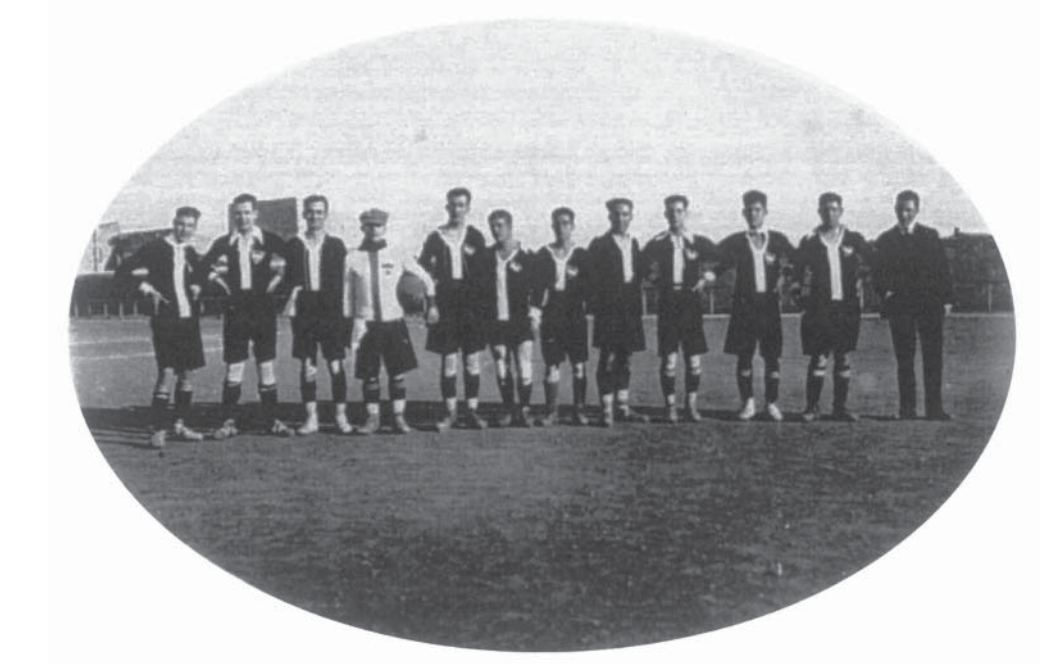

El Vila-real dels anys quaranta, amb samarreta negra i franja central blanca

font

El 1942 l'Ajuntament, presidit per l'alcalde Balaguer Avellana, va adquirir en propietat, per 36.000 pessetes, els terrenys del camp antic, que pertanyien a Josep Calduch, el fundador de l'entitat.

Després d'una primera meitat dels anys quaranta de letàrgia, induïda indirectament per l'ascens del CD Castelló a Primera Divisió, l'empenta del consistori vila-realenc va animar una colla d'aficionats a crear el 1945 el Club Foghetecaz. Aquesta iniciativa va suposar el nucli de renaixença de l'actual Villarreal Club de Futbol.

Manuel Carceller Safont

1922-1923

1942-1943

1966-1967

Actual

font

6

Rafael Roca Ricart

LA VISITA DE LO RAT PENAT A VILA-REAL I L'HOMENATGE A FRANCESC TÀRREGA (1910)

Dibuix del convent de Sant Pasqual realitzat per Teodor Llorente

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

LA VISITA DE LO RAT PENAT A VILA-REAL I L'HOMENATGE A FRANCESC TÀRREGA (1910)

El Centre Excursionista de Lo Rat Penat

Les dues activitats més destacades que portaren a terme els protagonistes del moviment cultural conegut com la Renaixença valenciana foren: la literària, que va consistir en la creació i la publicació de versos i de texts de caire històric, i que tingué el seu reflex social més excel·lent en la convocatòria dels certàmens anomenats Jocs Florals; i l'excursionista, que durant una trentena d'anys portà els valencianistes de finals del segle XIX i principis del XX a recórrer més d'un centenar de pobles i de ciutats de tota la geografia valenciana.

Tant la faceta literària com l'excursionista varen ser impulsades i coordinades per Lo Rat Penat, la societat cultural fundada el juliol de 1878 que aixoplugà la major part d'escriptors en valencià[1]. D'aquesta manera, any i mig després de ser creada l'entitat valencianista, el mes de febrer de 1880 i a iniciativa de Teodor Llorente[2], patriarca de la Renaixença i en aquell moment president de Lo Rat Penat, fou posat en marxa un centre d'excursions cientificoliteràries i artístiques que, segons Josep Martínez Aloy, un dels seus primers cronistes, tenia «por objeto recorrer nuestro antiguo reino y estudiar prácticamente las muchas bellezas que el mismo encierra, interesantes a los ojos del sabio, del poeta y del artista»[3]. El Centre naixia a imitació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876) i de l'Associació d'Excursions Catalana (1878), fundades a Catalunya pocs anys abans[4], i la seua missió radicava a inspeccionar pobles, paratges i monuments apartats o desconeguts i a col·leccionar materials que facilitaren el coneixement de la història i l'art valencians[5].

Així, en la intenció d'aquells hòmens estava impulsar un excursionisme intel·lectual que els permetera desvetlar les belleses arquitectòniques, sovint amagades, i la realitat antropològica del territori valencià; que els permetera, en definitiva, descobrir el país. Així ho manifestava Josep Maria Puig i Torralva a les pàgines del *Calendari Llemosí*: «La societat Lo Rat-Penat no se contenta en donar vellades lliteràries musicals tots los dumenges y en celebrar secions apologètiques (...), y en mantindre numeroses discusions sobre importants temes, si no que organisant un Centro de escursions científich lliteràries y artístiques visita los pobles del nostre reyne ab l'objecte de estudiar les antiguetats y monuments ignorats o poch coneguts de la generalitat»[6]. Aquell excursionisme tenia, per tant, una clara finalitat educativa.

Entre el llarg centenar de visites que entre 1880 i 1911 portà a terme el Centre Excursionista de Lo Rat Penat és possible distingir-ne quatre tipus diferents: les excursions a pobles valencians, les primeres i més nombroses; les visites podríem dir casolanes, a diversos edificis, civils i religiosos de València ciutat; dues incursions a territoris veïns, que tingueren lloc el 1882 (a Tarragona)[7] i el 1901 (a l'Aragó); i, finalment, quatre excursions-homenatge carregades d'una forta càrrega patriòtica que tingueren lloc en època tardana, durant el període 1908-1911 i a raó d'una per any. Doncs bé, és en aquest darrer grup, en el de les excursions-homenatge, que cal incloure la visita que el 6 de setembre de 1910 els membres del Centre Excursionista de Lo Rat Penat realitzaren a Vila-real amb la finalitat de recordar el guitarrista Francesc Tàrrega, fill insigne de la localitat mort deu mesos abans[8].

En l'etapa cronològica en què se celebraren aquestes excursions-homenatge, finals de la primera dècada del segle XX, molts dels iniciadors del Centre Excursionista de Lo Rat Penat o bé havien mort, com ara Fèlix Pizcueta, Rafael Ferrer i Bigné i

Constantí Llombart, o bé s'havien fet molt majors, com ara Teodor Llorente i Josep Maria Puig i Torralva; i els nous responsables cregueren arribat el moment d'imprimir un caire patriòtic i regionalista a les excursions que anara més enllà de la mera visita cultural. D'aquesta manera, pensaren en l'organització de quatre homenatges de gran calat i ressò social i mediàtic que els permeteren desplaçar-se fins a algunes de les ciutats més importants i simbòliques del País Valencià: Alacant, Castelló de la Plana, Vila-real i Borriana. La tria no era gratuïta: amb l'excusa d'homenatjar un personatge culturalment significatiu i originari d'aquella ciutat, s'anava a propiciar que un bon nombre d'intel·lectuals de València ciutat, del cap i casal, bressol de la Renaixença, s'agermanaren amb la ciutat visitada. D'altra banda, el fet que es tendira a viatjar més a les comarques de Castelló que no a les d'Alacant s'explica per raons de proximitat i de simpatia ratpenatista, ja que hi havia més socis de l'entitat a terres del nord que no al sud.

Així, les dues primeres excursions tingueren lloc: a Alacant (inclogué una visita a Elx), del 13 al 16 de novembre de 1908, per tal d'homenatjar l'historiògraf Príncep Pío de Saboia i comte de Lumiares; i a Castelló de la Plana, el 28 de novembre de 1909, per tal de descobrir una placa en record de mossén Joan Cardona Vives. La tercera fou la de Vila-real, en honor de Francesc Tàrrega. I la quarta se celebrà a Borriana el 2 de juliol de 1911, el mateix dia de la defunció de Teodor Llorente, amb l'objectiu de «fer un homenage al esclarit fill de Burriana En Rafel Martí Viciana, historiador insigne y preclar lliterat»[9].

L'homenatge a Francesc Tàrrega

Existeixen dues ressenyes periodístiques que ens detallen els actes de record i d'homenatge que, juntament amb el consistori municipal i diverses personalitats locals, protagonitzaren el 6 de setembre de 1910[10] a Vila-real els membres de Lo Rat Penat: una d'anònima i en castellà, que fou publicada a l'*Almanaque «Las Provincias» para 1911*[11]; i una altra, més extensa i detallada, redactada en valencià pel ratpenatista Carles Sarthou Francesch (que també havia actuat de cronista l'any anterior a Castelló de la Plana[12]) i que fou publicada a *Lo Rat-Penat. Revista Mensual* en maig de 1911[13]. Perquè el lector tinga complet coneixement d'elles, les oferim en apèndix.

Retrat de Francesc Tàrrega pintat per Emilio Sala Francés

Deu mesos després de la jornada castellonenca, els ratpenatistes tornaven a La Plana amb una molt semblant intenció. La ciutat escollida, en aquesta ocasió, era Vila-real; i el personatge a homenatjar, el famós guitarrista En Francesc Tàrrega Eixea. No era la primera vegada que diversos escriptors i publicacions vinculats a la Renaixença valenciana manifestaven el seu inte-

rés i entusiasme pel músic. Trenta-un anys abans, el 1880, l'*Almanaque «Las Provincias»* havia realitzat la descoberta de Tàrrega mitjançant un article que destacava la seua gran vàlua artística i musical. En aquell moment, explicava que el vilarealenc havia arribat «a Valencia el pasado noviembre, anunciándose como tañedor de guitarra. No era conocido, y su carácter modesto le hacía prescindir de cierto aparato con que realzan su importancia otros artistas. A pesar de ello, su éxito fue brillante»[14]. La presentació de Tàrrega a la capital del Túria havia tingut lloc a través de diversos concerts, primer a les seus de l'Ateneu, el recentment fundat Lo Rat Penat i d'altres societats, i després amb actuacions més generalistes en què «el público pudo convencerse de que tiene verdadero mérito»[15]. Així mateix, l'anònim cronista destacava que «su método de tocar la guitarra difiere del generalmente seguido; no rasca las cuerdas; las pulsa de una manera especial, que le permite ejecutar toda clase de música, produciendo efectos inesperados, que entusiasman a los inteligentes»[16].

Imatge de Francesc Tàrrega als 53 anys

D'altra banda, convé destacar que, a més d'unes quantes dades biogràfiques no sempre correctes del guitarrista, l'article també transcrivia la poesia que «*en una de las veladas del Rat-Penat dedicó al Sr. Tárrega el poeta valenciano D. Ricardo Cester*»[17]. Es titula «Improvisació» i fa així:

Tàrrega insigne,
que del Mijares
l'arrull copiares
dolç com la mel,
en ta guitarra,
pura espanyola,
cual veu revola
com veu del cel.
¿Què té que dir-te
ma pobra lira,
ni qui la ohuira
sense disgust,
si el món s'asombra
després d'ouhir-te,
y d'aplaudir-te
tan sols té gust?

¿Si tos dits semblen
raudals de notes,
y és el que toques
instrument tosch,
riu d'armonies,
pluja de perles,
concert de merles
en mig del bosch?
Ix de la meua
pàtria florida;
ta despedida
bé que nos dol:
mes, perquè admire
les notes teues,
bo's que'l món creues
de pol a pol.

Lo teu gran geni
per tot demostra,
portant la nostra
Rata-Penà,
qu'ella al quedar-se
plorant t'ausència,
en complacència
recordarà:
que tos dits semblen
raudals de notes;
qu'és el que toques
instrument tosch,
riu d'armonies,
pluja de perles,
concert de merles
en mig del bosch.

Finalment, la ressenya finalitzava anunciant que, «animado por el éxito que ha obtenido en las primeras capitales de España»[18], Tàrrega se n'havia anat a París i a d'altres punts de l'estranger, i desitjant-li tota la sort.

Anys després, el 28 de novembre de 1905, quan ja era un artista consagrat i de fama internacional, Eduard López Chavarri es faria ressò, a través d'una crònica publicada a *Las Provincias* del concert que Tàrrega havia donat la nit anterior al Cercle de Belles Arts de València. Chavarri s'hi manifestava com a incondicional de l'intèrpret, i assegurava que, durant els seus recitals,

> «el artista nos hace olvidar del mecanismo, del instrumento, de la técnica, y sólo nos permite sentir con él. Luego viene el despertar: el darse cuenta de la sencillez con que han sido vencidas dificultades enormes, de la manera como hemos escuchado obras de Beethoven ¡o de Bach!, sin que nos acordásemos de que las oíamos a una guitarra; el comprender que allí había un gran artista, un gran maestro»[19];

per a concloure assegurant que «la música española alcanza en la guitarra de Tárrega un ambiente de poesía y delicadeza incomparable»[20].

Quatre anys després, a propòsit de la defunció del guitarrista, esdevinguda a Barcelona el 16 de desembre de 1909, l'*Almanaque «Las Provincias» para 1910* publicà una semblança biogràfica en què se'l qualificava com a «Maestro músico» i en què s'hi feia un repàs a la seua biografia i trajectòria professional i artística. La necrològica començava per aportar, equivocadament, la data del seu naixement, que situava a Vila-real el 29 de novembre de 1853 (un error que ja havia sigut comés per la mateixa publicació el 1880[21]), ja que en realitat havia tingut lloc el 21 de novembre de 1852. A continuació explicava que, amb només 11 anys, havia rebut «las primeras lecciones de un ciego muy popular, llamado Manuel González, y más conocido por el apodo de El sego de la Marina»[22]. També que, fruit de la casualitat, i quan encara era xiquet, fou escoltat per mestre Julian Arcas, que se l'emportà a Barcelona; «y con las lecciones de dicho maestro, y algunos consejos sobre la orientación artística que debía seguir, bien pronto comenzó a abrirse camino y a recibir los primeros aplausos de los públicos inteligentes»[23]. Així mateix, s'hi explicava que havia estudiat composició i harmonia al Conservatori de Madrid; que als 17 anys ja havia realitzat la seua primera *tournée* artística; i que la seua consagració com a mestre, compositor i intèrpret de renom internacional arribà el 1878.

La publicació, però, no atenia únicament a la seua faceta professional. També comentava la humana i personal, de la qual destacava el seu gran despreniment material:

> «Tárrega pudo ser rico y murió poble. Enamoradísimo del arte, nunca pensó en el dinero, contentándose con ver cubiertas sus modestas necesidades. Si hubiese atendido indicaciones de muchas empresas que lo solicitaron, hubiera podido labrarse una fortuna. Pero él siempre prefirió los goces de su alma, y éstos se apartaban de las corrientes vulgares del gran público»[24].

Tornant a l'homenatge ratpenatista de setembre de 1910, cal dir que la crònica de Carles Sarthou Francesch, que firmà amb les inicials –probablement per modèstia, ja que

havia sigut designat com a organitzador de la visita, i hi tingué un destacat protagonisme, com a continuació comprovarem–, explica que el primer que se celebrà aquell dia foren les solemnes exèquies en honor de Tàrrega, que tingueren lloc a l'església arxiprestal, «intepretant-se la gran misa de *Requiem* del mestre Hernández per nutrida orquesta, formada per els més valiosos elements musicals de Vila-real, Castelló y Burriana, que de eixa manera prestaren son personal concurs al homenatje que's rendia al mago de la guitarra»[25].

Homenaje á Tárrega

El Alcalde Presidente del Ilmo. Ayuntamiento tiene el gusto de invitar á Vd. á los distintos actos que para honrar la memoria del ilustre villarrealense y genial guitarrista D. Francisco Tárrega tendrán efecto el martes 6, según detalla el programa de fiestas.

Pascual Ramos.

Villarreal 3 Septiembre 1910.

Se requiere la presentación de esta tarjeta, para asistir á la velada.

Escrit de l'alcalde de Vila-real convidant a l'homenatge

Finalitzat l'acte religiós, que havia sigut presidit per l'alcalde de la localitat, Pasqual Ramos; els familiars d'En Tàrrega, amb la viuda i el fill al front; Carles Sarthou Francesch i Benet Traver, en representació de Lo Rat Penat; i Manuel Lassala, «gran amic del difunt», s'organitzà una comitiva amb els membres dels casinos i de les societats locals, les autoritats eclesiàstiques, els ratpenatistes, els membres del consistori municipal i el fill de l'homenatjat, que donaren inici als actes culturals i cívics de la jornada. Es dirigiren: «primer al antich carrer del Trinquet, dedicant-lo a En Tàrrega»; i després a la

Antiga placa de carrer conservada al Museu Casa de Polo. El dia de l'homenatge es dirigiren «primer al antich carrer del Trinquet, dedicant-lo a En Tàrrega»

font

plaça de Sant Pasqual, on, entre forts aplaudiments i els acords de l'Himne de l'Exposició, «el alcalde D. Pascual Ramos descubrí una hermosa llàpida, fixada en la casa en què naxqué Tàrrega»[26]. Segons que explica la crònica, la làpida, obra de l'escultor Enric Cuñat, era de

> «marbre blanc, llimitada per una ben executada greca del més pur estil renaiximent, porta en el centre el bust de Tàrrega en relleu, de un paregut perfecte; als costats una alegoria de la música y el escut de la Vila. En la part de baix y a la llarga, la inscripció que diu:
>
> "En esta casa nació el 21 de Noviembre de 1852, para honor y gloria de Villarreal, el eminente guitarrista y compositor don Francisco Tárrega y Eixea".
>
> "Por suscripción popular se rindió este homenaje en Septiembre del año 1910"»[27].

Làpida de la casa natalícia de Francesc Tàrrega

Acte seguit, el representant de la Junta de govern de Lo Rat Penat, el Sr. Sarthou Francesch, féu un extens discurs en què glossà i lloà les moltes virtuts que engalanaven el distingit músic vila-realenc, i que posteriorment fou reproduït íntegrament a la crònica. Entre moltes altres coses, l'orador digué:

> «Ab el funeral que s'acaba de celebrar ham pregat per l'ànima del benvolgut patrici, cristià fervient y cumplit cavaller. Al fixar la sensilla rajoleta que rotula de vell nou un carrer ab el nom de Tàrrega, al descubrir la artística inscripció lapidària que perpetuarà en l'esdevenidor l'humil casal ahont rodà son pobre bresol, ham vullgut llegar a les generacions que vindran la memòria del artiste incomparable, glòria de esta terra»[28].

font

Després de l'emotiva al·locució de record i d'homenatge, «la comitiva tornà novament a la casa de la Vila, ahont se disolgué»[29].

Per la nit, al local propietat de D. Josep R. Latorre, tingué lloc una vetlada en honor d'En Francesc Tàrrega, el «mago de la guitarra», que «fon presidida per el alcalde de Vila-real, y estigué molt concorreguda»[30]. Allí es féu lectura d'un «bon discurs necrològich», que anà a càrrec del senyor Godofred Gimeno. Per la seua banda, el Sr. Fortea, deixeble predilecte de Tàrrega, «tocà a guitarra vàries compossicions» del mestre. A més, també tingueren lloc diverses lectures poètiques dedicades a la memòria de l'homenatjat. Finalment, la clau d'or a aquell acte musical i cívic, molt menys abrandat que el de Castelló però amb un contingut cultural més remarcat, fou l'estrena d'un «hermós himne a tota orquesta y cors que fon ovasionat»[31], amb lletra «en valencià» del vila-realenc Carles Sarthou Carreres i música del mestre Goterris, que n'actuà com a director. Posteriorment, encara «feren ús de la paraula vàrios oradors»[32], entre ells l'arxiprest i l'alcalde, que «posà final a la festa en breus paraules de agrahiment»[33].

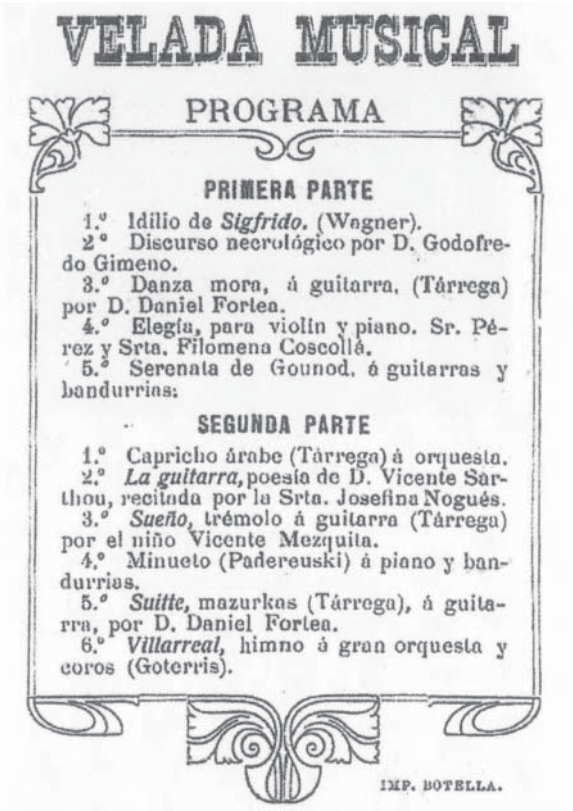

VELADA MUSICAL

PROGRAMA

PRIMERA PARTE

1.º Idilio de *Sigfrido.* (Wagner).
2.º Discurso necrológico por D. Godofredo Gimeno.
3.º Danza mora, á guitarra, (Tárrega) por D. Daniel Fortea.
4.º Elegía, para violín y piano. Sr. Pérez y Srta. Filomena Coscollá.
5.º Serenata de Gounod, á guitarras y bandurrias.

SEGUNDA PARTE

1.º Capricho árabe (Tárrega) á orquesta.
2.º *La guitarra,* poesía de D. Vicente Sarthou, recitada por la Srta. Josefina Nogués.
3.º *Sueño,* trémolo á guitarra (Tárrega) por el niño Vicente Mezquita.
4.º Minueto (Paderewski) á piano y bandurrias.
5.º *Suitte,* mazurkas (Tárrega), á guitarra, por D. Daniel Fortea.
6.º *Villarreal,* himno á gran orquesta y coros (Goterris).

IMP. BOTELLA.

Programa de la vetlada musical

Apèndix

Lo Rat Penat en Vila-real. Homenatje a En Francesch Tàrrega[34]

Vila-real, poble cult y progresiu, volgué donar una hermosa nota de amor a este fill seu que, naixcut en humil esfera, sabé encumbrar-se a les més altes regions del art sublim de la música. Al efecte, dedicà una diada de ses festes anyals a honrar sa memòria. Lo dia 6 de septembre del any últim fon el escullit.

Prèvia la oportuna invitació, Lo Rat Penat concurrí a tots els actes que's celebraren, dessignant al efecte als Srs. D. Carles Sarthou Francesch y D. Benet Traver pera que portaren el nom y la representació de la societat.

Per lo matí es celebraren solemnes exèquies en la iglésia arciprestal, interpretant-se la gran misa de *Requiem* del mestre Hernández per nutrida orquesta, formada per els més valiosos elements musicals de Vila-real, Castelló y Burriana, que de eixa manera prestaren son personal concurs al homenatje que's rendia al mago de la guitarra.

Les espayoses naus de la iglésia es veen totalment ocupades per els fels. Fon presidit el dol per el alcalde de Vila-real, per la viuda y el fill de En Tàrrega, lo representant de Lo Rat Penat Sr. Sarthou Francesch, y D. Manel Lassala, gran amic del difunt.

Acabades les honres fúnebres, se organisà la comitiva en les Cases Consistorials.

En ella formaren gran número de amichs, acompanyant al germà de Tárrega, comisions dels Cassinos y Societats de la població, les autoritats, representants de Lo Rat Penat, el clero ab l'Arcipreste, y el Ajuntament presidit per el alcalde, que portava a sa dreta al fill de Tàrrega.

Darrere anaven els dependents del municipi, uniformats de dia de festa, y la banda del poble.

La gent invadia els carrers. Els balcons, ocupats per distinguides senyoretes, lluïen preciosos cobertors.

La comitiva anà primer al antich carrer del Trinquet, dedicantlo a En Tàrrega.

Després es dirigí a la plaça de San Pascual.

Aplegats al lloch destinat, el alcalde D. Pascual Ramos descubrí una hermosa llàpida, fixada en la casa en que naxqué Tàrrega.

En este moment una atronadora salva de aplausos es mesclà en els acordes de la música, que tocava el «Himne de la Exposició».

La làpida, deguda al escultor en pedra D. Enrich Cuñat, es artística de vers y agradà moltíssim. De marbre blanc, llimitada per una ben executada greca del més pur estil renaiximent, porta en el centre el bust de Tàrrega en relleu, de un paregut perfecte; als costats una alegoria de la música y el escut de la Vila. En la part de baix y a la llarga, la inscripció que diu:

«En esta casa nació el 21 de Noviembre de 1852, para honor y gloria de Villarreal, el eminente guitarrista y compositor don Francisco Tárrega y Eixea».

«Por suscripción popular se rindió este homenaje en septiembre del año 1910».

Callà la música, y acabats els aplausos, el Sr. Sarthou Francesch, de la Junta de gobern de Lo Rat Penat, desde un balcó de la pròpia casa's dirigí al públic en los següents termes:

«VILLARREALENSES: Sabeu que mos més íntims pensamen[t]s vos perteneixen, que ab l'ànima sansera vullc a este poble ahont reposen les despulles dels meus avis, y això vos esplicarà com a pesar de carir en absolut de facultats y estar abrumat de quefers, en los cuals entren interesos vostres, no he dubtat un moment en aceptar la carinyosa invitació de vostre dignísim alcalde pera dirigir-vos en esta solemnitat una breu alocució en nom de Lo Rat Penat, Societat de amadors de les glòries valencianes, que no podia manco de asociar-se als actes de recort y amor al inolvidable artiste, ennoblidor del instrument més netament español.

Honrat ab la prehuada representació de aquella Societat, volguera dispondre del lèxic dolç y falaguer d'En Ausiàs March, de la fantàstica imaginació d'En Querol pera correspondre a Lo Rat Penat y a la memòria del nostre Tàrrega.

A falta de aquelles lluïdores facultats, posaré en mes paraules troços de cor.

Ab el funeral que s'acaba de celebrar ham pregat per l'ànima del ben volgut patrici, cristià fervient y cumplit cavaller. Al fixar la sensilla rajoleta que rotula de vell nou un carrer ab el nom de Tàrrega, al descubrir la artística inscripció lapidària que perpetuarà

en l'esdevenidor l'humil casal ahont rodà son pobre bresol, ham vullgut llegar a les generacions que vindran la memòria del artiste incomparable, glòria de esta terra.

Digne remat que completarà este tríptic de carinyo, serà la vetllada ahont, al costat de les inspirades trobes en llahor del nostre músich, brotaran les sentides notes de ses admirables obres.

L'homenatje que rendiu al insigne Tàrrega vos honra a vosatros ensemps que al músich eminent a qui està dedicat, pues ab ell doneu prova de vostra gran cultura al enaltir per unànim acort la memòria de un fill del poble, que's va fer gran per ses dots escepcionals y voluntat de ferro, que tan alt posaren son nom y el de son poble natal.

Cansar-vos seria fer un relat minuciós de la vida d'este enèrgich lluitador. Ham convivit ab ell, y com a mi, vos son coneguts hasta els menors detalls de sa existència.

Tots recordareu ab quin anhel es dedicà al estudi de la música, perfeccionant hasta un grau suprem el dot preciós ab què Déu el distinguí, donant-se per complet al instrument de més rebel sonoritat y manco vistós maneg.

Els poetes de la antiguetat atribuixen la invenció de la guitarra a Clio, mussa de la història, indicant que sos sonits tan sols servien pera acompañar ab monòton sonsonet el relat dels fets històrichs. Però el nostre Tàrrega, ab ses extraordinàries facultats, sabé arrancar a les sis cordes del seu instrument insuperables melodies que els antichs habrien certament pres per sobrenaturals y que no s'han cansat de aplaudir los més autorisats centres musicals del nostre temps.

París, Londres, Viena y moltes altres grans capitals, han festejat a En Tàrrega com mereixia, pronunciant ab rendida admiració son nom, junt al de sa pàtria chiqueta, per més que Villarreal, per sa exportació agrícola e intensiva vida mercantil, sona familiarment en el oïts estranjers.

Nostre artiste donava ab ses armonioses notes genial dicció a tots els estils, interpretant la música clàsica com la moderna, y tots sabeu per experiència cuan fondament conmovien l'ànima els melòdichs acents de sa guitarra y cuan portentosa era sa execució.

Era natural, donat son eximi talent, que ademés de ser impecable intèrprete de cuantes obres de mèrit existixen, ne escriguera ell algunes sehues, deixant aixís a la posteritat mostra patent de sa personalitat com a compossitor.

Cada volta que escolte una de ses maravelloses obres, sembla que allà en el fondo veja esfumar-se els borrosos contorns de sa desdibuixada silueta.

¿S'enrecordeu bé?

Anava per lo món com si estiguera vivint una altra vida. Y axís era realment. Son esperit estava sempre en les regions de lo inmaterial, no vivia més que pera la música, y si no estiguera la frasse tan gastà, yo vos diria que la música de Tàrrega era un cant de inyor, era música de l'ànima, pues la seua sansera posava en sos cants. La música era ell, ell mateix, a voltes ab les braveses del caràcter llevantí, a voltes ab les jolives gràcies de este tros de paradís, ab les tendres delicadees de sa naturalea febla y malaltusa, però sempre donant-se per sanser ab el desprendiment de son generós esperit.

En moltes ocasions se m'ha ocurrit pensar ab cuan pròdiga mà ha derramat Déu els dots de inteligència y especials aptituts entre fills de esta ciutat. Conech entre vosatros qui en molt poch esfors y alguna perseverància podria arribar als més encumbrats puestos, y si vos animara el eixemple de este preclar paisà, presench que d'enllà, enllà la nova generació tindria que multiplicar homenatjes com el present.

Pera ser gran no hi ha més que dirigir tota la energia de l'ànima a un sol objecte. En Tàrrega hu féu aixís, y ahi teniu com arribà a inconmensurable altura, no igualada per ningú.

Y vaig a acabar.

Lo Rat Penat, simbòlich trofeu que corona el penó del reyal fundador de esta hermosa vila, mira desde el cim de la senyera el patri solar que cobejen ses barres.

Tot hu tria, y a cascun dóna lo seu.

En son nom pose junt al de Tàrrega una branca de llorer, símbol de la glòria, y una humil sempreviva en semblança del cariñós recort que a sa memòria guarda y guardarà la Societat de amadors de les glòries valencianes.—He dit».

Al acabar el Sr. Sarthou Francesch la seua alocució, els concurrents, vivament conmoguts, prorrumpiren en forts picaments de mans, donant-se molts vives a Lo Rat Penat.

La comitiva tornà novament á la casa de la Vila, ahont se disolgué.

Per la nit es celebrà en el local propietat de D. Joseph R. Latorre una vetllada en llahor de Tàrrega.

En l'estrat, admirablement dispost, es veia un artístic trofeu, sobre el que's destacava un retrato al oli del repetit artiste, obra del pintor Sr. Romero Orozco.

La vetllada fon presidida per el alcalde de Vila-real, y estigué molt concurrida.

D. Godofredo Gimeno llixqué un bon discurs necrològich.

El Sr. Fortea, discípul predilecte de Tàrrega, tocà a guitarra vàries compossicions de este.

També prengueren part les Srtes. Gimeno, Nogués y Coscollà; el Sr. Monzonís y altres, llegint un[e]s poesies dedicades a la memòria de Tàrrega, y tocant altres música del tantes voltes nomenat mestre.

Baix la batuta del Sr. Goterris se estrenà un hermós himne a tota orquesta y cors que fon ovasionat. La lletra és del senyor S[a]rthou Carreres, en valencià. La música és del Sr. Goterris.

Feren ús de la paraula vàrios oradors, que foren molt aplaudits.

El alcalde posà final a la festa en breus paraules de agrahiment.

Homenaje al guitarrista D. Francisco Tárrega[35]

La memoria del eminente artista D. Francisco Tárrega, nacido en Villarreal en 21 de Noviembre de 1852, y fallecido en Barcelona en 16 de Diciembre del año 1909, ha sido dignamente honrada en su ciudad natal, dedicándole una inscripción conmemorativa en la misma casa donde nació, calle de San Pascual. Con este objeto se celebró una solemne fiesta el día 4 de septiembre último.

En el espacioso templo arciprestal de aquella ciudad se le dedicó una solemne misa en sufragio de su alma, presidiendo el luto la viuda del finado Dª María Rizo, con sus hijos y los hermanos de aquel. Asistieron también el Ayuntamiento y un numeroso gentío de Villarreal y pueblos inmediatos. El arcipreste D. Vicente Alba fue el celebrante de la misa, interpretándose por nutrida orquesta de aquella ciudad, de Castellón y Burriana, la de *Requiem* del maestro Hernández, con el *Libera me* del mismo autor. Concluidas las honras fúnebres, se reunieron en la Casa Consistorial las personas de viso de la población, con el Ayuntamiento, arcipreste, juez municipal y la banda de música, dirigiéndose la comitiva al final de la calle de San Pascual. La gente invadía la calle, ávida de presenciar el acto del descubrimiento de la lápida. Llegados al lugar destinado, el alcalde D. Pascual Ramos tiró del cordón, y a los acordes de la música, descubriose la artística lápida. Es de mármol blanco, ostentando en su centro el busto en relieve del artis-

ta, y en la parte de abajo se lee esta inscripción: «En esta casa nació el 21 de Noviembre de 1852, para honor y gloria de Villarreal, el eminente guitarrista y compositor D. Francisco Tárrega y Eixea. Por suscripción popular se rindió este homenaje en Septiembre del año 1910».

Acto continuo D. Carlos Sarthou Francés, desde el balcón de la propia casa, ensalzó las glorias del gran guitarrista, alabando la patriótica obra de cultura realizada por los hijos de Villarreal. Terminó ofreciendo una rama de laurel al inmortal Tárrega en nombre de la Sociedad Lo Rat Penat. La comitiva, acompañada de la banda de música, se dirigió a la plaza Mayor, y frente a la Casa Consistorial se disolvió.

Por la noche, en el espacioso local-almacén de D. José R. Latorre, celebrose una velada musical en honor a Tárrega. Tomaron parte valiosos elementos, como D. Godofredo Gimeno, leyendo un bien escrito discurso necrológico; el Sr. Fortea, discípulo de Tárrega, pulsando el favorito instrumento, en el que ejecutó con precisión y colorido la célebre *Danza mora* de aquel eminente artista; la Srta. Josefina Nogués, recitando una poesía de D. Vicente Sarthou; el Sr. Goterris, con su himno a Villarreal, a orquesta y grandes coros; la Srta. Coscollá, el Sr. Monzonís y otros. También el señor arcipreste dejó oír su elocuente palabra desde el estrado, presentando al público a la familia Tárrega, que en lugar preferente asistía a la velada. Aunó la parte artística con la moral cristiana, con arreglo a la cual vivió el gran guitarrista, y felicitó a su familia y a Villarreal por el acto realizado.

Rafael Roca Ricart
Universitat de València

1 Sobre aquesta societat, vegeu: IGUAL ÚBEDA, Antoni, *Història de «Lo Rat-Penat»*, Ajuntament de València, València, 1959.

2 Sobre aquest escriptor, vegeu el meu treball: *Teodor Llorente, el darrer patriarca*, Bromera-IIFV, Alzira, 2004.

3 MARTÍNEZ ALOY, Josep, «Centro escursionista del Rat-Penat. Recuerdos de Benisanó», *Las Provincias* (19-III-1880).

4 Vegeu: SUBIRATS I TORREBADELL, Òscar, «Modernitat i Renaixença. Els orígens de l'excursionisme català», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, 49, Catarroja, 2004, p. 624.

5 Vegeu una síntesi a: ROCA RICART, Rafael, «El Centre Excursionista de Lo Rat Penat», *Saó*, 240, València, maig de 2000, p. 31-34.

6 PUIG TORRALVA, J. M., «Revista del any passat», *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al present any 1881*, València, 1880, p. 13.

7 ROCA RICART, Rafael, «La Ruta del Cister segons Teodor Llorente. La visita de Lo Rat Penat a Poblet, Santes Creus, Valls i Tarragona (1882)», *Miscel·lània Joan Veny*, 7, PAM, Barcelona, 2005, p. 69-108.

8 Trobareu múltiple material gràfic i documental referent al músic Francesc Tàrrega a l'obra: FLORES SACRISTÁN, Onofre, i LÓPEZ ORBA, Salustiano, *Memòria gràfica de Tàrrega*, Ajuntament de Vila-real, Vila-real, 2004.

9 SARTHOU CARRERES, Carles, «Lo Rat-Penat en Burriana. Homenatge al historiador Viciana», *Lo Rat-Penat. Revista Mensual*, 9, p. 439-445; i 10, p. 463-476. València, setembre i octubre (respectivament) de 1911. Sobre aquesta visita, vegeu: ROCA RICART, Rafael, «L'homenatge de Lo Rat Penat a Rafael Martí de Viciana (Borriana, 1911)», *Miscel·lània homenatge a Rafael Martí de Viciana en el V centenari del seu naixement (1502-2002)*, Generalitat Valenciana-Ajuntament de Borriana, València, 2003, p. 499-512.

10 Al volum de FLORES SACRISTÁN i LÓPEZ ORBA, *Memòria gràfica de Tàrrega*, Ajuntament de Vila-real, Vila-real, 2004, p. 150, varen ser reproduïts la invitació de l'alcalde i el programa de la vetlada musical. Per error, però, el peu de pàgina indica que l'homenatge tingué lloc «el 3 de setembre de 1910», quan en realitat fou el dimarts dia 6, com bé es pot llegir a la mateixa targeta.

11 «Homenaje al guitarrista D. Francisco Tárrega», *Almanaque «Las Provincias» para 1911*, València, 1910, p. 111-112.

12 SARTHOU FRANCESCH, Carles, «Lo Rat-Penat en Castelló», *Lo Rat-Penat. Revista Mensual*, 3, p. 126-134; i

4, p. 176-183. València, març i abril (respectivament) de 1911.
13 S[ARTHOU] F[RANCESCH], C[arles], «Lo Rat-Penat en Vila-real. Homenatje a En Francesch Tàrrega», *Lo Rat-Penat. Revista Mensual*, 5, València, maig de 1911, p. 230-235.
14 «El guitarrista D. Francisco Tárrega», *Almanaque «Las Provincias» para 1881*, València, 1880, p. 245.
15 *Ibidem*.
16 *Ibidem*.
17 *Ibidem*, p. 246.
18 *Ibidem*, p. 246.
19 L[ÓPEZ] CHAVARRI, E[duard], «Crónica musical. Un concierto de Tárrega», *Las Provincias* (28-XI-1905).
20 *Ibidem*.
21 També aleshores es donava com a data de naixement el 29 de novembre de 1853. «El guitarrista D. Francisco Tárrega», *Almanaque «Las Provincias» para 1881*, València, 1880, p. 245.
22 «Necrología. Francisco Tárrega», *Almanaque «Las Provincias» para 1910*, València, 1909, p. 337.
23 *Ibidem*.
24 *Ibidem*, p. 338.
25 S[ARTHOU] F[RANCESCH], C[arles], «Lo Rat-Penat en Vila-real. Homenatje a En Francesch Tàrrega», *Lo Rat-Penat. Revista Mensual*, 5, València, maig de 1911, p. 231.
26 *Ibidem*, p. 231.
27 *Ibidem*, p. 231-232.
28 *Ibidem*, p. 232.
29 *Ibidem*, p. 235
30 *Ibidem*.
31 *Ibidem*.
32 *Ibidem*.
33 *Ibidem*.
34 S[ARTHOU] F[RANCESCH], C[arles], «Lo Rat Penat en Vila-real. Homenatje á En Francesch Tárrega», *Lo Rat Penat. Revista Mensual*, 5, València, maig de 1911, p. 230-235. He respectat la llengua i l'ortografia originals dels texts reproduïts a l'apèndix, i únicament he regularitzat la puntuació, l'accentuació i l'ús de la dièresi, del guionet i de les majúscules i minúscules.
35 «Homenaje al guitarrista D. Francisco Tárrega», *Almanaque «Las Provincias» para 1911*, València, 1910, p. 111-112.

7

Josep Usó i Mañanós

EL CANVI CLIMÀTIC

El riu Millars al seu pas per l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

EL CANVI CLIMÀTIC

Darrerament, sembla que tothom hem d'estar espantats; perquè la tardor passada va ser molt seca, perquè aquest hivern passat no ha fet pràcticament fred, perquè el febrer, que és un mes molt sec, estadísticament parlant a les nostres terres va ploure més que pràcticament en tot l'octubre anterior... però, sobretot, perquè ja fa temps que els mitjans de comunicació insisteixen en els terribles efectes del canvi climàtic que ja tenim al damunt. Només hem de fer memòria de les informacions més destacades:

El nivell de la mar pujarà, en els propers cent anys, vora mig metre, perquè es fondran els casquets polars i això negarà totes les ciutats costaneres. L'augment de la temperatura mitjana desertitzarà definitivament les nostres terres, que tindran el mateix clima que ara mateix té Líbia, ens n'haurem d'anar perquè ací no es podrà viure...

Sembla com si, després d'anys i panys de pensar i deixar pensar a tothom que podíem anar a la nostra sense tenir por que ningú ens passés factura pels nostres excessos, ara, de sobte, ens hem trobat al davant d'un càstig terrible i inevitable, que ens obligarà a anar a peu per minimitzar les emissions de diòxid de carboni. Aleshores, aquells de nosaltres que encara estem pagant el flamant 4x4 o el darrer model de berlina amb el plus de potència que tant lloen els anuncis de televisió, només de pensar que ens poden obligar a anar amb un carret i un burret, per tal d'evitar unes catàstrofes de les quals no sabem res ni ningú ens ha parlat, abans de signar cap crèdit. Què és, en realitat, el que passa? Té remei? Podem fer alguna cosa, nosaltres? Alguna d'aquestes preguntes, tractarem de respondre-les ara.

En primer lloc, hem de saber què és un canvi climàtic. Al nostre refranyer, hi ha moltes dites que parlen del temps: recordem, a tall d'exemple, allò que "Si la merita va per l'horta, fes foc i tanca la porta" o aquella altra de: "Si la Candelera plora, l'hivern fora; si se'n riu, torna-te'n al niu"; però recordem també l'afegit: "però tant si plora com si riu, torna-te'n al niu".

El clima és el conjunt de circumstàncies atmosfèriques d'una regió, referides principalment al grau d'humitat i temperatura predominants. Ací, a Vila-real, el nostre clima és mediterrani, com a tota la conca de la Mediterrània. El podem definir, com a transició entre el temperat i el tropical sec. Es caracteritza per una sequera estival més o menys llarga, una gran variabilitat interanual de les precipitacions, uns estius calorosos i uns hiverns frescos o moderadament freds. Amb tot, aquest clima mediterrani és molt variable: s'inclouen precipitacions entre 100 i 2.500 litres per metre quadrat i any i temperatures mitjanes entre els 5 i els 18 graus centígrads. La seua peculiaritat més important, però, és la coincidència de l'època seca amb la més càlida, al revés que en la major part de règims climàtics. La major part de les pluges, ací a casa nostra, es donen a la tardor i són, en general, força torrencials: les famoses *llevantades*. El seu problema és que, en gran part, aquesta aigua no és aprofitable per la vegetació, a banda de tenir greus efectes erosius. La torrencialitat de les pluges té tendència a accentuar-se quan el clima esdevé més sec, tot augmentant l'aridesa.

Una segona i molt important circumstància que hem de tenir en compte és que els climes, ni el mediterrani ni cap altre, es mantenen immutables amb el temps. Periòdicament, es produeixen grans canvis climàtics dels quals no coneixem exactament les causes. Sense anar més lluny, al llarg dels darrers centenars de milers d'anys, s'han succeït períodes més càlids, com el que ara mateix vivim des de fa uns pocs milers d'anys, amb d'altres molt més freds: les glaciacions. Els registres fòssils ens indiquen que

s'han repetit a intervals de 103.000, 42.000 i 24.000 anys. Aquests intervals, s'han atribuït a canvis en l'òrbita de la Terra al voltant del Sol o a variacions en la inclinació de l'eix de rotació. Però no tenim encara la certesa del seu origen. Per no saber, no sabem ni tan sols si el pas d'un clima càlid a un de glacial és un pas que es pot produir en centenars d'anys o tan sols en un parell. I és que, malauradament, la Ciència només sap el que sap. D'altra banda, també existeix una relació força estreta entre l'activitat solar, que varia amb períodes d'aproximadament onze anys, i el clima. Quan l'activitat solar baixa, ho fa també la temperatura terrestre. Aquestes variacions, doncs, són a una escala de temps molt menor: d'uns deu anys. Així, el nostre clima, que tal i com és ara, no té més enllà d'un milió d'anys, també ha patit nombroses fluctuacions. I de totes aquestes, no es pot acusar, de cap manera l'activitat humana, molt poc important fins el principi del segle XIX, fa només uns dos-cents anys.

De sobte, ara sembla que aquest canvi climàtic és imminent, irreversible i que som nosaltres els qui tenim tota la culpa. I tot és pels gasos que provoquen l'efecte hivernacle. De manera que, el primer que hem de fer és explicar en què consisteix l'efecte hivernacle.

El nostre planeta, la Terra, manté en la seua superfície unes temperatures que oscil·len relativament poc. Això permet que pràcticament a tot arreu es puga desenvolupar i adaptar la vida. Aquest fet es deu a què gran part de la superfície del planeta, un 70%, està coberta d'aigua. I l'aigua té una alta capacitat calorífica. Això vol dir que per calfar un grau centígrad la mateixa massa d'aigua que de quasi qualsevol altra substància cal consumir molta més energia. Tots hem observat aquest fet alguna vegada. Quan anem a la platja, on l'escalfor del sol es reparteix per igual, l'arena s'escalfa moltíssim més que l'aigua de la mar. També, quan calfem un menjar amb molta aigua, per exemple una sopa, costa molt més d'escalfar que un de molt més sec, per exemple un bistec.

Per mantenir la temperatura de la superfície del planeta, hi ha dos factors determinants: l'escalfor de l'interior i la radiació solar. D'aquests dos factors, el més important és la radiació solar. Això és així perquè som un planeta menut i interior, això és proper al Sol. Només cent cinquanta milions de quilòmetres.

I és ara quan parlarem de l'efecte hivernacle. L'atmosfera es comporta, en major o menor mesura, com una *trampa* per a la radiació solar. Resulta que, quan una radiació de qualsevol longitud d'ona (el Sol emet radiació en tot l'espectre electromagnètic) arriba a la superfície terrestre, deixa una part de la seua energia i es reflecteix. Això vol dir, que torna cap a l'espai. La radiació produeix diferents efectes en funció de la seua longitud d'ona. Concretament, les radiacions que majoritàriament produeixen calor són les infraroges. El cas és que com a conseqüència d'haver cedit una part de la seua energia, la seua longitud d'ona augmenta. Dit amb altres paraules i només per la petita franja de l'espectre visible: un raig de color violeta, en reflectir-se, s'haurà transformat en un altre de blau, o tal vegada blau verdós. Un de groc, en un de taronja i un de roig, en un d'infraroig (que ja no podrem veure amb els ulls).

I ara l'efecte hivernacle. Resulta que alguns gasos són transparents per a la radiació visible, però no ho són per a una part o per a la totalitat de l'espectre infraroig. Així, un raig, que originalment era visible, que ja ha deixat una part de la seua energia en la terra, en reflectir-se i entropessar amb una molècula d'un d'aquests gasos, com aquesta és opaca a la seua nova longitud d'ona, es torna a reflectir i torna a deixar una segona quantitat d'energia damunt la terra. Ha entrat en una *trampa* de la qual només podrà eixir després d'haver rebotat unes quantes vegades.

font

Si una atmosfera conté molta quantitat de gasos que produeixen aquest efecte hivernacle, la seua temperatura puja moltíssim i les condicions climatològiques fan inviable la vida. És, probablement, el cas de Venus, on la temperatura de l'atmosfera arriba a més de 300º centígrads.

Un d'aquests gasos, no pas l'únic, és el diòxid de carboni. Afortunadament per a nosaltres, fa uns pocs milers de milions d'anys, uns animals tan menuts com fantàstics, els coralls, van començar a fixar, de manera molt eficient, aquest gas en forma de carbonat de calci. De fet, ara mateix, moltes de les nostres muntanyes, com les de la resta del món, estan formades per roca calcària, que reté immenses quantitats de diòxid de carboni. Posteriorment, des d'aleshores, les plantes de tota mena, juntament amb els coralls, han mantingut el contingut de diòxid de carboni lliure a l'atmosfera en uns nivells prou baixos com per deixar l'efecte hivernacle just. Així hem gaudit del clima que tenim.

El cas és, però, que el diòxid de carboni és el gas que es produeix quan nosaltres cremem qualsevol combustible fòssil. Des de la llenya, fins a gas, passant pel petroli i els seus derivats, el carbó o qualsevol altra cosa combustible.

D'acord amb les mesures preses en els gels de l'Antàrtida, entre els segles X i principis del XIX, els nivells de diòxid de carboni a l'atmosfera es van mantenir estables, al voltant de 270 – 290 ppm (parts per milió). També ho podríem expressar com a 0,027 – 0,029%. Cal esmentar que es tracta d'un percentatge molt menut. El cas és que, des de llavors, aquests nivells no han deixat d'augmentar, paral·lelament a les nostres activitats recents, derivades de la revolució industrial. El 1985 eren de 335 ppm i actualment ja rebassen les 350 ppm.

Cal esmentar també que el diòxid de carboni no és l'únic gas que produeix l'efecte hivernacle; també ho son el metà o el vapor d'aigua. Concretament, els núvols tenen dos efectes contraposats en aquest sentit. D'una banda, impedeixen que la radiació infraroja s'escape cap a l'espai; però d'altra, incrementen l'albedo, és a dir, impedeixen que la radiació d'ona curta arribe fins la Terra. Això fa que la seua presència tinga efectes diferents en funció del tipus de núvol. L'enorme complexitat afegida per la presència de núvols, dificulta molt més encara la construcció de models climàtics amb ordinadors, que podrien ser capaços de predir el futur canvi climàtic amb certes garanties.

Les nostres activitats també modifiquen la superfície terrestre i el seu albedo. Per exemple, quan desforestem una selva plujosa i el sòl queda nu, l'albedo augmenta al temps que eliminem la capacitat de les plantes d'aquella zona per continuar retenint el diòxid de carboni.

De manera que, com a final d'aquesta primera part, hem de concloure que els factors que intervenen en un canvi climàtic són molt complexos i no els coneixem en detall, ni tan sols ho sabem tot del mecanisme que, combinant-los a tots en unes proporcions que també desconeixem, pot produir aquest canvi. Per tant, en aquelles situacions en les quals sembla que la nostra activitat pot arribar a influir en el clima, hauríem d'ésser, com a mínim, prudents.

El canvi climàtic: els orígens, les conseqüències, el que podem fer

La humanitat ha assolit, fins ara, uns progressos en el seu estat de benestar que ha aconseguit gràcies a una sèrie d'avenços tecnològics que s'han accelerat a partir del segle XIX. De fet, no és fins la Revolució Industrial, que es comença a estendre a molta població una creixent riquesa, cada vegada més coses: ens arriba la roba per a tothom, sabates

per a tothom, menjar per a tothom, treball cada vegada més dur a les fàbriques o als magatzems de taronges per a tothom, bicicletes per a tothom, ràdios, televisors, vídeos, cotxes, DVD, mòbils, etc. De tot, per a tothom. Es pot dir que la Revolució Industrial porta aparellada la societat de consum, en la qual ara estem feliçment instal·lats. S'ha de dir també que aquests avenços només els ha assolit una minoria de totes les persones, a base, entre altres coses, d'explotar la resta de la humanitat; però ara, ni tan sols aquesta manifesta injustícia pel que fa al cas que ens ocupa.

El veritable problema rau en què hi ha un denominador comú per disposar de totes aquestes coses. I no és, com molts de vostés podrien pensar, el fet de disposar o no de diners. No. De fet, tot això i més, es pot aconseguir també robant-ho, que seria una alternativa, reprobable, però si es fa bé, força eficient, d'aconseguir tota mena de béns materials.

La característica comuna que tenen tots els béns de consum és que tots s'aconsegueixen a partir del consum de energia. I aquesta energia, la humanitat, de sempre l'ha obtinguda a partir de la crema de combustibles diversos, perquè l'energia hidràulica està força restringida. Només n'hi ha allà on es disposa d'aigua abundant i de prou desnivell.

A finals del segle XVIII i primers del XIX, el desenvolupament de les màquines de vapor ho canviarà tot, disparant la demanda de combustible. Prop de casa nostra, la llenya i la serradura s'han continuat emprant als forns ceràmics de la Plana fins ben entrada la dècada dels setanta del segle passat. Per això no hi havia gairebé incendis forestals, per ací. Perquè el sotabosc era un recurs aprofitat.

La força del vapor s'aplica també als transports. Apareixen les xarxes modernes de transport marítim i per ferrocarril que de seguida releguen a l'oblit els vells velers i els carros de cavalls. L'aparició, però, de grans indústries deixa enrere la llenya i inicia el consum massiu de carbó fòssil. A partir del 1802, es comença a obtenir gas d'enllumenat a partir del carbó. I, cap al 1850, s'inicia la crema de petroli, que no tindrà, en realitat, gaire importància fins la invenció del motor d'explosió, ja cap a les acaballes del segle XIX.

Gairebé al mateix temps que el petroli, entra en escena l'electricitat, que inicialment s'aplica al transport urbà: el 1879, Werner von Siemens presenta en l'Exposició Industrial de Berlín el primer tramvia elèctric experimental. El 1888, Nikola Tesla, enginyer croat emigrat als EUA, patenta el primer motor elèctric, basat en una idea de l'anglés Michael Faraday, que suposava un enorme avanç per a les indústries. Permetia acoblar directament el motor a la màquina, evitant així els embarrats i les corretges de transmissió. Però és que, a més, ja no calia generar l'energia a la fàbrica. N'hi havia prou (encara avui) amb connectar-se a una xarxa de subministrament.

El cas és que el desenvolupament de les modernes societats, com ara la nostra, ha anat parell a l'augment del consum d'energia per càpita. Fet que, unit al descobriment dels antibiòtics i del subsegüent augment de l'esperança de vida (35 anys per als espanyols cap al 1900 enfront dels 74 per al 1980), ha provocat que haja calgut acudir a totes les fonts d'energia imaginables i algunes poc imaginables, com la de fissió nuclear, que fa només cinquanta anys era poc més que una idea.

I, veges tu per on, quan ens semblava que ja ho teníem tot sota control, va i ens trobem al davant d'uns fenòmens que encara desconeixíem i que ens posen, tot d'una, entre la espasa i la paret.

Al principi, i encara ara, el gran problema semblava que consistia a saber quan temps ens resta per gaudir, com si foren inesgotables, dels combustibles fòssils. Tot i que les opinions estan força dividides, sembla que carbó n'hi ha per un o dos segles i prou

menys per a la resta de recursos. Això, però, encara ens semblava prou llunyà com per prendre cap mesura dràstica. Es continuava amb la còmoda política del *Déu provirà*.

Cap a mitjans dels anys setanta, però, apareix un nou i inesperat problema. Resulta que l'atmosfera s'està contaminant molt de pressa, en gran part per la crema massiva de combustibles: sembla que, per ordre d'importància, els agents contaminants són les centrals elèctriques, els vehicles a motor i les calefaccions domèstiques. Algunes indústries, com les siderúrgiques i les químiques, també són importants fonts de contaminants. Els boscs comencen a degradar-se i, prop de casa nostra, els pinars de les comarques del Ports, queden molt malmesos com a conseqüència de l'activitat de la central tèrmica d'Endesa situada a Andorra, a la província de Terol. A la Plana, al mateix Vila-real, tots recordem les plaquetes de mesura de la contaminació procedent de la central elèctrica de fuel d'Iberdrola al Grau de Castelló.

Paral·lelament, el famós forat de la capa d'ozó damunt l'Antàrtida, provocà tot un daltabaix, tant en l'opinió pública com en les empreses que es dedicaven a fabricar els tan anomenats CFC, uns productes amb unes propietats que, fins aleshores, es consideraven gairebé màgiques.

A aquest fet, s'afegeix la successió d'anys força càlids molt seguits. De manera que, davant la creixent preocupació pels problemes atmosfèrics, en desembre del 1997, reunits a Kyoto, 161 països es comprometen, a reduir les seues emissions de diòxid de carboni fins als nivells del 1995 cap al 2008 o 2010. Des d'aleshores, fins i tot Rússia, ha signat aquest acord. I Estats Units, sempre reticent a respectar qualsevol norma que li puga restar qualsevol avantatge, ha decidit, sembla, ratificar-lo. El cas és que en aquests darrers deu anys, les investigacions semblen apuntar cap a un escalfament bastant ràpid de la temperatura mitjana de la Terra i, això, en part, a causa de la nostra activitat.

Com a conseqüència directa de la ratificació d'aquest Protocol de Kyoto per un nombre de països suficient com per poder-lo declarar vinculant per a tothom, al 2006 s'ha establert un mercat d'emissions de diòxid de carboni, en el qual aquells països que preveuen que sobrepassaran les seues quotes, compren a països subdesenvolupats part de les seues quotes no utilitzades. A casa nostra, la indústria ceràmica ja s'ha afanyat a complir amb totes les exigències del Protocol de Kyoto i ha optimitzat els processos de producció. Ara, però, sembla que els comença a arribar el torn als cotxes i calefaccions, els altres dos grans pilars de la producció i alliberament a l'atmosfera de diòxid de carboni.

De seguida, com és natural, tots els fabricants de cotxes amb molta potència han posat el crit al cel. Com és pot permetre que de sobte s'estigmatitzen uns vehicles que tothom sap que són més segurs, corren més, són més impressionants i, per si no n'hi hagués prou, donen feina a molts treballadors del nostre país? Això és inadmissible. I no cal dir quina serà la reacció dels propietaris de grans magatzems quan els informen que els fastuosos aires condicionats que fan servir com a reclam per a la clientela a l'estiu transgredeixen les noves directrius internacionals.

El problema rau en què, en realitat, ara mateix, hi ha un consens científic pràcticament unànime, només trencat per aquells tècnics que estan directament a sou de determinades empreses grans productores de gasos d'efecte hivernacle en què les creixents concentracions d'aquests gasos a l'atmosfera, condueixen, inevitablement, cap a un escalfament global. Però, al mateix temps, a partir de mostres de gel de Sibèria de 160.000 anys d'antiguitat, no sembla que hi haja una relació directa entre el moment del canvi de la concentració d'aquests gasos i els canvis en la temperatura global. Aquest fet impedeix predir amb precisió el comportament futur de la temperatura global. D'ací que, ara mateix, les notícies que podem llegir a la premsa siguen de tota mena: els propers cent

anys, la temperatura mitjana del nostre país augmentarà entre 1 i 8ºC, segons les diferents fonts consultades.

Però és que, a més, els nivells de diòxid de carboni que hi ha actualment a l'atmosfera, ja són superiors als que s'han enregistrat en els darrers 160.000 anys, de manera que no podem, en realitat, predir el que passarà a partir de les experiències del passat.

I, a més, encara que els governs prengueren mesures molt dràstiques per frenar les emissions, cosa que ningú sembla disposat a fer si no es veu obligat per alguna catàstrofe; aquests nivells continuaran augmentant i força. Si es realitza una millora substancial en l'aprofitament de l'energia i en l'eficiència, les 333 pp del 1985, arribaran a ser 550 ppm el 2090.

A partir d'aquest fet real, l'augment de gasos d'efecte hivernacle, només podem bastir hipòtesis, perquè no tenim cap altre episodi anterior conegut per poder-los comparar.

I quines són aquestes conseqüències possibles d'un canvi climàtic? Es preguntaran vostés. Certament, aquesta és la mare dels ous. Però no és una pregunta fàcil de respondre. A partir d'ací, donat que no hi ha cap predicció absolutament certa, el que tractaré és d'especular el menys possible.

Hi ha molts factors que entren en joc. D'entrada, si augmenta la temperatura terrestre, el que ha d'augmentar també és el vapor d'aigua a l'atmosfera. Això sembla prou clar, però el que ja no sabem del cert és si aquest fet comportarà encara un augment major de la temperatura global o bé tindrà un efecte contrari. Recordem que ja en aquest mateix treball hem esmentat els efectes contraposats del vapor d'aigua sobre la temperatura global. Que passe una cosa o una altra té conseqüències molt diferents.

Un augment global de la temperatura no comportaria increments uniformes arreu; a uns llocs seria més acusat que a d'altres. Ara mateix, es creu que els canvis serien menors a latituds baixes, a prop de l'equador, i majors a latituds mitjanes o altes. En aquestes, per exemple a Vila-real, les temperatures d'hivern pujarien més del doble del que ho faria la mitjana global. Les d'estiu també pujarien, però menys.

Un canvi d'aquestes característiques faria que els boscos migraren cap al nord, però això no seria tan fàcil, perquè en una transformació d'aquestes característiques (s'especula amb una velocitat de migració cap al nord de les praderies i boscos nord-americans o siberians de 100 a 150 km per decenni, caldria veure si totes les espècies, o al menys la major part, té temps per adaptar-se a una migració tan ràpida. En cas contrari, les conseqüències serien del tot imprevisibles.

A banda, hi hauria la pujada del nivell del mar, subsegüent al desgel dels casquets polars de Groenlàndia i l'Antàrtida. Aquest augment podria arribar fins als 4-7 metres. A Vila-real, això no ens afectaria massa, si més no en un primer moment; però pensem en ciutats properes, com ara Castelló (el Grau), València, Alacant, Barcelona, Bilbao o Sevilla, que quedarien en part inundades. L'onada migratòria que això podria provocar tindria, sense cap mena de dubte, efectes catastròfics.

Per contra, si l'augment del vapor d'aigua a l'atmosfera arribés a produir una baixada de la temperatura global, el resultat final de la nostra activitat seria un progressiu anivellament de la situació, sense més conseqüències que un monumental ensurt. En aquest segon cas, ens trobaríem al davant d'un fenomen de pànic excessiu com el que es va donar davant la por a l'efecte 2000 dels ordinadors, que vostés, sens dubte, recordaran.

Però, vostés, a hores d'ara, es deuen estar preguntant, tot això que ens explica aquest xic, com i en què pot afectar-nos a nosaltres, habitants de la industriosa i pacífica

ciutat de Vila-real? Ací, què és el que podem fer per evitar tota aquesta allau de desastres que ara mateix ens estan augurant gairebé des de tot arreu? Val la pena fer alguna cosa? Realment, podem fer res? I si resulta que tot és mentida?

Ara tractarem de respondre breument, com no pot ser d'altra manera, a aquestes preguntes:

En primer lloc, la nostra activitat modifica directament la natura de la superfície de la terra sobre la qual actuem. La desertització a causa de la nostra activitat, n'és el millor exemple. Quan es talla la selva plujosa, i el sol queda nu, exposat, augmenta l'albedo; això és, augmenta la quantitat de llum, i per tant d'energia que es reflecteix. Vostés pensaran que ací no n'hi ha, de selva plujosa, però pensen que, tècnicament, una ciutat no és més que un desert, en el qual se substitueix la vegetació, silvestre o cultivada, per ciment i quitrà. Des d'aquest punt de vista, el desmesurat creixement de la superfície edificada a tot el terme municipal, com als del voltant, no fa més que augmentar la semblança del lloc on vivim tots nosaltres a un desert. Tanmateix, el canvi de sòl de terra a sòl edificat, disminueix la capacitat d'absorció d'aigua, el que esdevé molt important amb el règim de pluges que tenim, amb fortes tempestes que ens deixen molts litres per metre quadrat en poques hores. Només hem de recordar, a tall d'exemple, la tempesta del set de setembre del 2005, quan tot el poble va ser escombrat, literalment, per una allau d'aigua que va inundar cases i carrers als quals ningú recordava que haguera arribat mai l'aigua. Pensen també en les conseqüències que tindrà, per als qui estem a pocs quilòmetres de la mar, el pavimentat de tota la costa, amb el dessecat de moltes àrees pantanoses o la construcció de cada vegada més carreteres de circumval·lació que, en cas d'avinguda d'aigua, es comporten, inevitablement, com a preses artificials que aprofiten per embassar-la. De fet, cada vegada, construïm més i més grans desaigües; però la nostra ciutat, cada vegada, és més vulnerable a les avingudes sobtades.

D'altra banda, podem pensar que, ací, amb una alçària mitjana de 43 metres per damunt el nivell de la mar, una pujada de fins a 7 metres del nivell de l'aigua, no ens afectaria més enllà de fer perdre el patrimoni d'aquells que tenim alguna segona residència, hort o finqueta prop de la mar. Però aquesta seria, en el millor dels casos, una visió massa estreta del problema. Pensen vostés que aquest augment, segons els models teòrics que ara mateix estan treballant-se en diferents centres d'investigació, és només un dels efectes d'una possible pujada de la temperatura global. Un segon efecte seria la disminució de les pluges a la nostra latitud, juntament amb l'augment de la temperatura. Això, deixaria el nostre terme, com gairebé tota la conca mediterrània, convertit en un desert. (Alguns models utilitzats per l'UJI, pressuposen fins a un 40% menys de pluges anuals i, a més, encara pitjor repartides del que estan ara mateix). Ja ens podríem acomiadar no ja dels nostres estimats cultius de tarongers, sinó també de moltes altres possibilitats, fins i tot de secà.

Però encara és pitjor, aquesta possibilitat. Un augment global de la temperatura del planeta, suposaria també un augment de la temperatura a latituds superiors (més cap al nord). Així, el nostre preuat clima, que ens permet mantenir el negoci del turisme de *sol i platja*, es desplaçaria cap al nord, cap a les costes del nord d'Espanya i de la resta d'Europa. Vés per on, quan tindríem l'aeroport i els camps de golf acabats, els turistes se n'anirien mil quilòmetres al nord, on s'estaria bé, perquè açò seria massa calorós i sec.

Clar; una part important del problema rau en què a hores d'ara no sabem amb certesa si tots aquests models són o no correctes; però el comité de més de 3.000 experts que han preparat un informe a primers d'aquest 2007 per l'ONU és prou pessimista quant a les possibilitats de frenar un canvi climàtic que, quan ens afecte, i sembla prou clar que ens afectarà, sabem que farà més mal que bé.

Però, com sempre, tenim dues possibilitats, al nostre abast:

La primera és deixar que la Terra s'escalfe i quan això passe, adaptar-nos al que hi haja. La segona és prendre mesures preventives.

Tant l'una com l'altra tenen costos associats molt elevats.

Adaptar-se vol dir només emprendre mesures correctores. Si puja el nivell de la mar, caldrà fer grans murs de contenció litorals per evitar la inundació de les zones més valuoses i assumir que una part de les millors hortes que encara resten es veuran inundades sense remei. També es podria bombar diòxid de carboni als oceans per tal de transformar-lo en carbonat de calci (sòlid) i fixar-lo així en els sediments marins.

Prevenir vol dir reduir dràsticament les nostres emissions de diòxid de carboni, això suposaria prescindir, en gran mesura, de l'automòbil privat, renunciar completament als motors cada vegada més potents, abaixar les calefaccions a l'hivern, reforestar la superfície més gran possible, augmentar la producció d'energies renovables i disminuir el consum global d'energia elèctrica... En poques paraules: caldria viure molt més com els nostres pares i renunciar a gran part del que ara ens sembla del tot imprescindible.

I no només això: per tal que aquestes mesures siguen realment efectives, no hi haurà prou amb què les prenguem i les mantinguem els habitants de Vila-real. Caldrà un consens mundial.

Arribats ací, es pot pensar que l'esforç, d'una o altra manera, és massa gran i no mereix la pena. Però, pensem que el planeta, sobre el qual s'assenta la vida des de fa milers de milions d'anys, s'acabarà adaptant a les noves circumstàncies. Els humans, però, pot ser no. I, en aquest punt, tenim un avantatge, els vila-realencs. Si més no, sobre el paper. És suposar que, des de fa molt, creixem davant l'adversitat i som capaços de sobreviure i de prosperar, fins i tot, sota circumstàncies força desfavorables. Per tant, ara que tenim al davant un repte nou i gran, cal que demostrem una vegada més, aquest caràcter emprenedor i agosarat que de sempre es diu que ens caracteritza.

Josep Usó i Mañanós

8

Òscar Pérez Silvestre

LA COL·LECCIÓ DE GOJOS DEL CANONGE MANUEL RIUS ARRUFAT (1871-1939)

Retrat del canonge Manuel Rius Arrufat

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

La col·lecció de gojos del canonge Manuel Rius Arrufat (1871-1939). Nòtules per a una biografia imprescindible

Mn. Manuel Rius Arrufat és una personalitat vila-realenca que convé recuperar íntegrament per fer-se una idea més clara de la seua aportació al món de la cultura en el primer terç del segle XX. Si bé en els darrers anys se li han dedicat alguns papers monogràfics[1] i ha aparegut relacionat amb alguns cercles de capellans erudits d'aquella època,[2] trobe que continua sent necessari estudiar els seus passos vitals per arribar a copsar la varietat de serveis envers el seu poble, envers la diòcesi de Tortosa i per al conjunt de la cultura valencianocatalana que va ser tan productiva en aquesta àrea de contacte.

El canonge vila-realenc va gaudir en vida de l'admiració dels seus paisans, i la seua labor erudita i apostòlica fou qualificada d'exemplar mentre ocupà els diversos càrrecs eclesials a la seu tortosina. Això és fruit, d'una banda, de la formació completa i exquisida que es procurà al seminari i en els anys posteriors a ser ordenat capellà, però també cal tindre en compte el tarannà arrelat i fidel al seu poble i la discreció i senzillesa de la seua actuació.

Sóc conscient que aquest treball no pot omplir tots els buits que encara trobem en la seua biografia. Tampoc no és la meua intenció ara per ara, sinó més aviat apuntar algunes línies orientadores i parlar de manera més monogràfica sobre una col·lecció de 200 gojos copiats per ell en tres quaderns acuradament preparats en una data difícil de determinar amb exactitud. Parlar d'aquesta labor de recol·lector de manifestacions de la religiositat popular exigeix, ni que siga breument, fer una aproximació al personatge, al seu entorn humà i cultural més pròxim, i en això entrem tot seguit.

Un vila-realenc a Tortosa: una vida de compromís i fidelitat

La primera aproximació al canonge va ser feta per un altre vila-realenc il·lustre, fra Bernardí Rubert Candau (1903-1979),[3] frare franciscà al monestir de Sant Esperit de Gilet, qui a partir de la primeria de 1969 va començar a demanar dades biogràfiques al senyor Luis Rius Cortés, nebot del mossén.[4] El treball de recopilació va fructificar en un article extens publicat en el diari *Mediterráneo* de Castelló pel mes de desembre de 1971, amb motiu del centenari del seu naixement. La família ha conservat la correspondència amb fra Bernardí, en la qual podem llegir en una lletra sense data, però sense cap dubte de febrer de 1969, que:

> "Por el *curriculum vitae* que me haces, es todavía mucho más notable de lo que yo presumía. Por eso, quiero ambientar su biografía dentro del cuadro exacto y verídico. Desearía, para eso, saber detalles de su propio carácter y sobre todo sobre su afán y especialidad en su vida de apostolado.
>
> Ahora quisiera estos datos para principiar la redacción de su biografía, que a pesar de tenerla preconcebida, quiero principiar a redactarla antes de lo que esperaba, pues va en años su tío delante del P. Luis María Llop, carmelita a quien recientemente le han dedicado una calle en nuestro Villarreal.

> (...) Temo molestarle, pues Vd. debe ya tener sus faenas, y voy yo a aumentar el trabajo que pesa sobre Vd. También podría decirle que yo, teniendo mis cosas, quiero emprender este enorme trabajo. Pero lo hago por amor a mi tierra y a mi pueblo, a quien a pesar de sus desvicios y tremendas ingratitudes, debo hacerle algún favor, y me he de sacrificar por él".

Tot seguit explica a Luis Rius que també té la intenció d'escriure una biografia del seu oncle Mn. Juan Bautista Candau Martí (1872-1922), però que no disposa de cap còpia d'una obra seua redactada en 1948, presentada i premiada en el certamen literari convocat amb motiu de les Noces d'Argent del Cercle de la Congregació de Maria Immaculada. Tanmateix, "por ahora, será la primera que escriba la de su tío Dr. D. Manuel Rius Arrufat, que es en el orden de sacerdotes, lo más notable que hemos tenido en Villarreal". Tal notorietat li ve, com he dit adés, d'una formació humanística i eclesiàstica àmplia i quasi única en aquell temps en un home d'església.

Mossén Manuel va nàixer a Vila-real el 20 de novembre de 1871, en la família nombrosa formada per Manuel Rius i Dolores Arrufat, a la plaça del Dos de Maig, aleshores anomenada de l'Orat. De ben jove començà els estudis a Tortosa, on als 24 anys era ordenat prevere pel bisbe Pedro Rocamora y García (1832-1925).

Després de cantar missa el 21 de juny de 1895 a l'Arxiprestal, en el curs següent ingressa ja com a professor del Seminari de Tortosa en disciplines diverses; es llicencia en Dret Canònic al Seminari de Tarragona, obté els llorers acadèmics i el doctorat en Teologia a la Universitat Eclesiàstica de València i la llicenciatura en Filosofia i Lletres a la Universitat Civil de Barcelona. Diuen que tal grau de saviesa i d'honors públics no li alteraren la senzillesa i la humilitat que el caracteritzaven.

Escriu fra Bernardí:

> "Desde entonces su fama de hombre científico sube a tal extremo que en el plano científico obtiene los cargos más relevantes de la Diócesis Tortosina, ya que es nombrado sucesivamente Secretario y Prefecto de Estudios, Rector y Vice-Rector del Seminario, y todos los asuntos de Estudios y de Ciencia son encargados a este sabio sacerdote, que da pruebas fehacientes de su profundo saber y de su luminosa claridad científica".

Entre 1906 i 1920 és director del Col·legi de Segona Ensenyança de Sant Lluís Gonçaga, a Tortosa.[5] El 1911 guanya per oposició la canongia d'arxiver, amb l'afegitó intrínsec d'haver d'ensenyar hebreu al seminari, llengua que havia aprofundit. A més, coneixia perfectament el llatí, el grec, el caldeu, l'àrab, l'italià, el castellà, el francés i la seua llengua materna, el valencià, que estimà com a part indestriable de la seua personalitat i com a patrimoni irrenunciable del seu poble.

Va destacar sobre manera en la destresa paleogràfica, i va fer transcripcions de documents dels arxius de la Corona d'Aragó, Tortosa, Vila-real, Borriana, Vinaròs i Castelló, entre d'altres. No és estrany que el seu nom aparega en les monografies històriques que es redactaren en aquelles primeres dècades, com ara Mn. Benet Traver, Joan Manuel Borràs Jarque, Mn. Manuel Betí, Lluís Revest, etc. Del doctor Rius solament he sabut trobar un treball paleogràfic signat per ell en el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*,[6] però més important resulta la callada i desinteressada tasca de transcripció de documents realitzada per als historiadors esmentats i per a altres consultors com ara Mn. Francisco Figuerola, beneficiat de Borriana.

La seua col·laboració amb altres erudits es deixa sentir en les dedicatòries que li adrecen els seus amics historiadors. Vegem-ne un parell que li endreça el polifacètic Mn. Benet Traver.

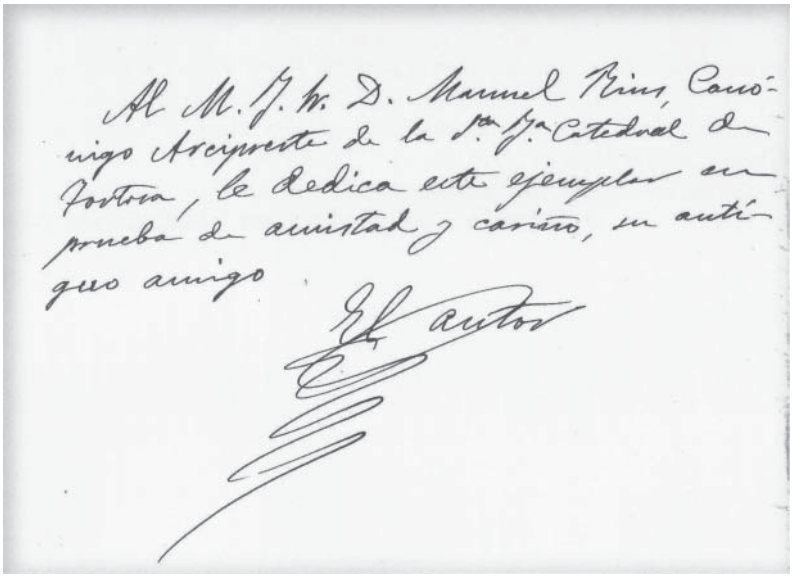

Dedicatòria autògrafa de Mn. Traver (1924)

En l'opuscle *Part que prengué Vilarreal en la guerra contra'ls moros rebels de la serra d'Espadà*, publicat el 1925 a Vila-real després de ser premiat en els Jocs Florals de València de Lo Rat Penat el 1922, hi imprimeix: "Al Molt Il·lustre Senyor Dr. En Manuel Rius Arrufat, Canonge Arcipreste de la Santa Iglesia Catedral Basílica de Tortosa, preclar fill de Vilarreal dels Infants i amant entusiasta de les glories i tradicións patries, li dedica este modest trevall com a petit testimoni d'admiració, amistad i carinyo que li professa el seu lleal amic i compatrici. El Autor". A més, en una separata que conserva la família Rius del treball presentat per Mn. Traver al III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (1923), titulat *Concesiones y privilegios que los reyes de Aragón y Valencia otorgaron a Villarreal (1273-1412)*, li escriu a mà: "Al M. I. Sr. D. Manuel Rius, Canónigo Arcipreste de la Sta. Iª Catedral de Tortosa, le dedica este ejemplar en prueba de amistad y cariño, su antiguo amigo. El autor". En aquesta investigació, Mn. Benet inclou en l'apèndix la reproducció en llatí del document de confirmació dels privilegis de Vila-real atorgats per Jaume II en l'any 1291, i tot seguit informa que l'original es troba en poder del canonge Rius.[7]

No tinc constància dels favors que procurà a Mn. Manuel Betí Bonfill (Sant Mateu 1864-1926), un dels historiadors més brillants i encara hui imprescindibles especialitzat en tres grans àmbits de recerca: l'art i els artistes del Maestrat i dels Ports; la catalogació, la transcripció i l'estudi de documentació medieval, i la reconstrucció parcial de la història religiosa de la diòcesi de Tortosa. Un fet important que cal tindre en compte és que Mn. Rius va assistir a l'homenatge que les autoritats locals de Sant Mateu van tributar a Mn. Betí el 21 de setembre de 1922, amb motiu d'haver estat nomenat membre corresponent de la Real Academia de la Historia i de fer-lo fill predilecte de la vila.[8] Uns anys més tard (1926), Mn. Betí va nomenar Mn. Manuel Rius marmessor seu, és a dir, encarregat de complir i d'executar la seua última voluntat.[9]

Pel que fa a Joan Manuel Borràs Jarque (1885-1945), mestre natural de Vinaròs que passà una temporada a Vila-real exercint el magisteri, aportant-hi la seua creativitat literària i arrelant entre la gent del poble, en l'obra *Història de Vinaròs* (1929-1931) inclou un document en valencià de 1363 traslladat pel canonge Rius, procedent de l'Arxiu Municipal de Vinaròs. Borràs era cunyat d'un capellà natural de Vila-real, Mn. Josep Pasqual Bono Boix, que havia estat prefecte i professor del Seminari de Tortosa entre 1897 i 1903, i, per tant, company de Rius. No és estrany que l'amistat entre els dos paisans –que, de fet, tenien la mateixa edat– fera que el visitara a Vinaròs quan Mn. Bono hi fou nomenat arxipreste de la parròquia de l'Assumpció.[10]

Aquest fet ens el posa en l'òrbita dels erudits locals de Tortosa i de les comarques castellonenques, que es vincularien a plataformes tan prestigioses com les publicacions culturals *Arte y Letras*, *Revista de Castellón*, la Societat Castellonenca de Cultura i el seu *Boletín*, el Seminari de Tortosa, la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de la Cinta i la premsa confessional publicada a la capital de la diòcesi.

Les relacions culturals i presbiterals són tan intenses en aquella diòcesi pont i territori de cruïlla permeable que trobem Mn. Rius relacionat amb els grups d'avantguarda en matèria de cultura i de fe, un tàndem inseparable en aquells hòmens amb un ministeri sacerdotal i amb una preparació excepcional per a la reflexió revisionista de volada. No és debades que fóra nomenat membre corresponent de la Reial Acadèmia de les Lletres de Barcelona, atés que aquella generació de capellans intel·lectuals dels anys vint saberen "hamonitzar amb clarividència i profunditat el trinomi fe, cultura i pàtria".[11] Entre altres, gaudí de l'amistat de l'interessantíssim publicista Francesc Mestre i Noé, Mn. Joan Baptista Manyà, Mn. Joaquim Manyà, Mn. Tomàs Bellpuig, Mn. Rossend Cucala, Mn. Rafael Escuder, Mn. Joan Baptista Ferré, Mn. Joan Abarcat, Mn. Josep Maria Bertran Bojadós, Mn. Joaquim Garcia Girona, Mn. Eloi Ferrer, etc. Tots ells són noms imprescindibles de la història cultural i eclesiàstica de la diòcesi que ens abraçava fins a l'any 1960, data d'aplicació del Concordat de 1953.

Drets, Mn. Manuel Rius entre Mn. Manyà i Mn. Bellpuig

El següent càrrec que ocupa és el de canonge arxipreste de la seu de Tortosa, des del 1915,[12] una dignitat que li comportà moltes satisfaccions però també alguns mals moments a partir del 1918. Precisament, el 1915 s'havia celebrat el Congrés Litúrgic de Montserrat, encarregat d'aprovar unes conclusions sobre la renovació del cant gregorià i de la litúrgia. Les innovacions que s'hi introduïen –com ara la pronúncia del llatí eclesiàstic *more romano* (signe d'unitat de tots els catòlics del món) o l'ús de les llengües romàniques en aquelles parts de la litúrgia per a les quals no estava prescrit el llatí–, es convertiren en motius d'enfrontament en la realitat.[13]

L'octubre de 1918 fou fundada a Tortosa la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de la Cinta, la qual aplegà els personatges més brillants de la intel·lectualitat local, entre ells el polígraf Francesc Mestre i Noé, president laic. Serà una figura cabdal al costat del

canonge magistral Mn. Joan Baptista Manyà i de Mn. Tomàs Bellpuig, professor del seminari, poeta, periodista, filòleg, traductor i divulgador del fabrisme. Al grup cal sumar encara dos canonges valencians que tingueren un gran protagonisme en tot l'afer: Mn. Manuel Rius i Josep Maria Bertran Bojadós, fill de Cabanes.

Al principi, la creació de la Lliga Espiritual significava la possibilitat de restaurar les tradicions malmeses i també d'oferir al jovent una formació cultural i religiosa completa perduda amb la desaparició d'algunes fundacions de Mn. Sol uns anys arrere. Entre altres actes que s'hi duien a terme hi havia classes de sociologia, d'apologètica religiosa i gramàtica catalana, a més d'altres d'extraordinaris com ara vetlades i conferències. La finalitat era que de la Lliga isqueren oradors i escriptors "que puguen escampar per tot arreu de la comarca tortosina les idees salvadores del nostre programa".[14] El bisbe Rocamora s'hi adherí d'immediat, però ben aviat els canonges més influents tractaren de desmuntar-la i de canviar el parer del bisbe. Els fets més explícits quant a les posicions encontrades dels canonges castellans i els fills de la diòcesi es manifestaren a la darreria de gener de 1920. El dia 29, el canonge Bertran, en un acte al cor de la seu, és interromput pel canonge degà Antonio Martínez pel fet d'haver pronunciat la *g* del llatí segons la fonètica romana, ço és, segons fa el valencià. En absència del bisbe, aleshores a Castelló de la Plana, el degà el va suspendre *a divinis* durant una setmana, és a dir, el va privar de celebrar.

Els partidaris de tal pronúncia recordaren les paraules del papa Pius X, però el Dr. Rocamora, influït excessivament pel que sembla, contestà amb un escrit molt mediatitzat que donava la raó a la secció capitular espanyolista. Les coses, lluny de solucionar-se, es complicaren amb l'actuació de Mn. Manyà i Mn. Bellpuig. Tots dos, acompanyats d'altres dos professors, van ser expulsats del seu lloc d'ensenyament perquè feren costat al castigat. Per una altra banda, Mn. Manuel Rius, aleshores canonge arxipreste i director del Col·legi de Segona Ensenyança de Sant Lluís Gonçaga, s'afegí a les protestes i denuncià els abusos de poder que s'hi produïen i que havien recaigut en Mn. Bertran. La resposta del prelat fou un tant més desmesurada que el motiu que l'havia provocada: Mn. Rius va ser destituït del càrrec de director. El clima començava a enrarir-se cada vegada més, amb incidents habituals que no oferien massa garanties de convivència. Serà a partir del setembre de 1920 que el problema prendrà una certa volada extracapitular, amb el recurs dirigit a l'arquebisbe Vidal i Barraquer, el qual no pogué tampoc pacificar els ànims.

Així les coses -suspensions per una setmana, expulsions i destitucions de càrrecs...-, el 7 de novembre de 1920 trobem la mostra d'intolerància més evident: durant la celebració de la missa dominical de la Lliga, el mateix canonge Martínez la interromp amb uns mètodes poc ortodoxos: apaga els ciris i reté els escolans perquè no hi ajuden. El president de l'eucaristia ja hi era experimentat; novament, Mn. Bertran hagué de patir les maquinacions dels antagonistes de la Lliga Espiritual. Uns dies després d'aquesta obstrucció, els membres de la Lliga decidiren la suspensió definitiva de la missa, quasi l'únic acte que perdurava de tot l'ampli programa d'activitats, i l'abril de 1921 significava la fi oficial del grup, amb la desaparició del butlletí bimestral i la baixa del Dr. Rocamora.

A partir d'aquest punt, amb la Lliga fora de joc i amb els càstigs pertinents, la tranquil·litat tornava a la seu i a la diòcesi. La fidelitat a la causa de la llengua i la cultura del poble d'hòmens com Mn. Rius, el feren reincidir i enfrontar-se a unes voluntats contràries.

Fins aquest moment, l'afer no havia transcendit a l'opinió pública, però a partir de l'octubre de 1922 hi intervenen les associacions civils, culturals i alguns mitjans de comunicació de Catalunya i del País Valencià. Tot començà perquè l'octubre d'aquell any, el bisbe -després de rebre una denúncia formulada pels canonges castellans- envià

un ofici a Mn. Rius pel fet de parlar català en les reunions capitulars, i el dia 16 exclogué aquesta llengua de l'ús intern. Armat de valor, el canonge vila-realenc llegí una nota de protesta redactada en castellà en què mostrava el desacord amb els plantejaments que hi imperaven. Una còpia de l'acta de la reunió arribà a la premsa tortosina i de Barcelona quasi immediatament, fet que permeté que l'assumpte fóra conegut i denunciat pels sectors conscienciats.

Pel que fa a la premsa valenciana, el coneixement d'aquestes circumstàncies va ser igualment simultani, tot i que de l'estudi de la documentació es deriva que no s'hi coneixien els detalls dels actes anteriors.[15] L'octubre de 1922, *El Crit de la Muntanya* publicava un primer escrit d'aproximació als esdeveniments, en què es consignava la recent prohibició de la llengua al Capítol, més per culpa dels canonges que no del bisbe, un ancià de noranta anys, puntualitzava. També hi trobem referències a expulsions de seminaristes i de professors un temps arrere, però no ofereix cap dada més que ens hi oriente. Més migrades són encara les informacions que ens brinden els diaris un tant sensibles a la qüestió, com ara *Diario de Valencia* o *Las Provincias*, els quals fan breus al·lusions a aquesta interdicció. No és fins al febrer de 1923 que el contacte entre la seu i els organismes culturals es fa més pròxim, ja que hi arriben lletres dels afectats, concretament la de Mn. Rius, datada el 6 de febrer, en agraïment al suport oferit per l'entitat Nostra Parla de la ciutat de València. Reproduïsc una vegada més la carta, de contingut ben interessant:

> "Senyors President i Secretari de "Nostra Parla". València.
>
> Honorables senyors: Rebuda la vostra entusiasta adhesió a la meua actitud defensant el dret de la nostra llengua a ser parlada pels valencians sempre i a totes parts, vos quede força agraït per l'inmereixcut honor que m'haveu volgut retre per tan poca cosa com he pogut fer.
>
> Jo'm done per ben recompensat de les molèsties sofertes si aquesta exteriorització del entranyable carinyo que professe a la meua llengua ha pogut servir de confortament i estímul als demés capellans del vostre Reine que no es troben en circunstàncies tan propícies com jo per a exterioritzarlo aquest carinyo que senten també sens dupte dins al cor. Mes si jo puguera els diria aquestes paraules de Isaïes: *Levate capita vestra ecce appropinquat redemptio vestra.*
>
> Rebin, honorables senyors, mes fervents accions de gràcies i conten sempre amb la meua ferma adhesió i cooperació a la seua patriòtica obra.
>
> Manuel Rius, arxiprest." [16]

Aquesta lletra va ser publicada també per *La Correspondencia de Valencia* el 17 de febrer, amb uns comentaris que connecten ja amb els esdeveniments que originaren tot l'enfrontament. A més, informa que les adhesions a l'actitud de Mn. Rius foren immediates i nombroses, entre elles les enviades per capellans valencians de tot el país.

Justament en aquells anys primers de la dècada dels 20 –en concret el 1922 i el 1923– el canonge Rius s'adhereix al III i al IV aplec valencianista que la Lliga Espiritual de Solitaris Nacionalistes convocava per l'estiu a la muntanyeta de Sant Antoni de Betxí, als quals assistiren o bé simpatitzaren altres vila-realencs com ara Mn. Pasqual Nácher, Mn. Enric Asensio, Josep Ayet, Joan Bta. Vicent, Francesc Moreno, Lluís Rius, Serafí Ferrer, Josep Martín, Serafí Lloret, Baptista Ayet, Miquel Cantavella, Manuel Usó Medina, Vicent Marco, Francesc Saborit, i també el Sindicat Catòlic Agrícola i l'agrupació coral Els XIII[17].

Després d'aquest llarg excurs, que crec que valia la pena de fer per situar millor el tarannà de Mn. Manuel Rius, reprenem el curs de la seua carrera eclesial i cultural.

Durant la dictadura de Primo de Rivera, sent bisbe monsenyor Félix Bilbao, Mn. Rius participa en la revista erudita *La Santa Cinta*, una publicació d'alt nivell cultural pensada per a commemorar el 750 aniversari de la baixada de la Mare de Déu de la Cinta, en què col·laborarà gairebé la totalitat dels intel·lectuals i literats de la ciutat. Al gener de 1928 veié la llum el primer número d'aquesta publicació bilingüe, que s'extingí el 1935.

> "Entre els col·laboradors s'hi trobaven persones vinculades al catalanisme polític i cultural com: els clergues Tomàs Bellpuig, Joan Baptista Manyà, Joan Abarcat, Joan Baptista Ferré, Rafel Escuder i Manuel Rius; els intel·lectuals Francesc Mestre i Noé i Manuel Beguer; el poeta Gerard Vergés i Zaragoza, i el periodista Lluís Climent. A aquest seguit de personalitats hem d'unir altres sense gaire motivació ideològica com els prestigiosos poetes com Ramiro González del Palomar, Josep Vergés Vericat, la poetessa barcelonina Josepa Rossich, i la canareva Fina Mar, i clergues erudits com Mn. Eduard Soler. En un altre cantó ideològic, també hi participaren els literats tortosinistes Ramon Vergés Paulí, Enric Bayerri i Joan Moreira; els conservadors i espanyolistes Mn. Josep Matamoros, i el periodista d'arrel carlista Josep Monllaó, *Llaonet*. Als clergues catalanistes els serví com a plataforma per poder exposar els seus ideals en un moment de persecució ideològica per part de les capes més retrògrades del bisbat tortosí".[18]

En els anys de la II República, la Generalitat de Catalunya presidida per Lluís Companys l'autoritzà a celebrar missa on volguera per motiu de la defensa i de l'ús permanent que feia de la llengua en la predicació, en la catequesi i allà on el llatí no estiguera prescrit, i és nomenat president de la Junta Diocesana en Defensa del Clero.[19] No obstant això, l'inici de la persecució al clergat tortosí també el va tocar, però continuà exercint en privat el seu ministeri sacerdotal malgrat tot.[20] Fra Bernardí ens informa que el jesuïta i astrònom Lluís Rodés i Campderà, director de l'Observatori de l'Ebre des de 1920, li portà de Roma el nomenament de governador eclesiàstic *sede plena* de Tortosa, dignitat que el posava en el punt de mira dels milicians exaltats. De fet, va poder escapar amb vida de la jornada anticlerical del 19 de juliol de 1936, gràcies a la intervenció directa del seu germà, el comandant Santiago Rius Arrufat (1895-1977), responsable de les oficines de reclutament a Tortosa. Per l'octubre de 1936 va ser detingut amb la família. El comandant fou empresonat, i ell, amb la seua nebota Asunción Rius Civera de 15 anys i l'esposa del militar, Julia Civera, estigueren tancats amb vigilància a Casp durant set mesos en una casa. Tots isqueren sans i estalvis d'aquella situació, però la seua salut se'n va ressentir. De nou a Tortosa per l'abril de 1937, va continuar celebrant d'amagat a casa del seu germà[21] i assistint els qui el necessitaven en l'administració dels sagraments. Va morir d'una broncopneumònia el dia 8 de maig de 1939, a Tortosa.

La recopilació de gojos

Els gojos són una composició poètica cantada al final d'un ofici religiós en honor de Jesucrist, de la Mare de Déu o del sant o santa a qui s'encomanen els devots. Pel que fa al contingut, es tracta d'una lloança de les virtuts i accions protagonitzades pel sant o per la santa que acaben amb una sol·licitud de favors personals o comunitaris. Habitualment circulen impresos en un full que els serveix de fràgil suport, i conté una

imatge (dibuix a ploma o gravat), uns elements ornamentals, el text que es canta i una pregària final.

Quan la litúrgia era en llatí, els gojos eren dels pocs textos pronunciats en la llengua del poble. Com apunta mossén Jaume Barrera: "...en els goigs es refonen els dos elements de caràcter líric i didàctic, són com una vida dels sants versificada. (...) El poble senzill va conéixer la vida i els misteris de Jesús i de Maria Santíssima, la vida dels sants i màrtirs, per la cantarella descriptiva dels seus goigs".[22] Possiblement, la introducció de la llengua vulgar en les celebracions (siga el valencià, o majoritàriament el castellà) haja produït un doble efecte: d'una banda, que ja no es canten els gojos en moltes celebracions perquè "s'entén" la llengua amb què se celebra; i d'una altra, que l'ús del castellà s'haja estés encara més en aquestes mostres de religiositat popular, moltes de les quals ja s'havien castellanitzat cap a la darreria del segle XVI arran de l'aplicació d'algunes directrius del Concili de Trento, i el procés s'accelerà en els segles següents.[23]

A més d'un gran valor espiritual, aquestes mostres de religiositat tan arrelades entre el poble són uns arxius actuals de les vides dels sants i de la història de la tradició i dels llocs de culte. La successió de les diverses versions dedicades a un sant o a una advocació i la introducció de variants formals ens parlen de l'evolució dels gustos poètics de cada època i de les noves necessitats d'expressió. En paraules de Martí de Riquer, el poble "s'ha atorgat la facultat de transmetre-la amb canvis i variants, escurçant-la o allargant-la, refent o estrafent els versos, acomodant-la a noves situacions. És el fenomen de la tradicionalitat necessari perquè una peça popular pervisqui, de vegades segles" (cite per R. Blasco, 1974: 12).

En el cas valencià, a més a més, ens indiquen la profunditat del procés de substitució cultural, que per imposició, per moda o per desarrelament també afectà –i afecta encara– la celebració autèntica de la fe entre els cristians valencians.

L'interés per la recopilació i el col·leccionisme de gojos amb una finalitat erudita apareix –com tantes altres sensibilitats– durant la Renaixença, tot i que hi ha uns antecedents notables en el XVIII i primeria del XIX. Així, sabem que Joan Baptista Escorigüela i Marc Antoni d'Orellana posseïen col·leccions d'exemplars impresos i manuscrits. En plena Renaixença valenciana, podem esmentar els noms dels bibliòfils Josep Enric Serrano Morales, Salvador Sastre, Joan Churat, i més endavant Mn. Pere Sucias, Roderic Benlloch, Josep Gasch, Josep Navarro Cabanes i Francesc Almarche Vázquez; els dos darrers publicaren en el primer quart del segle XX estudis i reculls sobre la matèria.[24] En l'àmbit català, mossén Miquel Vila, Joan Bruguera i Josep Trulls, entre molts altres, fundaren a Barcelona el 1854 l'Associació de Gogistes, que es dedicà a col·leccionar i a imprimir molts gojos i a la qual s'incorporà Marià Aguiló, considerat un dels col·leccionistes més importants d'aquestes composicions. A la primeria del XX destacava, pel seu volum i bon estat, la col·lecció del doctor Salvador Roca, amb prop de 20.000 exemplars, seguida de la d'August J. Ribas, amb uns 19.000. El 1922, un grup de deu persones presidit per Valeri Serra i Boldú constituïa l'associació Amics dels Goigs de Barcelona.

És, per tant, en aquest estat de coses que Mn. Rius mamprén a recollir els textos dels gojos que es cantaven aleshores a les parròquies de la diòcesi de Tortosa, i fins i tot en altres diòcesis de l'antiga Corona d'Aragó. No sabem quan li naix aquesta afecció, però és ben possible que estiga lligada al càrrec de canonge arxiver (1911-1915), per l'accés fàcil que tindria als arxius capitulars, on de segur que es custodiaven novenes i exemplars de gojos que havien obtingut la llicència eclesiàstica i que tenien indulgències concedides pels bisbes. Encara que aquesta és una font versemblant per a l'activitat de documentació, em resulta parcial, perquè hi ha molts textos que no provenen de la diòcesi de

Tortosa. Sabent que Mn. Rius va estudiar també en altres seminaris i universitats, a més de disposar d'un cercle d'amistats ampli, no és difícil suposar que en faria recol·lecció al llarg de molts anys i que els seus amics i alumnes el fornirien de textos. A més a més, cal dir que aquest *hobby* li va servir per a desplegar tota la seua perícia en l'art de les manualitats. Dic això perquè el canonge era un expert en enquadernació, com també en l'elaboració de botons, cíngols i cordons per a indumentària religiosa.[25] També sabem, segons reporta Jacinto Heredia en l'article citat, que al maset de la sénia de Sant Roc –que era propietat de la família del canonge abans de la guerra– es cantaven al final de la missa uns gojos al sant amb lletra de Mn. Rius i música de Pascual Nácher, que dirigia l'agrupació coral Els XIII, encarregada de cantar la missa a l'agost. Joaquim Lizandra ens n'ha aportat el text complet en impressió de principis de segle, la primera quarteta del qual diu (pose la tornada en cursiva): "Puix Déu vos féu tan gloriós/ per la vostra caritat,/ *siau, Roc, nostre advocat/ contra tot mal contagiós*". Aquesta lletra gogística composta per ell no figura en la col·lecció que ens ocupa, segurament perquè era d'ús familiar i privatiu del seu oratori del maset. Sí que hi trobem, en canvi, una versió en castellà que ens la recorda per uns paral·lelismes ben evidents: "Pues sois Patrón prodigioso/ en esta vida, Roque amado,/ *sed con Dios nuestro abogado/ en todo mal contagioso*".[26]

GOIGS DEL GLORIÓS SANT ROC.

Puig Deu vos feu tan gloriós
per la vostra caritat
Siau, Roc, nostre advocat
contra tot mal contagiós.
De sang de nobles i reis
al segle tretze naixeu,
i en vostre pit una creu
signe d'amor resplandeix;
aquest senyal misteriós
tot Montpeller ha admirat.
Siau, etc.
Renuncieu orfe als vint anys,
honors, riqueses, poder,
deixant la patria per ser
pelegri en pobles estranys;
tots vostres bens, generés
als pobres els heu donat.
Siau, etc.
Menyspreuant la vostra vida;
viles, ciutats recorreu,
i dels pobles on entreu
fuig la pesta desseguida
d'aquest modo prodigiós
tota Italia heu deslliurat.
Siau, etc.
Encés en l'amor de Deu,
penetreu als hospitals,
i cureu de tots els mals
fent el senyal de la creu;
tan de fet miraculos
prova vostra santetat.
Siau, etc.
Vos doneu a tots consòl,
mes quand la pesta us ferix,
ningun cristià us asistix,
restant en terra tot sòl;
del cel un àngel hermés
pa curar-vos ha baixat.
Siau, etc.
En mig d'un bos detingut
per una greu malaltia,
pregueu a Deu, qui us envia
l'aliment i la salut;
el pa cada dia un gós
us porta ab fidelitat.
Siau, etc.
Quan torneu a Montpeller
ja ningú vos coneixia,
i prenent-vos per espía,
us agarren presoner;
en un humit calaboç
us tener, cinc anys tancat.
Siau, etc.
En tanta tribulació
per premiar vostra paciència,
us consola la presència
de Jesús a la presó;
en ses mans, oh Sant ditxós!
rendiu l'ànima aviat.
Siau, etc.
Revela el cel vostre nòm,
i els miracles que se plouen
a tota la gent conmoden
i vos veñera tot-hom;
Sant us aclama gloriós
vostra ditxosa ciutat.
Siau, etc.
Deu mateix us concedix,
que 'l que contagiat està
de pesta, quedi [illegible]
si a vos, devòt, acudix;
vostre ausili poderós
el mòn té experimentat.
Siau, etc.
Bisbes i pòble en Constança
us invoquen a una veu,
i de la pesta els salveu,
quand no hi havia esperança;
desde entonces sou famós
en tota la Cristiandat.
Siau, etc.
Sou venerat a tot lloc
ab devoció molt sentida,
sobre tot a la Partida
i a la Cènia de San Roc;
puig sou el Patro amorós
d'esta nostra Societat.
Siau, etc.
TORNADA
Puig Deu vos feu tan gloriós
per la vostra caritat:
Siau, Roc, nostre advocat
contra tot mal contagiós.

℣. *Ora pro nobis beate Roche* ℟. *Ut a flagello pestilentiæ liberemur.*

OREMUS

Populum tuum, quæsumus, Domine, continua pietate custodi; et beati Rochi suffragantibus meritis, ab omni fac animæ et corporis contagione securum. Per Christum Dominum nostrum. ℟. Amen.

Estampa dels gojos que es cantaven al maset de la sénia de San Roc

font

La col·lecció ens ha perviscut en tres quaderns acuradament manuscrits, cosits i enquadernats de 16 x 11 cm, aproximadament, titulats en l'interior *Varios gozos*. Ara per ara no descarte que n'hi poguera haver d'altres, o que almenys els tinguera en projecte, perquè al costat de textos molt allunyats geogràficament hom en pot trobar a faltar alguns de ben pròxims dins la mateixa diòcesi. En suma, hi arreplega 200 textos tots en castellà, un indicador de la castellanització galopant d'aquest gènere suposadament i relativament popular.

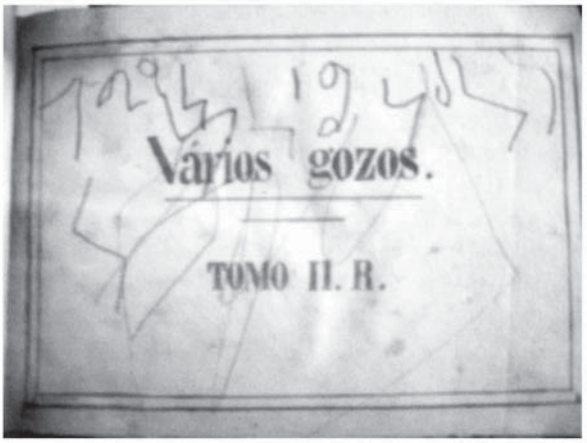

Interior del segon quadern de gojos

Els gojos apareixen distribuïts de la manera següent:

Volum I: 246 pàgines + 7 pàgines d'índex, guardes i tapes dures de cartó folrades amb llom de pell. Conté 70 gojos, que ordena alfabèticament en l'índex:

1. Gozos a San Agustín Obispo
2. GGozos a San Alberto de Sicilia (I)
3. Gozos a las Almas del Purgatorio (I)
4. Gozos a San Antonio Abad (I)
5. Gozos a San Antonio de Padua (I)
6. Gozos a la Asunción de María (I)
7. Gozos a San Blas Obispo y Mártir (I)
8. Gozos a Santa Clara de Asís
9. Gozos al Sagrado Corazón de Jesús (I)
10. Gozos al Sagrado Corazón de María (I)
11. Gozos a San Cristóbal Mártir
12. Gozos al Stmo. Cristo de la Agonía
13. Gozos al Stmo. Cristo del Hospital (Vila-real)
14. Gozos al Stmo. Cristo de la Penitencia (Vila-real)
15. Gozos al Stmo. Cristo de la Piedad (Betxí)
16. Gozos al Stmo. Cristo (Silla)
17. Gozos al Stmo. Ecce Homo (Borriana)
18. Gozos a San Elías Profeta (I)
19. Gozos a Santa Filomena Virgen y Mártir
20. Gozos a San Francisco de Asís (I)
21. Gozos a San Francisco de Asís (II)
22. Gozos a San Francisco de Paula

23. Gozos a Santa Inés de Asís
24. Gozos a Jesús Nazareno
25. Gozos a Jesús recién nacido
26. Gozos a San Joaquín Patriarca
27. Gozos a San José Patriarca (I)
28. Gozos a San Juan Bautista (I) (Ulldecona)
29. Gozos a San Juan de Peñagolosa (Vistavella)
30. Gozos a Santa Lucía Virgen y Mártir
31. Gozos a San Luis Gonzaga (I)
32. Gozos a San Luis Gonzaga (II)
33. Gozos a San Miguel Arcángel
34. Gozos a Ntra. Sra. de los Ángeles (I) (Sant Mateu)
35. Gozos a Ntra. Sra. de los Ángeles (II) (València)
36. Gozos a Ntra. Sra. del Cariño
37. Gozos a Ntra. Sra. del Carmen
38. Gozos a Ntra. Sra. de la Cinta (Tortosa)
39. Gozos a Ntra. Sra. de la Consolación (I) (el Forcall)
40. Gozos a Ntra. Sra. de la Cueva Santa (Altura)
41. Gozos a Ntra. Sra. de los Desamparados (I)
42. Gozos a Ntra. Sra. de los Desamparados (II)
43. Gozos a Ntra. Sra. de los Dolores (I)
44. Gozos a Ntra. Sra. de la Fuente de la Salud (Traiguera)
45. Gozos a Ntra. Sra. de la Gracia (I) (Vila-real)
46. Gozos a Ntra. Sra. de la Leche (I) (Torres Torres)
47. Gozos a Ntra. Sra. de Lidón (Castelló de la Plana)
48. Gozos a Ntra. Sra. de la Misericordia (I) (Catí)
49. Gozos a Ntra. Sra. del Niño Perdido (Caudiel)
50. Gozos a Ntra. Sra. del Pilar (I)
60. Gozos a Ntra. Sra. de la Providencia (Tortosa)
61. Gozos a Ntra. Sra. del Rosario (I)
62. Gozos a Ntra. Sra. de la Salud (I) (Algemesí)
63. Gozos a Ntra. Sra. de la Soledad (Nules)
64. Gozos a San Pascual Bailón (I) (Vila-real)
65. Gozos a San Pascual Bailón (II) (Vila-real)
66. Gozos a San Pedro de Alcántara
67. Gozos a la Purísima Concepción (I)
68. Gozos a la Purísima Concepción (II) (València)
69. Gozos a San Rafael Arcángel (I)
70. Gozos a San Ramón Nonato
71. Gozos a San Roque Confesor (I)
72. Gozos a la Sagrada Familia (la Vall d'Uixó)
73. Gozos al Stmo. Sacramento (I)
74. Gozos al Stmo. Salvador (Onda)
75. Gozos a Santa Teresa de Jesús (I)
76. Gozos a la Stma. Trinidad (I)
78. Gozos a la Stma. Trinidad (II)
79. Gozos a Santo Tomás de Villanueva
80. Gozos a San Vicente Ferrer

font

Volum II: 258 pàgines + 7 pàgines d'índex, guardes i tapes dures de cartó folrades amb llom de pell. Conté 70 gojos, que alfabèticament són:

71. Gozos a santos Abdón y Senén
72. Gozos a las Almas del Purgatorio (II)
73. Gozos a Santa Ana
74. Gozos a San Antonio Abad (II)
75. Gozos a San Antonio de Padua (II)
76. Gozos a San Blas Obispo y Mártir (II)
77. Gozos a San Caralampio Mártir
78. Gozos a Santa Catalina de Sena
79. Gozos a San Cirpiano y Santa Justina
80. Gozos al Sagrado Corazón de Jesús (II)
81. Gozos al Sagrado Corazón de María (II)
82. Gozos al Stmo. Cristo de Balaguer
83. Gozos al Stmo. Cristo de la Humildad
84. Gozos a la Stma. Cruz de Caravaca
85. Gozos a Santa Elena Emperatriz
86. Gozos a San Elías Profeta (II)
87. Gozos a la Encarnación de Jesucristo
88. Gozos a San Félix Cantalicio
89. Gozos a San Francisco de Borja
90. Gozos a San Francisco Javier
91. Gozos a Santa Gertrudis Magna
92. Gozos a San Isidro Labrador
93. Gozos a San Jaime Apóstol (I)
94. Gozos al Jesús del Consuelo
95. Gozos a San José Patriarca (II)
96. Gozos a San José Patriarca (III)
97. Gozos a San Juan Bautista (II)
98. Gozos a San Juan Bautista (III)
99. Gozos a San Juan de la Cruz
100. Gozos a San Juan de Dios
101. Gozos a Santa Juliana de Falconeri
102. Gozos a Santa Lutgardis Monja
103. Gozos a San Macario Abad
104. Gozos a San Manes de Guzmán
105. Gozos a Santa María Magdalena
106. Gozos a Santa María Magdalena de Pazzis
107. Gozos a San Mauro Abad
108. Gozos a San Miguel de los Santos
109. Gozos al Nacimiento de Jesús
110. Gozos al Niño Jesús de Belén
111. Gozos a Santo Nombre de Jesús
112. Gozos a Ntra. Sra. de la Aldea
113. Gozos a Ntra. Sra. de la Balma (I) (Sorita)
114. Gozos a Ntra. Sra. del Buen Parto
115. Gozos a Ntra. Sra. del Buen Suceso
116. Gozos a Ntra. Sra. del Campo

117. Gozos a Ntra. Sra. de los Dolores (II)
118. Gozos a Ntra. Sra. de la Expectación
119. Gozos a Ntra. Sra. de Gracia (II) (Vila-real)
120. Gozos a Ntra. Sra. de la Leche (II)
121. Gozos a Ntra. Sra. de la Merced (I)
122. Gozos a Ntra. Sra. de las Mercedes (II)
123. Gozos a Ntra. Sra. de Montserrat (I)
124. Gozos a Ntra. Sra. del Patrocinio
125. Gozos a Ntra. Sra. del Pilar (II)
126. Gozos a Ntra. Sra. del Remedio
127. Gozos a Ntra. Sra. del Rosario (II)
128. Gozos a Ntra. Sra. de la Saleta
129. Gozos a Ntra. Sra. de la Salud (II)
130. Gozos a Ntra. Sra. de la Seo (València)
131. Gozos a Ntra. Sra. de la Vega (Alcalà de la Selva)
132. Gozos a Ntra. Sra. la Virgen María
133. Gozos a San Pablo Apóstol (I)
134. Gozos a la Purísima Concepción (III)
135. Gozos a San Raimundo Lulio
136. Gozos al Stmo. Sacramento del Altar (II)
137. Gozos al beato Salvador de Horta
138. Gozos al Santo Sepulcro de Cristo
139. Gozos a San Vicente de Paúl (I)
140. Gozos a San Vicente de Paúl (II)

Volum III: 226 pàgines + 6 pàgines d'índex, guardes i tapes dures de cartó folrades amb llom de pell. Conté aquests 60 gojos, que ordenats resulten:

141. Gozos a Santa Águeda Virgen i Mártir
142. Gozos a San Alberto Carmelita (II)
143. Gozos al Santo Ángel de la Guarda
144. Gozos a las Almas del Purgatorio (III)
145. Gozos a San Antonio Abad (III)
146. Gozos a San Antonio de Padua (III)
147. Gozos a la Asunción de Ntra. Sra (II)
148. Gozos a la Aurora Divina, María Santísima
149. Gozos a Santa Bárbara Virgen y Mártir
150. Gozos a San Blas Obispo y Mártir (III)
151. Gozos a Santa Cándida Virgen y Mártir
152. Gozos a Santa Catalina de Suecia
153. Gozos a San Cristóbal Mártir (II)
154. Gozos al Sagrado Corazón de Jesús (III)
155. Gozos al Sagrado Corazón de Jesús (IV)
156. Gozos a San Daniel Mártir
157. Gozos a San Domingo de Guzmán
158. Gozos a San Felipe Neri
159. Gozos a San Francisco de Asís (III)
160. Gozos a Santa Gertrudis Magna (II)
161. Gozos a San Juan Nepomuceno

162. Gozos al beato Lorenzo de Brindis
163. Gozos a San Lorenzo Mártir
164. Gozos a Santa Lucía Virgen y Mártir (II)
165. Gozos a Santa Lucía Virgen y Mártir (III)
166. Gozos a Santa Madrona Virgen y Mártir
167. Gozos a San Narciso Obispo y Mártir (I)
168. Gozos a San Narciso Obispo y Mártir (II)
169. Gozos al Niño Dios recién nacido (II)
170. Gozos a Ntra. Sra. de la Balma (II) (Sorita)
171. Gozos a Ntra. Sra. de la Consolación (II)
172. Gozos a Ntra. Sra. de los Desamparados (III)
173. Gozos a Ntra. Sra. de Gracia (III) (Vila-real)
174. Gozos a Ntra. Sra. de Lourdes
175. Gozos a Ntra. Sra. de la Misericordia (II)
176. Gozos a Ntra. Sra. de Montserrat (II)
177. Gozos a Ntra. Sra. del Pilar (III)
178. Gozos a San Pablo Apóstol (II) (Albocàsser)
179. Gozos a San Pascual Bailón (III)
180. Gozos a la Pasión de Nuestro Señor (I)
181. Gozos a la Pasión de Nuestro Señor (II)
182. Gozos a la Pastora Divina, María Santíssima
183. Gozos a San Pedro Apóstol
184. Gozos a San Peregrín Lazioso de Forli
185. Gozos a Santa Quiteria Virgen y Mártir (Almassora)
186. Gozos a San Rafael Arcángel (II)
187. Gozos a San Rafael Arcángel (III)
188. Gozos a Santa Rita de Cassia
189. Gozos a San Roque Confesor (II)
190. Gozos a Santa Rosalía de Palermo
191. Gozos al Stmo. Sacramento del Altar (III)
192. Gozos al Stmo. Sacramento del Altar (IV)
193. Gozos al Apóstol Santiago el Mayor (II)
194. Gozos a San Sebastián Mártir (I) (la Vilavella)
195. Gozos a San Sebastián Mártir (II) (la Vilavella)
196. Gozos a San Sebastián Mártir (III)
197. Gozos a Santa Teresa de Jesús (II)
198. Gozos a Santa Teresa de Jesús (III)
199. Gozos a Santo Tomás de Aquino
200. Gozos a la Trinidad Santísima (III)

Entre parèntesis he inclòs un numeral romà que ens va indicant quants exemplars diferents recull per a cada sant o advocació i en quin ordre. Quan no hi apareix cap indicació, això significa que en tot el conjunt només n'hi ha una. Tot seguit pot aparéixer alguna anotació també entre parèntesis sobre la procedència el text. En alguns casos ens ho diu el mateix Mn. Rius –més en el volum I que no en la resta–, i en altres ho he extret del contingut dels gojos, que poden ser *personalitzats* per a cada poble. Excepte en els que són molt particulars, habitualment es tracta de gojos genèrics profusament escampats arreu d'algunes diòcesis.

font

Per tant, tenim que en tenen dos, tres o quatre les següents devocions:

Quatre exemplars: Stm. Sagrament de l'Altar i Cor de Jesús.

Tres exemplars: Santíssima Trinitat, santa Teresa de Jesús, sant Sebastià, sant Rafael Arcàngel, Sant Pasqual Bailón, Mare de Déu del Pilar, Mare de Déu dels Desemparats, santa Llúcia, sant Francesc d'Assís, sant Blai, sant Antoni de Pàdua, sant Antoni Abat, Ànimes del Purgatori, Puríssima Concepció de Maria, sant Joan Baptista i sant Josep.

Dos exemplars: sant Jaume, sant Roc, Passió de Nostre Senyor, sant Pau, Mare de Déu de Montserrat, Mare de Déu de la Misericòrdia, Mare de Déu de la Consolació, Mare de Déu de la Balma, Mare de Déu de l'Assumpció, Mare de Déu de la Salut, Mare de Déu del Rosari, Mare de Déu de la Mercé, Mare de Déu de la Llet, Mare de Déu dels Dolors, Mare de Déu dels Àngels, Infant Déu nounat, sant Narcís, santa Gertrudis Magna, sant Cristòfol, sant Albert, sant Vicent de Paül, sant Elies, Sagrat Cor de Maria i sant Lluís Gonçaga.

Val a dir que el volum primer és el més acurat des del punt de vista de l'ordenació alfabètica dels textos; en els altres dos, els gojos estan disposats d'una manera més lliure, tot i que els índexs finals en permeten una localització ràpida.

El canonge Rius participà d'una sensibilitat que començava a fer-se palpable a partir de la celebració del Congrés Litúrgic de Montserrat (1915), del qual hem parlat adés. Aquelles conclusions, que havien de ser aplicades pels bisbes a les seues diòcesis, en la pràctica van ser canalitzades per alguns clergues que feien de l'arrelament cultural una de les bases del seu ministeri presbiteral. No és estrany que en aquells anys posteriors al 1915 arreu de les diòcesis catalanes, i fins i tot des de la mateixa seu de València,[27] comencen a aparéixer alguns intents de construir una Església més pròxima a la realitat cultural del país. Certament, no hi havia massa factors a favor, ja que a la diglòssia secular llatí-castellà-valencià cal sumar encara altres estratègies menys visibles però ben efectives com el fet d'enviar bisbes castellanoparlants a les seus de cultura no castellana, a proposta del rei d'Espanya (l'anomenat "dret de patronat" o "privilegi de presentació").

Vistes per damunt damunt les estratègies, vegem ara alguns noms que treballaren per fer que els cristians valencians visqueren i celebraren la vida en la mateixa llengua, la seua pròpia. El mateix Seminari de Tortosa va ser un vertader casell de vocacions que des del 1910 van oferir fruits saborosos en la llengua el país. Deixant a banda l'escola de capellans erudits vinculats a la Castellonenca de Cultura, de la qual ja he parlat en altres treballs, a partir de la segona dècada del segle passat comencem a trobar alguns rastres interessants de composició de gojos en valencià entre alguns preveres i laics a les comarques del nord. A banda de l'exemplar esmentat dedicat a sant Roc que compongué Mn. Rius, el canonge amic i company d'origen cabanenc Mn. Bertran Bojadós va incloure en el seu *Resum històric sobre la Imatge de la Mare de Déu del Bon Succés, Patrona de Cabanes* (Tortosa, 1926) una versió en valencià dels gojos a la patrona que fins aleshores es cantaven en castellà. L'erudit castellonenc Lluís Revest va escriure uns gojos a la Mare de Déu del Lledó cap al 1917, amb música de Mn. Vicent Ripollés. Al voltant d'aquest any apareix una versió en valencià dedicada al Santíssim Salvador d'Onda, possiblement del poeta Isidor Peris Gómez. Qui més s'ocupà, però, d'aquest tipus de composició va ser el benassalenc Mn. Joaquim Garcia Girona, que va residir lluny de la seua diòcesi natal però no abandonà mai l'interés i el conreu de la nostra llengua.[28] Entre la seua obra poètica de caire religiós trobem diversos exemples de gojos, com ara els dedicats a la Mare de Déu de la Misericòrdia de Borriana (1921, inèdits), a la Sagrada Família

RECORT
DE LES
BODES D'OR
DEL CASAMENT DE
Manuel Rius Carda
i
Dolores Arrufat Avellana
I DE LES
BODES DE PLATA
DE LA
ORDENACIÓ SACERDOTAL
DE SON FILL
MANUEL
CANONGE-ARXIPREST
DE LA SEU DE TORTOSA
CELEBRADES
a la Capella de San Pascual
EL 24 NOVEMBRE 1920
Imp. T. Verdiá. –Villarreal

Revers de l'estampeta preparada per Mn. Rius el 1920 amb motiu d'unes efemèrides

que es venera a la l'ermita de la Font de la Vall d'Uixó (1924) i a sant Roc de Benassal (c. 1925).[29]

Aquest és tan sols un aspecte de la celebració, al qual podríem afegir els avanços que es produeixen aleshores en l'ús del valencià en l'Església en l'ensenyament del catecisme, la composició d'obres corals, la recuperació erudita de pregàries bàsiques del cristià i d'altres oracions populars relacionades amb els eixams i els sortilegis utilitaristes, la predicació més àmplia arreu de les parròquies, etc.

Amb tot, foren aportacions interessants i necessàries que no arribaren a quallar efectivament i d'una manera general. Tampoc els temps a vindre no portaren els usos lingüístics pel camí del retrobament, amb dues dictadures i una república amb una política lingüística marcada de tipus assimilacionista. La secularització de la societat a partir dels anys 60 i posteriors és un altre factor que cal tindre en compte, car a més que en la pràctica representa la pèrdua d'efectius, ha significat també la domesticació i en molts casos l'anorreament de l'autenticitat en favor de l'immobilisme *de facto* de la institució eclesial i del poble. No és estrany, tampoc, que hi haja veus discordants autoritzades que diguen que el Concili Vaticà II, aquella posada al dia i aquell buf d'aire fresc, no haja arribat a estrenar-se entre nosaltres, si no és en els aspectes més exteriors.

Els gojos "de Vila-real"

Entre tal quantitat de testimonis, m'agradaria destacar la presència de diversos gojos que el recol·lector ressalta com a procedents de Vila-real, amb l'aportació d'algunes anotacions que ens situaran millor de quina versió es tracta.

En el volum I trobem els dedicats a:

XIII. Crist de l'Hospital: Mn. Rius recull la versió original del text, abans de ser retocada pel mestre i escriptor vinarossenc Joan Manuel Borràs Jarque, publicada en la *Novena al Santo Cristo del Hospital de Villarreal* (Tortosa, 1933; p. 47-50).[30] El fet de disposar de les dues versions ens permet mesurar la intervenció de Borràs Jarque:

Versió original copiada per Mn. Manuel Rius (vol. I, p. 47-51)

Pues sois de Villareal
el consuelo en su aflicción,
por vuestra amarga pasión
libradnos de todo mal.

Vuestro Padre muy clemente
os envió desde el cielo,
a este mundo por consuelo
de todo hombre viviente.
La tierra, todo doliente,
parecía un hospital.
Por vuestra, etc.

Del tiempo de la conquista
ocupáis aqueste hospicio,
siendo a todos muy propicio
cuantos buscan vuestra vista.
No hay pecho que se resista
al ver vuestro pecho tal.
Por vuestra, etc.

Es tu imagen corpulenta,
bien sacada y lastimera,
y el alma que la venera
a pedir perdón se alienta;
vuestra tragedia sangrienta
nos recuerda muy cabal.
Por vuestra, etc.

Es imagen peregrina
y tan bella y excelente,
que arrebata a sí a la gente
y su corazón inclina.
Su escultura es tan divina
que se cree angelical.
Por vuestra, etc.

Vuestro rostro soberano
nos incita a compasión
de la vuestra cruel pasión
viéndole tan sobrehumano.
Divina será la mano
que os trasladó tan leal.
Por vuestra, etc.

Versió retocada per Joan M. Borràs (1933)

Pues sois de Villarreal
el consuelo en su aflicción:
por vuestra amarga pasión
líbranos de todo mal.

El Padre Eterno, clemente,
os envió desde el cielo
para que fuerais consuelo
de la humanidad dolente.
Nuestro consuelo viviente
sois, Cristo del Hospital.
Por vuestra...

Hace siglos que os venera
el pueblo en aqueste hospicio,
y siempre fuiste propicio
a su devoción sincera;
confianza verdadera
tuvo en Vos Villarreal.
Por vuestra...

Dolor acerbo se asienta
en tu Imagen lastimera,
que al alma que la venera
a pedir perdón alienta,
viendo tu pasión sangrienta
por nuestra culpa letal.
Por vuestra...

Es tu Imagen peregrina
tan bella y tan excelente
que arrebata así la gente
y a dolor de amor la inclina;
escultura tan divina
digna es de arte angelical.
Por vuestra...

Vuestro rostro soberano
nos incita a compasión
de vuestra cruenta pasión
viéndole tan sobrehumano;
dadme, Señor, vuestra mano
para seros siempre leal.
Por vuestra...

Largos siglos colocado
(bien que la riqueza os sobre),
estuviste en nicho pobre
y en él erais venerado,
hasta que un beneficiado
honró tu imagen real.
Por vuestra, etc.

(Aquesta estrofa és eliminada)

En esta casa os invoca
todo pobre y desvalido,
y el alivio muy cumplido
consigue a pedir de boca.
Sólo quien tenga fe poca
tendrá despacho fatal.
Por vuestra, etc.

En esta casa os adora
todo pobre y desvalido,
y alivio pronto y cumplido
consigue cuando a Vos ora;
para quien con fe os implora
tu piedad es sin igual.
Por vuestra...

En vuestra bella Capilla
se miran muchos trofeos,
porque de achaques muy feos
sois salud a maravilla;
bien lo publica esta villa
con aplauso universal.
Por vuestra, etc.

En vuestra hermosa capilla
se ven sentidas señales
de que de todos los males
sois salud a maravilla;
bien lo publica esta villa
con aplauso universal.
Por vuestra...

Al alma que reverente
adora vuestra presencia,
conceded plena indulgencia
y un dolor muy vehemente.
Jamás vuelva delincuente
al torpe gusto fatal.
Por vuestra, etc.

Al alma que reverente
se postra en vuestra presencia,
lavadla con la indulgencia
de la inagotable fuente
de vuestro pecho clemente,
de amor dulce manantial.
Por vuestra...

Mantened en paz la villa,
agraciado Nazareno,
y colocad en su seno
la concordia como en Silla.
No se oiga jamás rencilla,
sea Sión celestial.
Por vuestra, etc.

Reine vuestra paz, Señor,
en vuestra villa querida;
vuestra paz, Luz de la Vida;
vuestra paz, Vida de Amor.
Dadnos vuestra paz, Señor,
cual rico don celestial.
Por vuestra...

De piedra la tempestad,
que tala nuestras campiñas,
de las huertas y las viñas,
dulce Jesús apartad;
toda plaga desterrad
de este tu Villarreal.

Contra toda tempestad
nuestros campos proteged;
su amoroso amparo sed
y todo mal apartad;
toda plaga desterrad
de vuestra Villarreal.

Tornada
Pues sois de Villareal
el consuelo en su aflicción,
por vuestra amarga pasión
libradnos de todo mal.

Tornada
Pues sois de Villarreal
el consuelo en su aflicción:
por vuestra amarga pasión
líbranos de todo mal.

Si confrontem estrofa per estrofa, veurem que Borràs Jarque dignifica notablement l'estil i la qualitat teològica de l'original. Justament, aquest era un retret que se solia fer a molts gojos, que eren caracteritzats com a buits de substància teològica i d'un gust qüestionable. La idea, difosa ja en el segle XVI, ha arribat als nostres dies, i Ricard Blasco es preguntava sobre aquella croada revisionista:

"¿Quantes d'aqueixes *correccions*, i no sempre respectant l'idioma original, es feren durant la Contrareforma? Al Set-cents, la dèria *correctora* d'un clericat irresponsable fou ja, realment, una epidèmia. Que no solament lesionà els goigs sinó així mateix antigues *consuetes* de festes religioses o para-religioses, fins el punt que avui s'han perdut els textos autòctons, reemplaçats per traduccions castellanes, ben sovint dolentíssimes, que si encara s'aguanten és pel pes d'una tradició equivocada i la inèrcia de l'amor propi local".[31]

XIV. Crist de la Penitència: el manuscrit conté un exemplar dels gojos que es cantaven en la festivitat a aquesta advocació del Crist el quart diumenge de novembre, coincidint amb la Fira de Santa Caterina. El text consta de tornada i nou cobles, que reproduïsc a continuació per la novetat que representen, ja que deixaren de cantar-se i ni tal sols en queda memòria:

Señor, si vuestra clemencia
me está llamando al perdón,
haced que mi corazón
se reduzca a penitencia.

En esta casa habitaba
una mujer padeciendo
mal de pechos, y acudiendo
a este Señor, suplicaba
la salud y le fue dada
por su esperanza y creencia.
Haced, etc.

En señal de gratitud
esta capilla fundaron
y veneración os daron.
¡Oh, Dios, de eterna salud!,
donde obra con multitud
milagros vuestra clemencia.
Haced, etc.

El título aquí fue hallado
de este soberano Cristo,
el que en un papel fue visto
su nombre bien expresado,
pues prodigio señalado
fue de vuestra Omnipotencia.
Haced, etc.

Los obsequios y fervores
a imagen tan singular
consiguen siempre lograr
innumerables favores.
La molestia de vapores
pierde aquí su vehemencia.
Haced, etc

Son de las ansias mortales
los ruegos también oídos,
que luego son socorridos
los clamores de los males
si en tan divinos raudales
halla alivio la dolencia.
Haced, etc.

Con un amor paternal
a todos consuelo dais,
al afligido auxiliáis
y curáis de todo mal.
En Vos tiene Villareal
joya de grande excelencia.
Haced, etc.

Los clavos de vuestras llagas,
que os dieron tanto dolor,
sean saetas de amor
que hieran a nuestras almas.
Y ardiendo en vuestras llamas
diremos con influencia.
Haced, etc.

Dadnos a todos consuelo,
¡oh, Cordero celestial!,
y librad de todo mal
a este vuestro insigne pueblo,
pues que con fervor y anhelo
adora vuestra presencia.
Haced, etc.

La medicina mejor
aquí se hallará patente
con la piedad muy clemente
del divino Redentor.
Acuda nuestro fervor,
pues tenemos la experiencia.
haced que mi corazón
se reduzca a penitencia.

V/ Adoramus te Christe et benedicimus tibi.
R/ Qui per crucem tuam redimisti mundum.
OREMUS
Respice, quaesumus Domine, super hanc familiam tuam pro qua Dominus noster Jesus Christus non dubitavit manibus tradi nocentium, et crucis subire tormentum. Qui tecum vivit et regnat in saecula, etc. R/ Amen.

XLV. Mare de Déu de Gràcia (I): en ordre cronològic són el tercer text conegut, compost per Mn. Pascual Nácher Lloret (Vila-real 1823-1883).[32] Van ser aprovats pel bisbe Benito Vilamitjana al juliol de 1866, i des d'aleshores són els que es canten en les solemnitats principals de la patrona. Són els que coneixia directament Mn. Rius, i potser per això els copia en el primer volum. Consten de tornada inicial i final diferents i d'onze cobles.

LV. Sant Pasqual Bailón (I): són uns gojos desconeguts actualment que potser es cantaven a Vila-real fins al segle XIX, atés que encara n'hi ha una impressió en l'obra de fra Pascual Salmerón *Vida, virtudes y milagros del santo del Sacramento San Pascual Bailón* (València, 1891). En l'altra versió que Mn. Rius reprodueix tot seguit especifica que són "los nuevos". El text de Salmerón té tornada i 14 estrofes, mentre que el que recull el canonge consta de tornada i 15 estrofes (la primera no apareixia en Salmerón).

LVI. Sant Pasqual Bailón (II): correspon al text més reproduït i conegut, el que es canta actualment. Mn. Rius devia tindre la consciència que es tractava d'una composició de factura més recent, per això anota al costat del títol entre parèntesis la llegenda "los nuevos". Consten de tornada i 12 cobles.

En el volum II tenim:

LXX. Mare de Déu de Gràcia (II): es tracta del text publicat en l'obra del franciscà Juan Bautista Inza Barrué titulada *La ribera del Mijares habitada de la Divina Gracia*, editada a Tortosa el 1792. L'any 1907 tornaren a ser inclosos en *La Gracia en Villarreal*, de Juan Bta. Candau, amb alguns errors de transcripció.[33] Seguint Joaquim Lizandra, són els segons gojos coneguts en honor a la Mare de Déu de Gràcia, que van substituir-ne uns altres anteriors de 1746. La versió que copia Mn. Rius té tornada i 10 cobles.

I en el volum III:

LX. Mare de Déu de Gràcia (III): correspon al primer text conegut, de 1746.

Segons J. Lizandra, podrien ser obra de Jeroni Vives de Portes (Vila-real 1692-1771), administrador de l'ermita des del 1741 que impulsà fervorosament aquesta devoció mariana. Consten de tornada i 9 estrofes.

Aquests set textos són els marcats per Mn. Manuel Rius com a procedents de la tradició de Vila-real, que ell coneixia perfectament. Això no lleva perquè també s'hi cantaren altres gojos que ell recull, però es tractaria de genèrics compartits (per exemple, els gojos a sant Lluís Gonçaga).[34]

Final amb *da capo*

Finalitze aquestes línies com les he començades: Mn. Manuel Rius Arrufat és una personalitat vila-realenca que convé recuperar íntegrament. Quan pel 1994 vaig començar a trobar referències seues, vaig tindre la impressió que darrere d'aquell nom s'ocultava alguna cosa més que un home sabut que es queixava dels abusos d'autoritat. El temps i la investigació m'ho han confirmat.

Òscar Pérez Silvestre

1 Mireu l'interessant article recopilatori de Jacinto Heredia "Manuel Rius Arrufat, un erudit compromés", en *Cadafal* (setembre de 2003).Recentment, Onofre Flores li ha dedicat una pàgina en el llibre de biografies *Vila-realencs per a recordar*. Ajuntament de Vila-real, 2006, p. 166.

2 En els últims anys he tractat d'esbrinar les relacions humanes i culturals entre una part del clergat de la diòcesi de Tortosa, sobretot en aquests treballs: "Capellans al cim de la *muntanyeta*", *Saó* 189. València, 1995, p. 31-35. "Fidelitat lingüística del clergat valencià. Diòcesi de Tortosa, anys 20", en *Actes del V Congrés d'Història i Filologia de la Plana*. Nules, 1998, p. 335-346. "Mn. Manuel Rius i la llengua al Capítol de Tortosa (1919-1923)", *Exágono* 442. Vila-real, 2000, p. 12-15. "Vila-real, centre de valencianisme agrarista", *Exágono* 443. Vila-real, 2000, p. 24-26. "La primera generació de capellans erudits de la Castellonenca de Cultura", *Saó* 243. València, 2000, p. 22-25, i "Mn. Manuel Betí Bonfill (1864-1926) i Mn. Joaquim Garcia Girona (1867-1928), dos maestratencs per la llengua", *Beceroles* 1. Alcanar, 2004; p. 85-109.

3 Rafael Roca (1998): "Fra Bernardí Rubert: poeta de l'entusiasme", en *Actes del V Congrés d'Història i Filologia de la Plana*. Nules, p. 349-364.

4 Vull agrair al senyor Luis Rius Cortés la seua ajuda i disponibilitat des de fa molt de temps. Sense la seua col·laboració no seria possible aquest treball.

5 Sobre la història d'aquesta dependència, vegeu Ramon Miravall (1982): *L'Institut de Batxillerat de Tortosa*, Publicacions de l'IBT, Tortosa. Josep Bayerri Raga (1996) l'esmenta com a canonge i director destacat des de la discreció: *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració a través de la premsa (1875-1902)*, Dertosa, Tortosa, p. 88.

6 Es tracta de la transcripció de la carta de poblament de Fredes per fra Berenguer, abat de Benifassà, el 27 de desembre de 1266. BSCC, tom XIV, núm. 4, p. 339-341 (1933).

7 Fill de F. Vives Mora, València, 1924. El document al·ludit es troba a la pàgina 22 de la separata.

8 He tractat el tema monogràficament en "Mn. Manuel Betí Bonfill (1864-1926) i Mn. Joaquim Garcia Girona (1867-1928), dos maestratencs per la llengua", *Beceroles* 1. Alcanar, 2004; p. 85-109.

9 Joan Ferreres i Nos: "Mossèn Manuel Betí Bonfill: el genial medievalista i pare de la historiografia del Maestrat". *Sant Mateu en las Actas de las 3as Jornadas de Historia, Arte y Tradiciones Populares del Maestrazgo*. Benicarló, 1993, p. 62.

10 Sobre la labor historiogràfica, lexicogràfica, literària i etnogràfica de Borràs Jarque convé consultar els següents treballs de Sergi Pérez: "«Escrivint per al poble...»". La *Història de Vinaròs* de Joan Manuel Borràs Jarque", *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo* 62 (juliol-desembre 1999), p. 107-118; "De Vinaròs a la Plana: l'empremta cultural de Joan Manuel Borràs Jarque", *Exágono* 445, Vila-real, 2000, p. 20-23; "Més refranys, més vida, més poble", *Exágono* 447, Vila-real, 2001, p. 20-23; "Refranys i frases fetes de Vila-real. Escarbant amb Joan Manuel Borràs Jarque", *Font* 7, Vila-real, 2005, p. 25-42.

11 Prenc aquestes paraules de l'arquebisbe Ricard M. Carles, de la presentació que fa a Àngel Monlleó i Galcerà (1994): *Joan Baptista Manyà, intel·lectual i home d'estudi*, Ed. Claret, Barcelona, p. 8. Mn. Manyà diria el 1972: "Les idees teològiques imperants en la colla nostra eren, naturalment, les de l'ortodòxia romana, però amb una forta dosi d'esperit crític i revisionisme".

12 També el 1915, va rebre el títol de capellà d'honor del rei d'Espanya Alfons XIII.

13 Vegeu A. J. Soberanas: "Interdicció de la llengua catalana a la Seu de Tortosa", en *Contribució a la història de l'Església catalana*. Barcelona, 1983, p. 237-283; i Ò. Pérez Silvestre: "Fidelitat lingüística del clergat

valencià. Diòcesi de Tortosa, anys 20", en *Actes del V Congrés d'Història i Filologia de la Plana*. Nules, 1998, p. 335-346. A més, en vaig fer un extracte en l'article «Mn. Manuel Rius i la llengua al Capítol de Tortosa (1919-1923)», *Exágono* 442. Vila-real, 2000, p. 12-15.

14 *Bolletí de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de la Cinta* 1, Tortosa, 1919, p. 11-12.

15 Sembla que només Carles Salvador s'havia fet ressò dels primers incidents de 1920 en l'article "Pedagogía y nacionalismo", *La Correspondencia de Valencia* (7-8-1920).

16 *El Crit de la Muntanya*, núm. 13 (1923).

17 Òscar Pérez Silvestre: "Vila-real, centre de valencianisme agrarista", *Exágono* 443. Vila-real, 2000, p. 24-26.

18 Dec aquesta informació a Emigdi Subirats, que me l'ha cedida molt amablement del seu treball inèdit *La Renaixença del català literari vora l'Ebre*.

19 J. Heredia, art. cit.

20 Durant la guerra apareix com a oficiant a Santa Bàrbara (el Montsià), Horta de Sant Joan (la Terra Alta) i al Catllar, a la comarca del Tarragonés: "Durant els anys de la guerra se celebraren "privadament" aquests batejos [al Catllar]: Josepa Salort Gaspà, Roberto Figueras Mayor (batejat pel canonge de Tortosa Manuel Rius Arrufat, refugiat a la vila), Antònia Batalla Saigí (batejada pel prevere anteriorment citat) [...]. <http://www.tinet.org/~pcatllar/>.

21 Les misses eren celebrades, amb assistència d'altres veïns, al número 7 del carrer dels Astilleros de Tortosa. La informació sobre el captiveri i els últims anys de la seua vida me la va facilitar Asunción Rius en l'entrevista mantinguda a Vila-real el 14 de setembre de 2003.

22 *La Fura* 784-785. Vilafranca del Penedès, 1997.

23 Ricard Blasco (1974): *Goigs valencians. Segles XIV al XX*. "Els Quaderns de Gorg", València, p. 21-22.

24 Almarche publicà el 1918 a València *Goigs valencians: segles XV al XIX*. Al seu torn, Navarro Cabanes hi dedicà en 1923 la monografia *Colección de gozos en honor de la Santísima Virgen de los Desamparados, patrona de Valencia*.

25 Això em digueren Luis Rius i Asunción Rius en les entrevistes mantingudes per separat a Vila-real el 14 de setembre de 2003.

26 Volum I, p. 216-219.

27 Òscar Pérez Silvestre (1995): "El cardenal Reig i l'impuls a la llengua», *Pentecosta* 9, p. 21-23.

28 Podeu consultar el meu estudi preliminar a la seua obra màxima, *Seidia* (ed. a cura de Ramon París i Òscar Pérez). Saó Edicions, 2000. També és molt recomanable la lectura del treball de Pere-Enric Barreda i Edo, "Mossén Joaquim Garcia i Girona, benassalenc il·lustre", dins *Benassal. Recull de textos*, vol. II. Ajuntament de Benassal, 1989; p. 645-649. Està ampliat i és consultable en línia en: <www.fortunecity.com/victorian/george/64/girona.htm>.

29 Per veure un paral·lelisme, sabem que a València van escriure gojos a la Mare de Déu dels Desemparats Teodor Llorente (1885), Manuela Agnés Rausell, Josep Franquet Serra i Josep Maria Puig i Torralva. Els tres darrers van ser guardonats dins la categoria d'un premi extraordinari oferit per Estrella Fayos en els Jocs Florals de 1886, però no s'han cantat mai. Més acostats als anys que estem estudiant, el 1916 Francesc Caballero Muñoz escrigué els "Goigs en llaor del Santíssim Calze", i en 1923 el prevere Manuel Martínez Bondia componia uns "Goigs a la Mare de Déu dels Desemparats".

30 En vaig parlar breument en "Qui eren els autors de *Les cinc llagues del Cristo de l'Hospital*?", *Font* 7, Vila-real, 2005, p. 81-96.

31 *Op. cit.*, p. 22. Curiosament, en una estampa de l'any 2002 que reprodueix els gojos de Borràs Jarque, realitzada amb motiu de la festa al Crist de l'Hospital, s'altera l'ordre de les estrofes de la manera següent: la primera correspon a la 3a de la versió de Borràs, la 2a a la 4a, la 3a a la 5a, la 4a a la 8a, la 5a a la 9a, la 6a a la 10a, la 7a a la 6a, i la 8a a la 7a. És a dir, no n'hi ha cap que mantinga l'ordre original. A més a més, s'ometen alguns elements sintàctics que fan més fosc el text. En una altra edició de 1987, feta a expenses d'uns veïns del barri de l'Hospital, es tornà a reproduir la primera versió d'autor anònim. La consulta d'aquest exemplar és una gentilesa de Joaquim Lizandra.

32 J. Lizandra (1987): "Los gozos a la Virgen de Gracia y sus distintas versiones". *Exágono* 388, Vila-real, p. 4-5.

33 J. M. Francés i A. Losas (1996): *Col·lecció de goigs en lloança de la Mare de Déu de Gràcia...* Ajuntament de Vila-real.

34 Òscar Pérez Silvestre (2001): "Sobre uns gojos a sant Lluís Gonçaga (187?)", *Exágono* 447, Vila-real, p. 11-14.

9

Fèlix Quirós Candau

EL POU DE FIDELO

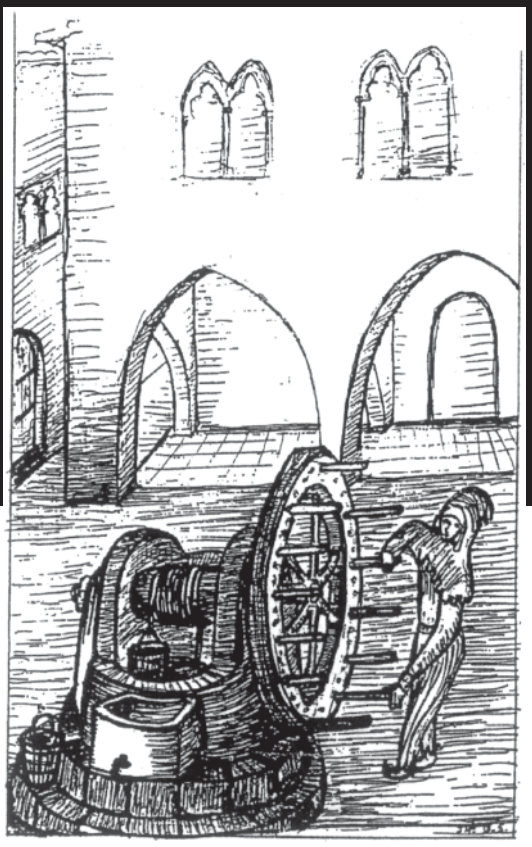

Mecanisme per a traure aigua del pou de la plaça

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

EL POU DE FIDELO

Un apunt per a la història de Vila-real

Desconeixia totalment l'existència del pou de Fidelo. Un matí, en el casino de la Caixa Rural de Vila-real, m'avisen d'una taula, era Pascual Miura Bonet acompanyat, entre d'altres, de Pascual Segura Balaguer i José Ramón Manzanet, de 86, 90 i 79 anys respectivament. Faig insistència en l'edat, ja que va ser la clau per a la investigació d'aquest pou.

Em pose a la taula amb el Sr. Miura i em fa la pregunta següent: "tu que has escrit un llibre sobre els pous de Vila.-real i els nitrats que contenen les seues aigües, saps on estava el pou de Fidelo?" Em vaig quedar sorprés, ja que en el treball que menciona Miura vaig recórrer tots els pous del terme municipal diverses vegades per a la presa de mostres i la posterior analítica de les seues aigües. Del pou de Fidelo mai havia sentit parlar.

Com és normal, aquesta notícia per a mi era una troballa molt important, em vaig interessar per la ubicació i característiques del pou. Miura i Segura van començar a donar-me dades d'aquest, ambdós recordaven com era exactament el pou, perquè ells havien anat, en la seua infància, amb les seues mares a per aigua. Miura em va contar que més d'una vegada va ajudar a donar voltes a la maneta que elevava l'aigua, i afig, que moltes vegades hi havia cua per a omplir els cànters.

El pou estava ubicat en el que és avui carrer de Santa Cristina, número 62. Tenia

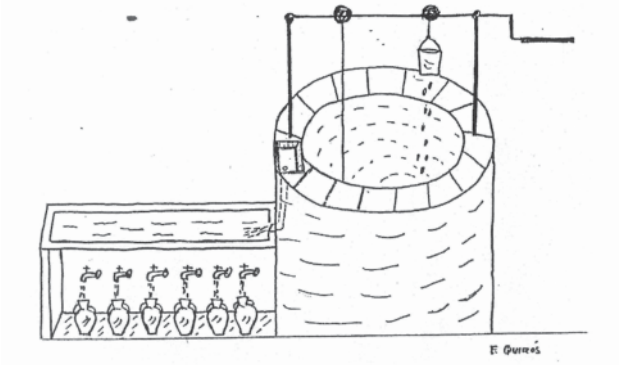

Reconstrucció del pou de Fidelo

una profunditat de 43 metres i un diàmetre de dos metres de caixa de pou, proveït d'un brocal d'un metre d'altura, amb un tipus de cabrestant amb una maneta, dotat de dues corrioles, amb dues cordes enrotllades oposadament, de manera que, quan una pujava, l'altra baixava, en els extrems de la qual hi havia dos poals de fusta per a extraure l'aigua. Aquest sistema equilibrava el pes, i amb el mínim esforç pujaven i baixaven els poals. En el mateix brocal hi havia una pica on s'abocava l'aigua dels poals, i d'aquesta, per una canonada passava a un dipòsit de forma rectangular amb tres aixetes, segons un document de 1915, i més tard amb sis, segons m'informa l'últim amo del pou. Aquest tenia una tapadora de dues fulles de fusta recobertes amb una planxa de zinc, per a evitar accidents quan el pou no estava funcionant.

El pou estava en l'interior d'un local amb sostre, tenia un banc situat al costat d'una de les parets laterals, per asseure's la gent mentre esperava el seu torn per a omplir els cànters. El banc, segons em conta el seu últim amo consort Sr. Cheza, estava recobert de rajoles de terrissa, aquestes estaven desgastades per l'ús d'asseure's la gent sobre elles.

En una de les parets hi havia un quadre de taulellets de la Mare de Déu de la Salut (segurament donant fe de la salubritat de l'aigua) amb una sanefa, i al centre, la imatge de la Mare de Déu. Les seues mides eren d'un metre per un metre cinquanta. La ceràmica és d'Onda o Ribesalbes, (encara que ens inclinem més per Onda), i segons Enrique Ayet Fortuño, de mitjan a l'últim terç del S. XIX, amb un policromat de molt bona factura, avui conservat per l'última propietària del pou Conchita Carda Usó, filla de Blas Carda Miguel, més conegut com Blai de Fidelo.

Amb la valuosa descripció de Segura Miura i Cheza he pogut realitzar la reproducció del pou. De l'antiguitat del pou res he pogut esbrinar, consultant bibliografia des de Benito Traver a José María Doñate, entre altres, no he trobat aquesta dada. L'únic document[1] que parla del pou el trobem a l'Arxiu Municipal, datat el 19 de maig de 1915, que transcrivim, a continuació, literalment:

" ... Existe otro pozo llamado de Fidelo tiene revestidas sus paredes y una profundidad de 43 metros. Se extraen las aguas por el sistema de dos pozales que suben y bajan alternativamente por la fuerza de un hombre moviendo una polea.

El agua de estos pozales va a parar a un pequeño depósito de unos dos metros cúbicos y cubierto completamente, en este depósito hay tres grifos y en ellos llenan los cántaros los que van por agua por un precio módico."

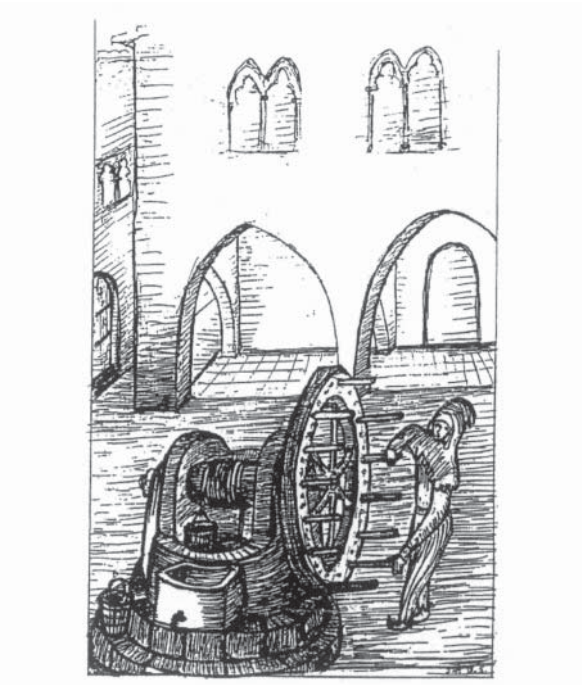

Mecanisme per a traure aigua del pou de la plaça. S. XV i XVI[2]

font

La descripció del pou de Fidelo apareix en l'esborrany d'un escrit remés a la Inspecció Provincial de Sanitat per l'Ajuntament sobre l'abastiment d'aigua potable. En el mateix escrit s'informa també d'un pou situat a uns tres-cents metres de les últimes cases de la població (pou d'Amorós), cisternes particulars i de les cases de camp, així com en els pous negres de desguàs.

Sabem que, de mitjan a l'últim terç del segle XIX, funciona el pou de Fidelo. Així ho testimonien els taulellets d'Onda que componien el quadre de la Mare de Déu de la Salut.

Tradicionalment, l'aigua per a abastir-se la població, era principalment del riu Millars. Algunes cases principals arreplegaven l'aigua de la pluja en cisternes, els que no gaudien d'aquest privilegi, que era la majoria del veïnat, ho feia dels aljubs municipals.

Transcrivim literalment a José María Doñate sobre aquests aljubs:

"Para el personal de paso y el indígena, en su mayoría, tenían que recurrir al suministro público que se ofrecía en los pozos. Dos al principio, el del Rincón y el de la Plaza y más tarde el del Arrabal de Castellón, a mitad de camino entre el portal dicho de Castellón y el Convento del Rosario.

El primero en construirse fue, lógicamente, el de la plaza. El llamado 'del portal de Valencia' durante los siglos XV y XVI, o también el pou Chic, seguramente por ser el más pequeño de los dos, tuvo durante la centuria del trescientos la denominación de 'pou Nou' lo que nos autoriza a situar su construcción en la primera de aquel siglo. Más tarde, ya en el XVIII se le conoce como 'pozo del Rincón'". Seguint Doñate, "...estos aljibes eran abastecidos del río Mijares por canalillos traídos de las acequias" [3].

En anar creixent la ciutat i quedar allunyats aquests aljubs d'algunes barriades, van sorgir els aiguaders, homes o dones, proveïts generalment d'un carret tirat per un ase. Carregaven aigua de la séquia i la venien pels carrers de la ciutat. També hi havia aiguaders que, amb un carret de mà (tipus carretó), dotat d'unes barres de fusta formant buits on posava els cànters que podia portar.

Aquesta aigua del riu Millars mai oferia una garantia completa de salubritat, algun animal mort, crescudes amb aigües roges, etc.

Més tard, algú, amb una visió de futur, es va atrevir a mamprendre una obra faraònica per a aquells temps. Es tractava de perforar el sòl fins a trobar aigua, i açò es va aconseguir als quaranta-tres metres de profunditat. Aquest personatge era un ascendent de la família coneguda pels Fidelo. Aquesta era una família acomodada de la ciutat. Creiem que aquest podria ser el primer pou que hi havia a Vila-real, ja que "el primer pou per a reg el va perforar Carlos Sarthou el 1876 i un poc més tard José Latorre"[4].

En el pou -recorden Miura i Cheza- s'escoltava el murmuri de l'aigua, açò confirma que era aigua corrent, també eixia un fort corrent d'aire fred. L'aigua era de molt bona qualitat i eixia freda tant a l'hivern com a l'estiu. Segons Cheza el pou estava revestit amb argamassa fins al nivell de l'aigua.

La comesa d'aquest pou va ser per a abastir la població amb una aigua més salubre i amb més garanties de potabilitat, en tractar-se d'una captació d'aigua subterrània lliure de qualsevol contaminació, amb l'aigua dels pous públics i dels aiguaders que s'abastien de la Séquia Major o de la Sequiola procedent del riu Millars, es produïen moltes infeccions intestinals, en alguns casos de greus conseqüències.

La família Fidelo va posar l'aigua a la venda del públic per un preu molt mòdic, Miura - diu - que encara recorda a la Sra. Mariana (sobre 1926) asseguda en una cadira cobrant l'import de l'aigua, el preu de la qual era de cinc cèntims per cànter gran i cinc cèntims per dues botiges. Les monedes en circulació de l'època eren de coure, de deu, cinc i un cèntim, a aquesta última l'anomenaven una *llaganyeta*, per ser molt xicotet. Portaven l'efígie d'Alfons XII, XIII i de la Primera República, anomenades vulgarment de *la mà al cul*.

Amb els guanys obtinguts es van construir unes casetes, que els majors les recorden amb el nom de pany de Fidelo. Aquestes casetes les van llogar als més pobres per un preu quasi simbòlic (no hi havia afany de lucre). Amb el temps, quan els inquilins van gaudir d'un major poder adquisitiu, les anaven comprant.

El pany de Fidelo, format per quinze casetes, estava situat a l'actual carrer de la Mare de Déu del Roser. En fer la prolongació del carrer de Santa Llúcia, van quedar tres cases entre el cantó Zumalacárregui i cantó Santa Llúcia, i deu entre l'altre cantó Santa Llúcia fins al cantó amb Josep Ramon Batalla. En prolongar Santa Llúcia es van afonar dues d'elles. Totes elles estaven orientades a l'Est, és a dir, mirant al quarter de la Guàrdia Civil.

Última casa que es conserva del pany de Fidelo en la seua primitiva construcció.

Aquestes van ser les primeres cases que es van construir a l'oest de l'antiga carretera N-340, avui carrer de Vicente Sánchiz.

El pou va sobreviure uns anys a l'arribada de l'aigua per canonada a la ciutat des del pou d'Amorós. "Açò succeïa l'onze de maig de 1899, fou inaugurada la primera font a la plaça del convent del Carme, sent alcalde Sr. Vicente Sánchiz[5]. Va ser sobre el 1930 quan va deixar de subministrar aigua a la població". El 1930 s'inauguren onze noves fonts. Hi havia vuit ja"[6]. Una de les fonts acabades d'inaugurar es va instal·lar darrere del quarter de la Guàrdia Civil, molt prop del pou.

Va ser a partir de la instal·lació d'aquestes fonts pels distints barris de la ciutat quan el pou de Fidelo ja no tenia raó de ser; la població gaudia d'una aigua potable sense cap cost en les fonts i prop de les

seues cases. Les cases, que es va instal·lar l'aigua potable, lògicament pagaven un cànon. Contaven que, els guàrdies municipals reprenien als amos que gaudien de l'aigua potable en les seues cases, quan els veïns que no gaudien d'aquesta omplirien allí els seus cànters, ja que era un consum d'aigua que no es pagava, d'aquesta forma la gent es veia obligada a instal·lar-se l'aigua potable, amb la qual cosa augmentaven els beneficis de l'amo del pou en evitar el frau.

Després de la Guerra Civil el local del pou va servir de magatzem per a apers de cultiu i maquinària de polvoritzar del seu propietari Blai de Fidelo. A partir de la dècada dels cinquanta, el seu gendre Francisco Cheza, el va usar com a magatzem per a la comercialització de bajoquetes i taronges. Com el pou ocupava molt d'espai en el local, l'any 1965 van afonar el brocal i la pica d'omplir els cànters, van tapar el forat del pou amb bigues de ferro i ciment. Així va acabar la llarga història del pou de Fidelo que tants vila-realencs van gaudir de les seues excel·lents aigües.

Finalitzat aquest estudi, em comuniquen de l'AMV la troballa d'un nou document manuscrit, en el qual entre altres temes, es fa una breu referència sobre el pou de Fidelo[7] i que transcrivim literalment:

> "*En el final del pasado siglo se construyó en los entornos afueras del pueblo, al final de la calle de Santa Cristina dentro de una casa del Sr. Blas Carda Pitarch, un pozo, el popular 'Pou de Fidelo' que algo remediaba las necesidades de aquella barriada, tan lejos de la acequia y de los pozos del interior*"[8].

A la vista d'aquest document insistesc novament en les investigacions. Consultant en l'arxiu de l'església Arxiprestal, trobada en l'índex de naixements, tom 1781-1891, la data de naixement de Blas Carda Pitarch, que naix el 1858; aquest té un germà, Vicente, que va ser pouer. Sabem que Blas Carda Pitarch va ser amo del pou a finals del segle XIX. Va tindre sis fills, quatre xics i dues xiques; la primera xiqueta va morir amb molt curta edat. L'altra xiqueta, que es deia María Josefa Carda Saporta, va nàixer el 1896, va ser l'última propietària que va vendre aigua del pou, és a dir, la Sra. Mariana, com l'anomenaven afectuosament, de la qual ja hem parlat anteriorment. Els barons, quasi tots, seguint la tradició familiar, van ser pouers, ja que a partir del nou segle XX es van fer molts pous per a reg en el terme municipal de Vila-real.

Les meues conclusions sobre l'època de la perforació són que aquesta va haver de realitzar-se de mitjan a principis de l'últim terç del segle XIX.

Blas Carda Pitarch, per a mamprendre una obra de tal magnitud com és la perforació d'un pou, havia de comptar amb una trentena d'anys, la qual cosa ens portaria sobre l'any 1888, molt prop del final del segle, amb la qual cosa, el pou, haguera estat donant servei un període de temps relativament curt, ja que va deixar de funcionar sobre l'any 1930.

Quan el pou es va construir, el carrer de Santa Cristina estava format per patis, no existia cap casa. En un d'aquests patis, quasi tots propietat de la família Fidelo, al final del carrer, en un amb sostre, es va realitzar la perforació del pou, i que després, com ja

hem dit, en desaparéixer el pou, va servir per a magatzem. Més tard va venir el pany de Fidelo, al voltant del qual es van edificar cases i es va conformar la barriada.

Consulte el Sr. Miura i m'informa que son pare va nàixer l'any 1887, i aquest li contava que mai havia sentit parlar de l'any en què es va perforar el pou, i que quan ell va nàixer el pou ja havia de portar molts anys funcionant.

Indague a València amb descendents de la família Fidelo i els pregunte si es troba en el seu poder algun document sobre el pou. Em confirmen que no en tenen cap, però els consta que és molt antic, ningú de la família recorda la seua construcció.

Esperem que algun dia aparega el document desitjat, que ens aclaresca la data de la perforació que continuem buscant i isquem de dubtes.

Fèlix Quirós Candau

Agraïments a Conchita Carda Usó, Francisco Cheza Mas, Pascual Segura Balaguer, José Ramón Manzanet i a l'Arxiu Municipal, ja que sense els valuosos coneixements sobre el pou de Fidelo haguera sigut imposible aquest estudi.

1 Arxiu Municipal de Vila-real. Correspondència 103 / 1924.
2 Doñate, José María. "De Pous i Povers". *Cadafal* (maig, 1984).
3 Ítem.
4 Obiol Menero, Emilio M., *Toponímia Rural de Vila-real*, Vila-real, Caixa Rural 1984.
5 Traver, Benito, *Història de Vila-real*, Vila-real, tip. Juan Botella, 1909.
6 Moliner Callergues, José Miguel, "La Municipalització de les Aigües Potables de Vila-real", *Cadafal* (setembre, 1992).
7 Safont Catalá, Pasqual, *Vila-real d'abans. Dades històriques populars*, Ms. 1949-1951, 3v., tom 1, p. 98.
8 Edició electrònica de Vicent Gil Vicent, Vila-real, 2007.

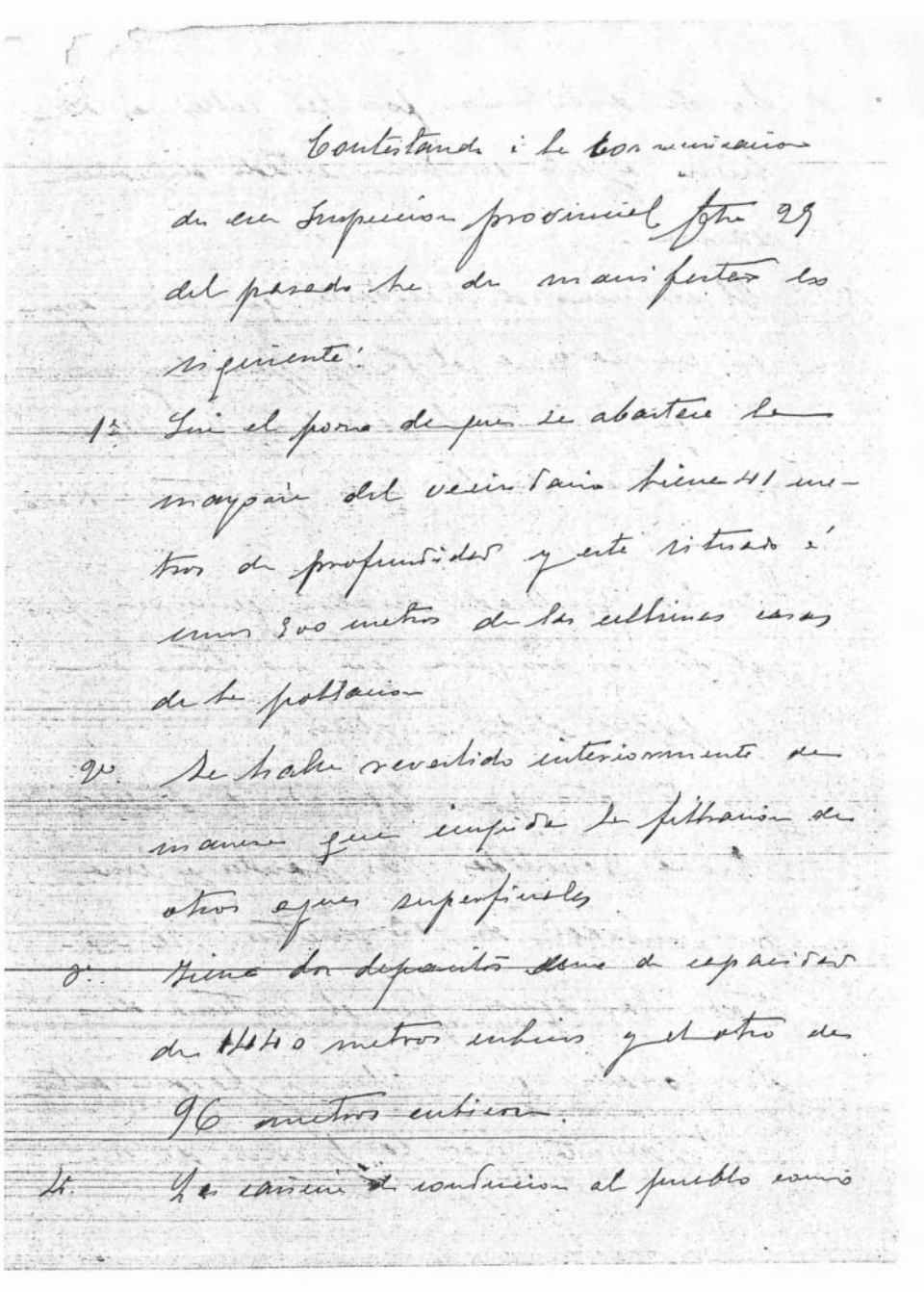

Contestando á la comunicación
de esa Inspección provincial fecha 29
del pasado he de manifestar lo
siguiente:

1º Que el pozo de que se abastece la
mayor parte del vecindario tiene 41 me-
tros de profundidad y está situado á
unos 200 metros de las últimas casas
de la población

2º Se halla revestido interiormente de
manera que impide la filtración de
otras aguas superficiales

3º Tiene dos depósitos uno de capacidad
de 4040 metros cubicos y el otro de
96 metros cubicos.

4º Que carecen de conducción al pueblo como

APÈNDIX DOCUMENTAL
1915, maig, esborrany sobre pous de vila-real. Arxiu Municipal de Vila-real, correspondència 103/1924

APÉNDICE DOCUMENTAL
1915, mayo, Borrador sobre pozos de Vila-real Arxiu Municipal Vila-real, correspondencia 103/1924

/ La distribución por las calles es de
tierra y está en buen estado de conser-
vación.

5: El número de habitantes que tienen agua
en sus casas es el 1235 pues hay mu-
chos que no tienen la bomba por llenar
las cántaras, de las casas que tienen dicha
agua

6: Se han practicado analisis químicos, pero
el dueño asegura que no tiene en
su poder dicho analisis.

7: Existe otro pozo llamado de Fidelo.
Tiene acequiadas sus paredes y una
profundidad de 43 metros. Se ex-
traen las aguas por el sistema de
dos porales que suben y bajan alter-
nativamente por la fuerza de una

10. No existe otro medio de desagüe de aguas sucias de las viviendas particulares que los pozos negros; la casa que no tiene si es poca agua la tira á las cuadras y si es mucha á la calle.

11. Los pozos carecen casi todos de tubos de ventilación y la mayoría de valvulas que impidan las salidas de los gases.
Aproximadamente hay en el pueblo 550 pozos.

12. No existe otros medios de abastecimiento de aguas que los tres indicados. En el término hay casas de campo que tienen aljibes que recoje el agua de lluvia.

13. Los medios que pueden realizarse para

font

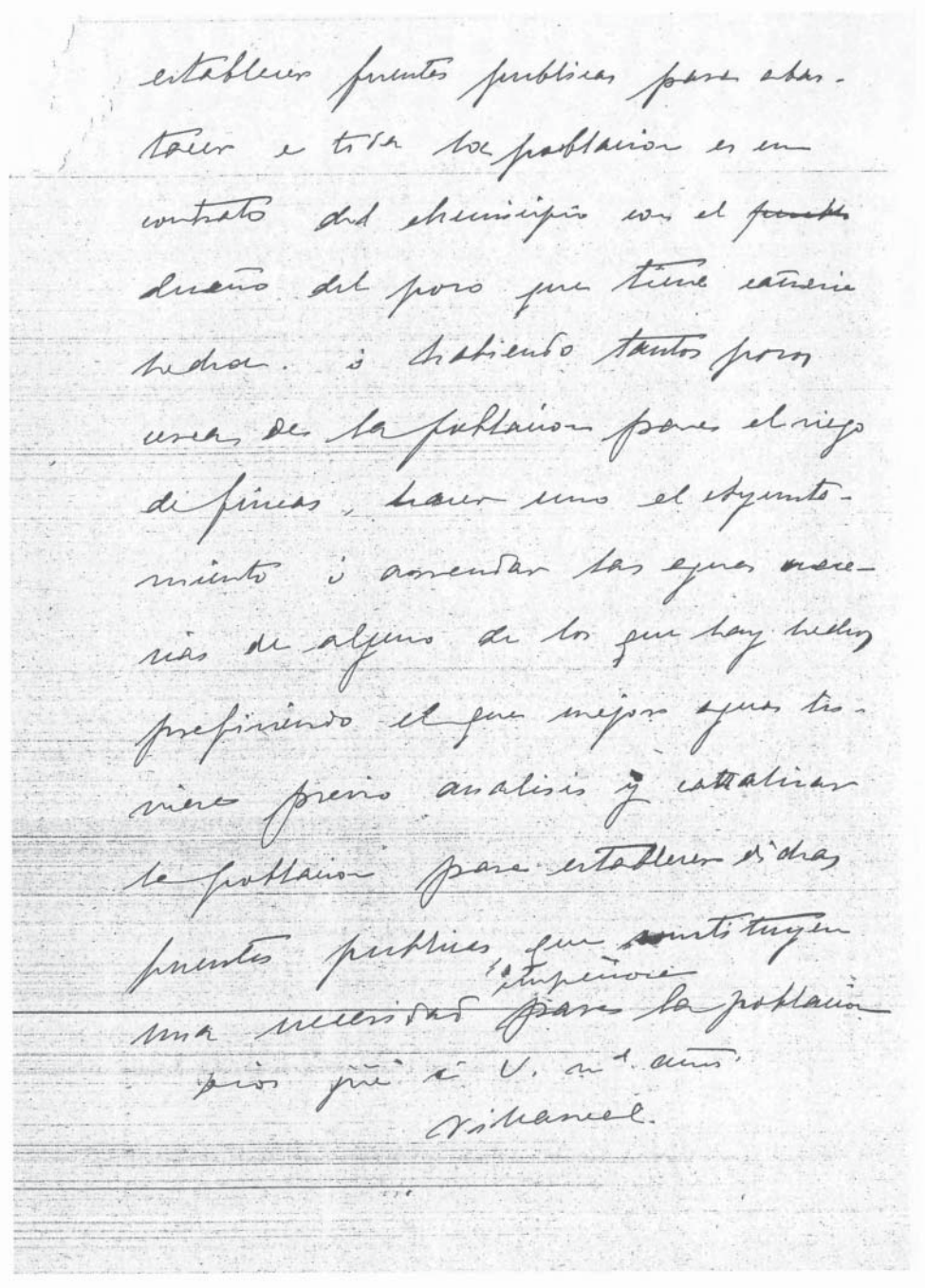

establecer fuentes publicas para abas-
tacer e toda la poblacion es un
contrato del Municipio con el ~~[illegible]~~
dueño del pozo que tiene cañeria
hecha. ó habiendo tantos pozos
cerca de la poblacion para el riego
de fincas, hacer uno el Ayunta-
miento ó arrendar las aguas nece-
rias de alguno de los que hay hechos
prefiriendo el que mejor aguas tu-
viere previo analisis y catalizar
la poblacion para establecer dichas
fuentes publicas que constituyen
una necesidad imperiosa para la poblacion
Dios gue á V. m.s años
Villarreal.

10

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

PER A UNA HISTÒRIA DE LA MARE DE DÉU DE GRÀCIA, PATRONA DE VILA-REAL

Imatge de la Mare de Déu de Gràcia

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

PER A UNA HISTÒRIA DE LA MARE DE DÉU DE GRÀCIA, PATRONA DE VILA-REAL

Recopilació de dades i tradicions sobre la imatge de la Mare de Déu de Gràcia i el seu entorn de devoció al poble de Vila-real cabdellades per Mn. Vicent Gimeno i Estornell pel 250 Aniversari del Vot Perpetu 1757 - 2007

-I- DE LA TRADICIÓ I DELS DOCUMENTS

Conta la tradició del nostre poble, i l'avalen els documents, que pels primers dies del naixement d'aquesta vila com a reial, pel temps o després de la Carta Pobla, en la qual el rei en Jaume I el Conqueridor li donara furs i entitat, per fundació de 20 de febrer de 1274, uns frares eremites elegiren com a llar les coves que el riu Millars havia anat excavant a la seua cantera durant segles i segles, en aquell lloc on l'aigua es regolfa, abans de fer-se a la mar, i que es diu el Bovalar i el Termet de la vila; cansats aquests frares d'anar d'ací cap enllà i encisats pel clima, les aigües i la soledat, es van decidir a demanar permís al Consell Municipal; un document de l'any 1375 deixarà constància per a l'esdevenidor que al frare ermità Bernat Fabra se li concedeix una subvenció per a construir-se una *cel·la* en aquell paratge[1], on començaria a venerar-se la primitiva imatge de la Mare de Déu de Gràcia, avui patrona de Vila-real.

La devoció per aquella verge moreneta, amb l'infant Jesús als seus braços, que tot temps somreia als ulls i encisava els cors, anava creixent i, tant a l'església Parroquial com a la Coveta del Termet, rebia les mostres d'estima i d'amor dels vila-realencs que l'acomboiaven i la tenien com a Mare de la seua vila. Però, si el pas del temps fa oblidar els orígens fins i tot de les persones estimades, aquest embolcallava en la boira del fet miraculós el mateix origen de la imatge i la devoció de Vila-real a la Mare de Déu de Gràcia. I és molt normal, perquè normal és voler saber els principis de les nostres arrels religioses i cíviques, que, a manca o desconeixement de documentació, es revestira aquell origen d'una vestidura amorosa i transcendent, baixada quasi del mateix cel, per a aquella que, del cel estant, havia baixat per a elegir la seua llar a la vora deliciosa del Millars i fer-se veïna de la vila aimada. La vestidura fou la manera de connectar les persones d'un temps[2] amb els primers dies de la devoció i de la imatge i aquella manera d'expressar la tradició feia palesa una documentació, que molt de temps després il·luminaria els fets reals, despullats d'ornamentacions no necessàries, però que havien servit per a promoure més i més la mateixa devoció per la Mare de Déu de Gràcia.

1.- Una llegenda devocional sobre la Mare de Déu de Gràcia: "D'un pastor per bé trobada"... i aproximació a la història real

El segle XVIII el podem anomenar el de l'afermament de la devoció a la Mare de Déu de Gràcia fins a constituir-la en patrona de Vila-real pel clergat de la parròquia, l'Ajuntament i tota la vila. Es donaren uns quants factors que ho feren possible: una devoció ja secular, un arrelament d'aquesta a la mateixa ermita del Termet, deixada un poc a banda la de la capella de la Parroquial, una anàlisi de fets, que segons els baròmetres d'a-

quells anys, esdevenien prodigiosos per la intercessió poderosa de la Mare de Déu de Gràcia que habita en les ribes del Millars, i uns sacerdots i frares aimants de Maria que dediquen llur saviesa i esforços a fomentar aquesta devoció[3].

Encara que hi era la mateixa documentació sobre els primers segles de vida de Vila-real que tenim ara, i molta més, atés que també hi havia la documentació desapareguda de l'Arxiu Parroquial, en canvi els mitjans d'investigació no atansaven els graus d'importància que tenen als nostres dies, i per això, en desconéixer les fites antigues de la imatge i la devoció, mes coneixent el fet real d'ambdues, revestiren amb unes formes, adients a l'època barroca que els esqueia, els orígens de la Mare de Déu de Gràcia; i quan millor els analitzem, més ens adonem que, amb la forma de llegenda mariana, fruit d'altres advocacions i devocions, el missatge que tramet és de forta estima, collita d'una tradició que als esmentats dies volia saber del seu origen per a emplenar-se més i més de l'encisador somriure de la Mare de Gràcia. Aquells capellans i frares enllestiren "la història de l'aparició meravellosa de la Mare de Déu de Gràcia a un pastoret" per nodrir el deler de la devoció que volia saber de Maria Santíssima de Gràcia, i pels seus escrits i pels seus sermons, enaltiren aquella estima que ja era secular a Vila-real.[4]

Transcrivim per a la història l'escrit del P. Inza en la seua novena,[5] reflex d'aquella antiga tradició i que fins ha arribat als nostres dies en el conte i en el monument davant l'ermita al feliç i acomboiat *pastoret*[6] :

"Pastoreava su rebaño, junto a las corrientes de el Rio Mijares, uno de aquellos Pastores antiguos, candidos por la inocencia de sus costumbres. Quando ved aií, que en uno de aquellos felices dias se le apareció una Señora agraciada, que es muy posible mandase al Pastor, diese parte a la ilustre Villa, de lo que acabavan de ver sus ojos. Dado por el Pastor el aviso, y apenas dando fé el Pueblo a su embaxada y narración sencilla, Clero, y Villa acudió en Procesión al afortunado sitio, y hallando en él a la Soberana Imagen, la trageron con toda reverencia, y jubilo del corazon al Pueblo. Pusieronla en el Templo, mas al otro dia se restituyó al mismo sitio, practicando esta ceremonia tantas veces, quantas era menester, para que la Villa entendiese ser voluntad de Dios, y de la Madre Virgen, que su Santa Imagen fuese adorada en el lugar mismo de su Aparecimiento. Entendida asi, la voluntad del Uni-trino, levantó la villa una hermosa Hermita, la que creció años despues…"

El mateix P. Inza, tot seguit, ens fa un advertiment sobre la seua bona voluntat en fer-nos aquesta narració: "De paso, y fuera de mi proposito, advierto, como en este mi pequeño Escrito, no ha sido mi voluntad otra, que la de ensalzar a Nuestra Soberana Imagen, valiendome para ello de todo quanto han podido registrar mis ojos, y otros agenos en impresos, y manuscritos"[7].

En la primera aportació sobre aquest tema que un servidor feia en l'article "D'un pastor per bé trobada"[8], m'atrevia a escriure de nou aquesta "llegenda mariana de la nostra tradició", però apropant-la a la nostra visió històrica i real d'aquells fets que foren origen de la tradició i la devoció. Després, en l'article "Per la Gràcia, mare nostra" (setembre 1998)[9], vaig exposar la teoria que la imatge de la Mare de Déu de Gràcia vingué amb els primers pobladors de Vila-real, de les seues terres lleidatanes de la Vall d'Aran (al seu

lloc tractarem aquesta qüestió); entre ambdós escrits, ara us contaré com devia ser la nostra història i tradició. Vegem:

"Conten les velles veus, com documents de viva tradició oral, que allà pels dies de la fundació del poble com a vila reial (abans de 1274), vingueren a fer morada a unes coves de les vessants del riu Millars, al lloc que s'ha dit el Termet, uns frares eremites cansats d'anar d'ací cap enllà; el lloc els atreia pel seu bon oratge, les aigües i la solitud; pensaven que hi podrien portar una vida dedicada a l'oració i a la penitència. Aquelles covetes, tal com passava el temps, es convertiren en les *ermites*, lloc de devoció popular. Què havia succeït?

Aquells mateixos dies el rei en Jaume I el Conqueridor, pensant fundar una vila segons reial voler i enteniment, feia pregonar al llarg del seu regne l'empara i seguici per a tots aquells que deixades les pairals llars vingueren a començar nova vida en aquesta plana. El pregó reial es feu sentir als indrets de la Vall d'Aran, pobles de pastors i llauradors que honoraven a la seua església romànica la imatge de la patrona, la Mare de Déu de Gràcia, i es mogueren a baixar a la plana de Borriana per ajudar el rei a ser fundador i fer gran la Vila-real. Enamorats de la seua patrona, que es quedava al tron de la muntanya, en fan una rèplica i se la baixen amb ells per fer-li, com la seua, nova llar.

Una llarga, la més llarga processó, va baixant de les muntanyes dels Pirineus, caminant amb alegria i deler fins la vila que comença a trobar-se murada en el bell mig de la millor plana que assaonen les aigües del riu Millars. Els bons pobladors lleidatans entronitzen la imatge de Gràcia a la nova església de Sant Jaume, al carrer que es dirà Major, i es dediquen amb tot l'ànim a construir aquell nou poble que rebrà del rei Carta Fundacional el 20 de febrer de 1274.

font

A les ermites del Termet els frares ermitans resen i canten i honoren Déu entre els sorolls beneïts de les aigües vives del riu, el rondaller, suau, cant de les canyes i el perfum encisador del pi, l'eucaliptus i el romaní als quals acompanyen el gessamí i el margalló, ornats de garlandes d'arítjol i de roldor, d'esparreguera i d'argelagues, a l'ombria dels xops i els garrofers, deliciós verger d'aquelles covetes humils. L'espiritualitat de l'indret dóna pau a tothom i cada dia és més visitat pels veïns de la vila.

La devoció a la Mare de Déu de Gràcia ha arrelat i el seu altar de la Parroquial és ben acomboiat; per què no poder fer-li visita de romeria a aquelles *ermites* del Termet? Ella, que és reina de la pau, podria augmentar la delícia del nou edén. I, fent una nova imatge, que entronitzen a l'església Parroquial, traslladen l'antiga original a la Coveta que tots coneixem com la de la Mare de Déu, davant de la del *pastoret*.

Moreneta, graciosa, somrient, amb l'infant als braços, romànica talla, és ja regina de les ombries tranquil·les a la vora del Millars. Maria hi roman en el silenci, en la quietud que només commovia el ressò de les pregàries d'uns fidels eremites i d'uns devots vila-realencs demanant-li gràcies a la Mare de la Divina Gràcia que s'hi apareixia com baixada del cel. Els ermitans, bons pastors de les ànimes, enaltien els favors que rebien de Maria i fomentaven més i més la seua devoció, comunicant-la amb alegria i a tot temps a la Vila-real.

Els bons veïns no havien oblidat els seus oficis i hi havia de tot, fins aquells que es dedicaven al ramat d'ovelles essent pastors. Alguns xiquets i adolescents, fills de ramader, pasturaven pel bovalar de la vila les ovelles i els borreguets i els feien de corral les mateixes coves d'aquelles canteres. Un d'ells tenia la seua cova davant de la del frare ermità que custodiava la imatge de la Mare de Déu de Gràcia; aquest, potser xiquet, potser adolescent, guaitava des de la seua cova la de l'ermità i volia veure amb deler la Mare de Déu per cantar-li i resar-li; la mirada se li feria a la llum del sol naixent, o al ple del migdia i també al capvespre del sol ponent, i amb la mà fent de visera podia albirar, complaguda, aquella Mare, sempre amb el somriure als llavis i mostrant-li el seu fillet. Quina santa aparició, quina esperada troballa: coveta i pastoret i la Gràcia davallada des del cel!

El pastoret, després, al trespol ombriu i fresc dels porxes de la plaça, contava a qui volguera escoltar-lo:

"Diu, que aguaita un pastoret
quan buscava l'ovelleta
i se troba, moreneta,
amb la Reina del Termet;
dins d'eixa ombra ha fet l'espera
ton somriure virginal…

Aigua fresca i bon jardí
del Millars allà a la vora,
a la fosca d'una cova
vos guardava el Rei Diví
per ser alba ben sencera
d'aquest poble nat reial,

Verge humil, Verge morena,
Gràcia de Vila-real" [10]

Els veïns del poble cada dia estimen més la seua Mare, tant a l'església com a l'ermita que ha anat construint-se damunt la coveta i acollint l'amor de Vila-real; romeries i processons, pastors i ovelles, al llarg dels segles s'han quedat mirant la mare com aquell pastoret de la basseta, testimoni públic de la tradició, la història i la devoció de Vila-real per la seua patrona la Mare de Déu de Gràcia."

Aquesta seria la síntesi de la història que ha unit documentació i tradició oral i que ens ha deixat veure la imatge ensems amb la vestidura d'estima amb què els temps la vestiren i altres la netejaren. Ara, continuem estudiant aquesta documentació que fonamenta la nostra tradició i la fa devoció viva.

2.- Sobre la historicitat de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia

No hi ha cap dubte entre els que han estudiat la imatge de la Mare de Déu de Gràcia[11] que es tracta "d'una bellíssima escultura tallada en fusta, seient, sense coronar, entronitzada, de 74 cm d'altura, que també portava el Xiquet assegut sobre el genoll esquerre; una figura datada al primer terç del segle XIV i com algunes altres existents per terres valencianes, de tradició romànica però ja en versió gòtica, que amaga la seua severitat icònica amb un arcaic somriure"[12].

Vegem com la descriu el P. Inza en el llibret de la seua novena: "La Santa Imagen es morenita, bien encarnada, de madera, aunque no he averiguado de qué especie de árbol. Sus ojos los tiene grandes, y muy vivos, aunque modestos. A las veces parece a la piedad de mis compatriotas, que está la Santa Imagen con un risa, y alegría desusada, lo qual reputándolo yo antojo de la fantasía, después lo he leido experimentarse también en algunas Imágenes aparecidas. Tiene la Virgen de Gracia de longitud tres palmos, y dedos: En la cabeza ciñe una muy hermosa corona, en la derecha empuña una bolita con su cruz, y en la siniestra colocado al Divino Infante…La túnica y el manto le caen elegantemente. Mirase colocada en un nicho muy refulgente, descansando en un globo de nubes, cuyo rededor está esculpido de Angeles que tañen instrumentos músicos"[13].

I aquesta és la descripció que de la imatge ens fa Mn. Benet Traver : "Esta devota Imagen, es de madera, sin que en ella haya introducido la carcoma corrupción alguna; está sentada sobre una silla, y aunque ésta no lleva respaldo, en sus remotos tiempos sí lo tenía, puesto que se ven indicios de haberlo quitado, para poder adornar más cómodamente la imagen de María, con su preciosos vestidos y ricas telas. En su mano derecha sostiene una bolita con una crucecita en su parte superior; en su izquierda tiene a su Santísimo Hijo, que también sostiene con su mano otra esfera, que, como aquélla, simboliza el mundo. El rostro de la Santa Imagen, aunque algo moreno, es gracioso; y tiene tal expresión, que la agradable sonrisa que manifiesta al mirarla con verdadera devoción, roba los corazones de todos los de Villarreal y pueblos comarcanos… Esta Imagen de María, que mide setenta y cuatro centímetros de altura, va revestida de hermosa túnica y regio manto… y en su cabeza lleva una rica corona de plata… No podemos señalar el origen de la Imagen de Nuestra Señora de Gracia, por carecer de documentos auténticos que lo acrediten; sin embargo, su estructura demuestra ser antiquísima…"[14].

La seua factura icònica ha estat, per cert, ben estudiada com a romànica en el pas al gòtic; datada entre els segles XIII i XIV, i només ens cal mirar-la per a apreciar aquestes asseveracions artístiques i cronològiques.

Però ningú no ha gosat mai donar-nos fites sobre el seu origen, fet que ha donat peu al misteri que la "nostra llegenda mariana" va voler vestir amb vestidura barroca, com esqueia a l'època del segle XVIII. I és que l'origen, per tan trellat, s'havia despistat per a la documentació, que, d'altra banda, no necessitava documentar allò que hi era patent als ulls i no només als cors dels vila-realencs.

Ací tenim davant nostre la imatge de la Mare de Déu de Gràcia, una talla romànica en pas al gòtic, de setanta-quatre centímetres, venerada des dels primers dies de la vila[15], però que ningú no sap d'on ve ni cap document ens dóna llum sobre el seu origen. D'altra banda, sabem que la "llegenda mariana sobre l'aparició al pastoret" és el substitutiu d'aquesta manca de documentació primera i ho comprenem, per l'afany de saber què tenia i té tota devoció (i no només religiosa, parem compte!).

Caldrà preguntar-nos si no hi haurà una possibilitat de trobar el camí perdut de la nostra imatge; si no hi tenim cap data que s'haja despistat als estudiosos, i que ens puga donar llum sobre aquesta qüestió. I mira per on en trobem una, també sabuda però poc documentada, que ens ajudarà en la recerca de l'origen de la nostra imatge i és la procedència dels primers pobladors de Vila-real[16]. Aquests sabem que, entre d'altres, foren gent d'origen lleidatana i no res més (se sap dels llocs, del nombre...?), que vingueren a poblar aquella vila del rei, a la qual donaria Carta Fundacional el 20 de febrer de 1274. És la data que obri el camí, però un camí molt encreuat i difícil.

Un nou preguntat ens ve al cap: què tenim de comú els veïns de la nova Vila-real i els lleidatans d'avui? Per descomptat, la llengua comuna amb les variants que l'enriqueixen. I no res més? Potser moltes més coses, però si mirem la religiositat ens sorprén que hi ha a la Vall d'Aran, bisbat de la Seu d'Urgell, província de Lleida, uns indrets on es venera com a patrona la Mare de Déu de Gràcia, i que aquella imatge és talment la que nosaltres, vila-realencs, venerem a l'ermita del Termet; aquests pobles s'anomenen Vilac, Casau, Arròs, Arties, que veneren en l'església del primer la patrona d'aquelles valls. Aquesta troballa ens dóna peu a pensar que foren ells alguns dels primers pobladors de la nostra vila i que dugueren amb ells una imatge rèplica de la patrona dels seus pobles i que aquesta imatge fou entronitzada en un altar de la primitiva església de Sant Jaume, al carrer Major, església ja documentada.

La devoció es va anar arrelant entre tots els veïns del poble de manera que el 1375 ja podíem suposar que aquella romeria que va *a les ermites del Termet* ens assenyala aquesta devoció que comença també a arrelar-se en el lloc que després direm *l'ermita* i que aleshores és, potser, només una *cel·la* o *coveta* .

Aquest és el probable origen de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia i la seua original història; Ella se'ns apareix a nosaltres, vila-realencs del segle XXI, eixint de la seua coveta ombriva i incerta, de la mà dels primers pobladors de la vila, que baixant de les terres lleidatanes de la Vall d'Aran, pastors de ramats en recerca de noves llars, li'n feren una a la Verge en la naixent Vila-real.

font

Llegim la descripció d'aquella imatge lleidatana i aranesa i endolcim-nos amb la mirada i el somriure de la vila-realenca que ara ens perfuma des de les vores ombrives del riu Millars: " Imatge del segle XIII de la Mare de Déu de Gràcia... formosa talla romànica de transició, asseguda, coronada, amb el Nen Jesús a la falda, beneint amb la mà dreta i té a la mà esquerra la bola del món; la posició frontal de la figura i els gestos són d'expressió romànica, però els sécs de la seva vestimenta, ja molt correctes i evolucionats, indiquen un període de transició vers una tendència naturalista; la imatge està tota daurada. Tota ella és un exponent de l'art a la nostra terra i de la devoció mariana entra la nostra gent"[17].

En la recerca ens hem trobat amb l'origen dels primers pobladors i amb l'origen de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia, patrona de Vila-real. La història d'aquesta imatge va de la mà de la història del nostre poble.

3.- La devoció a la Mare de Déu de Gràcia

Els historiadors que han tractat aquest tema, especialment els de la terra, han coincidit a datar els inicis de la devoció a la Mare de Déu de Gràcia pels mateixos dies en què dataven el començament de la nostra vila; la frase de Josep M. Doñate "desde los primeros tiempos de la villa", que abans hem citat[18], resumeix aquest sentir unànime dels estudiosos i aferma el que més amunt acabem d'exposar en relació amb l'origen de la imatge.

Per tant, podem dir que aquesta devoció comença a Vila-real, al temps que la poblaren aquella gent vinguda de la part lleidatana de la Vall d'Aran, que fidels a la devoció pairal a la seua patrona, la dugueren acompanyant la imatge fins la nova llar que s'edificaren a la vila que el rei en Jaume I fundava; devia ser açò pel 1274, si no fóra abans.

Com sembla normal (i a l'inrevés del que hem exposat en alguns articles, mentre estudiem sobre aquest tema i seguint diversos autors i la tradició), la imatge de la Mare de Déu de Gràcia va ser entronitzada a la mateixa església Parroquial, que com a edifici devia ser dels primers a ser alçat al carrer Major i dedicat a Sant Jaume, en honor del sant i patró del rei; aquesta església va rebre el títol de parroquial el 22 de febrer de 1274, per concessió del mateix Jaume I d'aquella rectoria al capellà Joan Gutiérrez, primer rector de Vila-real[19], i podem dir que el primer capellà que va animar la devoció a la Mare de Déu de Gràcia.

Els devots lleidatans la devien veure amb satisfacció i alegria en un altar de l'església en la nova vila i devien transmetre aquella devoció a la resta de pobladors que l'acceptaren amb goig, mirant el somriure d'aquella cara moreneta de gràcia, animadora de la reconquesta d'aquelles terres i que els mostrava l'infant, salvador del món.

Arrelada la devoció i acomboiada a l'altar en l'església Parroquial, els documents ens parlen prompte d'unes processons o romeries "a honor e reverencia de Nostre Senyor Deu e de la Verge Madona Sancta Maria et de tota la Cort Celestial… et quel primer dia vaje la dita professo a les ermites…"[20]; ho mana el Consell o Cort de la vila el 16 de desembre de 1383. Que a "la Verge Madona Sancta Maria" li podem afegir l'advocació *de Gràcia* és ben patent, atés que és la primera devoció mariana de la vila, i des de fa més de cent anys; i atés que el topònim de *les ermites* assenyala un lloc important i de terme de romeria religiosa, només cal rellegir el document per a adonar-nos-en.

Però quines eren aquestes *ermites*? Vegem què ens diu J. M. Doñate: "Aquí la pluralidad existe realmente, pues, se trata de dos ermitas: la de Gracia y la de San Antonio, que estaba en sus inmediaciones, y hay que entenderlo así por más que con el uso se llegue ya a emplear el plural para referirse exclusivamente a la de la Virgen de Gracia, como puede comprobarse en el repertorio documental"[21]. Amb aquesta nota i sense voler-ho, se'ns assabenta que cent anys després que la imatge de la Mare de Déu de Gràcia fóra entronitzada a l'església Parroquial, ja era venerada també a les ermites, una de les quals li era dedicada, i pel temps es convertirà en l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia. Per tant, aquella processó de rogatives, que eixia de l'església Parroquial, anà a fer estació devocional a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia i a la de Sant Antoni, així com també ho féu a l'alqueria d'en Johan Pineda i a Santa Llúcia.

Aquest document ens dóna a entendre com la devoció per la Mare de Déu de Gràcia havia arrelat fortament a Vila-real, i açò només cent anys després de la fundació del poble, i que aquesta devoció ja tenia dos llocs de culte on honorar la Mare: la capella i altar a l'església i l'altar a l'ermita; som a l'any 1383 i s'ouen, camí l'ermita, els cants penitencials d'un poble que invoca Maria com a Mare de Gràcia.

Però, com s'ha pogut donar el fet que una d'aquelles ermites siga dedicada a la Mare de Déu de Gràcia? Ací hem de fer entrar en escena "els frares ermitans i les covetes o cel·les". Si baixem al riu des de l'ermita, veurem de seguida la cantera d'ambdues vores plena de coves que l'aigua, al pas de tants segles, s'ha anat excavant; ens resulten familiars als vila-realencs. Aquestes coves i el lloc atragueren l'interés, allà pels anys de la fundació del poble, d'uns frares amb vocació d'eremites i hi feren estada, dedicats a l'oració i a la contemplació. El primer document que ens parla d'aquesta forma de vida dins el terme de la vila data del 13 de maig de 1375, quan els jurats li concedeixen una subvenció "a frare Bernat Fabra, heremita,…en ajuda d'una cetlla que fa en lo terme de la dita vila"[22]; encara que no s'assenyala el lloc del Termet, el més probable és que siga, donat el paratge agradable, a les covetes que feien possible una mínima construcció i que aquell bovalar pertanyia a la mateixa vila en propietat. Si la devoció mariana del poble es decantava per la Mare de Déu de Gràcia, no és gens estrany que aquell o aquells frares eremites l'animaren i també la traslladaren a les ribes delicioses del Millars, de tal

manera que ja en la romeria de 1383 la processó pogué fer parada estacional a "l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia i a la de Sant Antoni". Ens trobem davant l'origen de l'ermita i devoció a la Mare de Déu de Gràcia en el lloc del Termet, que s'arrelarà fins als nostres dies.

Així, veiem que la devoció mariana a la patrona de Vila-real té tants anys com els té el mateix poble; primer entronitzada a l'església Parroquial i després arrelada a l'ermita de les vores del Millars, avui ens la trobem enmig del cabdal de la religiositat vilarealenca, com quelcom essencial per a la nostra idiosincràsia de veïns de Vila-real. Que molta gent ha vingut de fora en aquests anys…? En l'ermita troben el somriure de la Mare que vingué amb uns pobladors, que com ells, feren gran Vila-real, i aquest somriure potser els recorde el de la seua devoció mariana pairal; tots junts, ara, ens encisem en l'amor de Maria, la Mare de Déu de Gràcia i fem que la devoció per ella no minve, sinó que cresca més i més.

- II - UN RECORREGUT PER LA HISTÒRIA DE LA MARE DE DÉU DE GRÀCIA A VILA-REAL

Repassem per a la nostra memòria les fites principals que han afermat les arrels de la nostra devoció a la Mare i patrona:

1.- Dels inicis d'aquesta història

Abans de 1274 La crida del rei en Jaume I invita a poblar, enmig la Plana de Borriana, la vila que ell va a fundar com a Vila-real. La gent d'indrets, potser aragonesos i morellans, i després lleidatans de la Vall d'Aran es mouen, i deixant les seues llars, però acompanyats, aquests últims, per la imatge de la seua patrona, la Mare de Déu de Gràcia, baixen i comencen a fer gran la vila i aquesta devoció mariana.

22 febrer 1274 El rei en Jaume I atorga la rectoria de l'església parroquial de Sant Jaume del carrer Major, al primer rector Mn. Joan Gutiérrez, oncle estimat d'un dels seus secretaris. Entronitzada la imatge de la Mare de Déu de Gràcia en un altar d'aquesta església, comença a arrelar la devoció entre els veïns.

13 maig 1375 A les covetes de les vores del riu Millars, en el bovalar de la vila que s'anomena *el Termet*, uns frares eremites han fet cel·la per a portar una vida d'oració. Els jurats concedeixen al frare Bernat Fabra una subvenció "en ajuda de una cetlla que fa en lo terme de la dita vila". Dues d'aquestes cel·les o coves esdevenen *ermites* on

es veneren les imatges de la Mare de Déu de Gràcia i de sant Antoni Abad. S'ha iniciat per aquest temps la devoció mariana, amb l'advocació de "la Gràcia", a "les ermites" o "ermita".[23]

16 desembre 1383 El Consell o Cort de la vila acorda "que la processo se face a honor e reverencia de Nostre Senyor Deu e de la Verge Madona Sancta Maria et de tota la Cort Celestial, per tres dies continuament e que en los tres dies tothom et dona face festa et dejune, et quel primer dia vaje la dita processo a les ermites, lo segon dia a la alqueria d'En Johan Pineda et lo tercer a Sta. Lucia; et que sia haut un frare del convent de Castelló qui cascun dia face predich als lochs dius dits; et que comencen a fer la dita professo dijous, divendres et disapte primervinents". És la primera processó o romeria de rogatives documentada en llaor de la Mare de Déu de Gràcia i que té com a pas estacional per al primer dia *les ermites*, una de les quals era l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia[24].

Així ens trobem en els inicis documentats d'una realitat devocional entorn de les ermites, al Bovalar o al Termet de la vila, a les vores del riu Millars. Les ermites sabem que són dedicades a la Mare de Déu de Gràcia i a sant Antoni, en especial. En trobar aquest fet religiós, mitjançant una processó de romeria o expiatòria, constatem un llarg temps d'existència d'aquelles mateixes ermites, focus d'aquesta devoció i per tant una imatgeria pròpia de les advocacions que s'hi visiten i veneren, com és la imatge de la Mare de Déu de Gràcia i la imatge de sant Antoni Abad. Si més no, aquest document ens posa a l'abast la realitat antiga d'aquestes devocions i ens diu, si sabem llegir entre línies, que la processó expiatòria recorre quasi tot el terme de Vila-real: ix de la vila, fa cap a les ermites, per a dirigir-se a la part del terme que es dirà Pinella, on és l'alqueria de Pineda (potser origen del nom Pineda = Pinella...?), per a fer final de trajecte a Santa Llúcia, o part del terme del portal de València cap al barranquet.

I qui no ens diu que d'aquesta processó expiatòria, de la qual el poble coneixeria les gràcies demanades i concedides per intercessió de Madona Santa Maria de Gràcia, sant Antoni i santa Llúcia, no arrancaria la "Institució de la Festa de la Visitació en el 2 de juliol", en l'ermita del Termet, com acció de gràcies per aquelles gràcies rebudes de mans de Déu per Maria...? S'ha escrit que aquesta festa fou votada l'any 1394 en agraïment als favors i consols rebuts per intercessió de la Mare de Déu de Gràcia; veritat és que no s'ha trobat cap document que parle d'ella i sols són notícies que apareixen escrites molt tard; però si ens fixem, com ho farem després, en el document en què pareix que s'instaure aquesta festa, 24 maig 1603, potser puguem apreciar que en lloc d'instauració és millor dit *restauració* d'una festa que havia desaparegut o havia anat a menys, per motius d'excessos en les despeses que se'n feien sorgir. Si així fóra, trobaríem en aquells anys llunyans de 1394 la dedicació de la primera festa important a la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real. No cal ser molt llest per a saber llegir entre línies allò que no asseguren els documents però transmet la tradició, simplement fonamentant-se en el seguici dels anys.

2.- Al segle XV

25 febrer 1430 Primer inventari dels béns de l'ermita encomanats a fer a Jaume Ferrer, natural de Borriana, ermità de les ermites de la vila: "Dues miges flaçades de borra burelles (*gris fosc*), quasi noves, ab listes blanques, blaves e vermelles als caps"[25].

font

13 febrer 1485 Es dóna un arc de pedra picada de l'església Parroquial a Pere Compte, el seu arquitecte, per "a pujar lo respalle prop la capella de la Verge Maria de Gràcia, que es ja principiat a pujar, per embellir e enfortir la dita obra"[26] en la mateixa església Parroquial.

La figura de l'ermità en l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia

En aquest període d'anys apareix en l'ermita la figura de ***l'ermità*** i això ens fa pensar que el lloc era important per a la vila, quan es manté *un ermità* que en tinga cura, així com de l'entorn, al mateix temps que té una horteta, unes vinyes i uns canyars com a sou pel seu treball. Si sabem llegir, veurem de seguida com l'ermità és al servei d'aquelles ermites on va en romeria o de visita la gent de Vila-real.

La Claveria de 1387/88, f. 41 vº, anota el pagament a sis peons que han anat a treballar "per traure canyes i brossa qui eren caygudes en la cequia per lo foch quels hermitans havien mes en lo canyar de la vila".

El 1430 és ermità Jaume Ferrer, natural de Borriana i ara veí de Vila-real.

En la Claveria de 1441/42, f. 2 i 12 vº, trobem el cobrament pels fruits de les ermites i el pagament per podar la vinya. I llegim al Manual de Consell de 1476/77, f. 29 núm. 33, sobre l'hort de l'ermità: "... mana esser notat que lo cequier qui ara es o sera no lancen lo tarquim ne als de la gola de la cequia major en l'enfront del ort del ermita et aço so pena de V sols et levar lo tarquim de allí a despenses del cequier o de qui loy llançara".

En una de les ermites, la de Sant Antoni, el 1483 hi ha un frare com a ermità i entre les ocupacions que té, especialment les pietoses, com és normal en un "frare ermità", se'n preocupa de la festa del sant pel 17 de gener, que ja incloïa la *pólvora* o coets: "Item mes rebe lo dit sindich del frare de Sant Anthoni per salinitres et sofre que li vene per a fer polvora per a la festa de Sant Anthoni, setze diners... 1 sol, III diners."[27]

L'ofici d'ermità de les ermites i especialment de la pròpia de la Mare de Déu de Gràcia continua sent ben documentat al llarg dels anys fins als nostres dies, de manera que al poble hi ha famílies que de malnom (per més que en aquest cas no ho és!) es diuen *els Ermitans* o *l'Ermità*, per haver estat al servei de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia algun familiar o la família.

3.- Al segle XVI i XVII

a) Llicència per a celebrar la Santa Missa

4 abril 1502 El Sr. Bisbe de Tortosa Alfons d'Aragó dóna llicència per a dir missa en les ermites i el Consell paga "per la licencia qui fon aguda del senyor Bisbe de poder dir missa en les ermites, cent deu sous"[28]. Segurament es tracta de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, la qual assumeix el paper devocional de la gent de la vila i l'en-

torn, fins que desapareixen les altres ermites, de manera que no se'n guarda record del lloc; la devoció a sant Antoni entra a formar part del mateix lloc de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia.

Aquest permís per a poder celebrar missa a les ermites, que a la fi es resumirà en l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, ens fa pensar en una devoció arrelada de temps i en un lloc que reuneix les condicions mínimes per a la celebració dels sants misteris per la missa; fins ara han estat processons, rogatives, festes, visites, etc., el que hem vist a l'entorn d'aquesta terra sagrada de les ermites i encara que aquestes dades religioses ja ens aclareixen el fet de la devoció antiga, la concessió del permís per a celebrar la missa ens el posa clarament davant els nostres ulls, de manera que no entenem com pot haver-hi qui s'empenye a fer aparéixer aquesta devoció i pietat per la Mare de Déu de Gràcia a Vila-real allà pel segle XVIII.

Clarament la devoció ha portat a la concessió del permís per a la celebració litúrgica de la Santa Missa. I la missa necessita qui l'ajude i per a això està l'ermità! Ser ermità de la Mare de Déu de Gràcia comportava unes obligacions en el servei religiós de la mateixa ermita, sobretot des d'aquesta data en què el bisbe de Tortosa, Alfons d'Aragó, ha concedit llicència per a celebrar la Santa Missa. Una de les obligacions principals de l'ermità serà la *d'ajudar a missa.* Sobre aquesta obligació trobem en la Visita Pastoral que fa el bisbe de Tortosa, Gaspar Punter, el 1607, una nota sobre l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, referent a l'ermità, que diu:

"Hermità de Ntra. Sª de Gratia, deu ser examinat pel Vicari per a ajudar a dir missa. Item fuerit manat que lo hermita que fóra nomenat per los Jurats de Vilareal per a servir la Hermita de Nostra Sra. de Gratia sia tingut de examinarse per lo regent la Cura de Vilareal sobre si sap ajudar a dir missa, en cas que no sapia no és raho serveixca dita hermita si no fos encas que tinga festa"[29]. Dues coses ens queden ben clares en aquest document: primera, que a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia hi ha un ermità que nomenen els jurats de Vila-real i, segona, que una de les condicions que se li demanen és la de saber ajudar a missa i, per descomptat, contestar en llatí... que era, de la prova, allò difícil!

b) Creix la devoció a la Mare de Déu de Gràcia, tant a la Parroquial com a l'ermita

Per aquests anys s'emprenen una sèrie d'obres o treballs en l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, que diuen molt sobre el grau de devoció d'aquest poble per aquell indret on és la imatge de la Verge; de tal manera són importants aquestes obres que hi ha fins i tot un forn de calç perquè es puguen portar a bon terme[30]; s'edifiquen pòrtics i s'habiliten més espais perquè puguen viure ermitans i potser altra gent que va a l'ermita i inicia el bon costum de les famílies de Vila-real de fer estada prop de la Mare de Déu en els pòrtics o cambres de l'edifici[31].

7 juliol 1504 Comença el plet per la deixa testamentària de 50 lliures feta per Lluís de Calaceyt per a la construcció d'una reixa o reixat en la capella de la Mare de Déu de Gràcia en l'església Parroquial; aquest plet durarà fins 1508 en què s'acabarà de pagar, després que fóra enllestida la reixa o reixat pel 1506[32].

Aquest plet de la donació per a una reixa o reixat en l'altar de la Mare de Déu de Gràcia en l'església Parroquial, la gòtica, al carrer de Sant Roc, va ser llarg i pel temps i els comentaris de la gent pareix que va poder generar un perill: **que a la Mare de Déu de Gràcia s'anomenara també la Mare de Déu de la Reixa**. D'aquest perill ens adverteix Josep M. Doñate[33], fonamentant-se en la reclamació per part del Consell, el 7 de juliol de 1504, als hereus del difunt Luis de Calaceyt, d'aquesta deixa, al seu testament, de cinquanta lliures amb aquesta destinació.

Doñate aprofita el tema per a avisar-nos del perill d'altres denominacions amb què haguera pogut ser anomenada la nostra Mare de Déu, com ara del Riu, de les Ermites, de la Cova o del Bovalar; i açò simplement perquè la Mare de Déu va tenir la seua llar des del principi a vora riu, a l'ermita, a la coveta, a l'indret del Bovalar de la vila; així, i sense voler-ho, el nostre historiador ens aferma la data que la imatge de la Mare de Déu de Gràcia tingué la seua llar primera allà al Termet. Bé ens vénen aquestes notícies i asseveracions per a deixar més ben fonamentada la historicitat de l'antigor de la devoció per la Mare de Déu de Gràcia; però som molt tranquils per aquell perill de tants noms, ja que aleshores, com ara, el seu títol devocional era i és el de Mare de Déu de Gràcia; evidentment, aquella primitiva "la Verge Madona Sancta Maria" no és altra que la Mare de Déu de Gràcia, sense cap perill d'altre nom!

El mateix podem dir de l'altre perill de què som alertats, el de "Mare de Déu de la Reixa". La documentació, i és abundant, mostra la lluita del Consell contra els hereus del donant i ens diu que fou llarga, "per la qüestió d'una reixa que s'havia de posar a la capella de la Mare de Déu de Gràcia a la Parroquial"; però no sé d'on podem traure la importància que poguera tenir entre el poble, fins a l'extrem de canviar-li a la Mare de Déu el nom de l'advocació secular; sí que és veritat que Mn. Benet Traver ens parla d'una anotació del Consell del 23 de desembre de 1665, que diu: "Item, lo dit consell ut supra ajustat mana effer notat que los señors Jurats tinguen comisió de fer una corona de plata pera madª. Señora de Grasia dita `de la reixa´de la Parroquial de dita vila"[34]. Si és prou…? Vegem.

Quina mena de *reixa* era aquella del testament i que motivava aquells anys de plet entre Consell de la vila i hereus? Tenim clar que es devia posar en la capella de la Mare de Déu de Gràcia de l'església Parroquial; el que no sabem és si era finestral en aquesta capella, ni tampoc els que hi devia haver en la mateixa Parroquial; de les obres que es realitzen pel febrer de 1485, "per pujar lo respalle prop la capella de la Verge Maria de Gràcia, que és ja principiat a pujar, per embellir e enfortir la dita obra"[35], no podem traure l'existència de cap finestral, com tampoc podem negar-la, però si ens atenem a l'estructura de la mateixa església gòtica i a les seues dimensions, la necessitat de finestrals no la posaríem precisament en les capelles sinó en la nau, i potser algun ull de llum en aquelles que no donarien per a tan gran plet, com l'originat per *aquesta reixa.* Potser del que es tractava no era d'*una reixa* sinó *d'un reixat*, encara que s'anomenara *reixa*.

Què és el reixat d'una capella a l'església? És la baraneta de ferro amb una o dues portetes enmig, que tanca la mateixa capella davant l'altar; encara avui ho podem veure en totes les capelles de les naus laterals de l'Arxiprestal i podem adonar-nos de com devia ser aquella. El *reixat* tenia la seua finalitat i precisament en la Visita Pastoral del bisbe de

Tortosa, practicada a l'abril de 1591, se'ns en dóna notícia: "Item proveí sots pena de exº (excomunió) major , ninguna persona gose entrar ni estar en la Capella de Ntra. Senyora de Gràcia, ço és dins **lo reixat** al temps que es diguera lo offici, exceptat lo baciner y lo qui ajudara a dir la missa y los escolans"[36]. Aquest manament del bisbe potser ens aclareix tota la qüestió de la *famosa reixa* i de la seua importància, precisament perquè no es tractava del que nosaltres assimilem per *reixa*, sinó que era *un reixat* que tenia la seua funció de delimitar el lloc del "clergat que oficia i els ajudants i els dels fidels que ouen missa"; per això la raó de les presses que dóna el Consell als hereus del difunt perquè acomplesquen la voluntat del testamentari.

En tota la documentació sobre aquest plet de la *reixa* o *reixat* només apareix la denominació de *Mare de Déu de la Reixa* citada per Mn. Traver; sempre se l'anomena amb el seu títol propi abans, durant i després d'aquesta qüestió. La devoció era ben arrelada i un plet testamentari no faria trontollar els seus basaments. A més, es tractava de la capella on es venerava la Mare de Déu de Gràcia a l'església Parroquial; tampoc devia haver afectat gens ni miqueta la venerada en l'ermita; però, pel que ens sembla, ni a l'una ni a l'altra.

Potser un manament que hi ha a la Visita Pastoral de 1614 sobre els baciners, poguera confondre l'historiador. Diu: "Item Attrobà que Jaume Vives de Portes no ha cabat de donar compte de la Confraria de Ntra. Sra. de Larexa de la Confraria major, y per estar ara absent, no se li a pogut pendre dit compte, mana al sobredit que aquell done davant del Vicari dins un mes, y no fentho mana al Vicari lo llanse de la Iglesia innvocant lo auxili del bras secular si serà menester"[37]. No res més sabem sobre aquesta Confraria de Ntra. Sra. de Larexa que pertanyia a la Confraria Major, llevat que fóra la *Confraria de Ntra. Sra. de Gràcia* que trobem en la Visita Pastoral de 1630, del bisbe Justino Antolínez de Burgos, en la qual llegim: "…trobà que de la administració del hospital y de la Confraria de Ntra. Sra. de Gràcia no passen los comptes en presència del Vicari, ans… per cert que fallen ha donar compte de molts anys…"[38]; si ambdues confraries foren la mateixa, pensaríem que va poder donar-se confusió de nom en un temps determinat ja que el nom de *Ntra. Sra. de Larexa* no apareix més en les visites posteriors, encara que ambdues coincideixen, en la distància del temps, a no haver donat comptes al seu baciner a qui s'amenaça "de ser llançat fora de la Iglesia". Si algú poguera pensar que l'existència d'aquesta confraria donava com a certa l'advocació de "la Mare de Déu de Larexa o de la Reixa", li preguntaríem: però, quina era aquesta advocació de la Mare de Déu?; perquè en la mateixa Visita Pastoral s'inspecciona l'"Altare Virginis Mariae de Gratia" i es diu: "Item mana al capellà que té a son càrrech los vestiments y calses de nostra Señora de Gratia, los dissaptes quant se diu la missa en dita capella de nostra Sª use dells y no permeta que dits ornaments y calses serveixquen pera usos de altres capelles y altres altars de dita Iglesia"[39]. Si aquesta confraria fóra la de la Mare de Déu de Gràcia, dir-li ara *de Larexa* seria simplement un lapsus o un parlar "d'aquells que estigueren ben assabentats de la qüestió de la reixa".

c) Sobre l'altar de la Mare de Déu de Gràcia a l'església Parroquial

La notícia sobre la capella i l'altar de la Mare de Déu de Gràcia a la Parroquial de Vila-real és una constant en les actes de Visita Pastoral, almenys en els llibres que avui es conserven a l'Arxiu Arxiprestal, sobretot l'I, que comprén des de l'any 1591 fins al 1788.

El bisbe de Tortosa Gaspar Punter visita l'"Altare Beatae Mariae de Gratia" el 2 de juny de 1591, quan era vicari perpetu Franciscus Bernat, i repeteix la visita el 24 d'octubre de 1595 i el 20 de gener de 1598. El bisbe Petrus Manrique ho farà el 29 d'octubre de 1601 i el 30 d'octubre de 1604, mentre era vicari perpetu Petrus Bernat; després repetirà el 28 de novembre de 1607, essent vicari perpetu Hieronimus Sanç. En aquesta última visita el bisbe mana: "Altare Beatae Mariae de Gratia. ...mana a l'administrador de la Capella o als Jurats que fassen un cobertor de guadamaçil dins de dos mesos"[40] .

L'anotació de la visita de l'any 1614 al "Altare beatae Mariae Virginis de Gratia", ens fa saber que en aquesta capella es custodiava el Santíssim Sagrament els dies de festa, per a poder combregar els fidels; o siga, que aleshores no hi havia capella del Sagrari (com ara diem). Llegim: "Visitavit dictum altare, i attés que eclesiastichs y seculars diuen que convé refermar en ell lo Stim. Sacrament (estant ocupat lo altar major los dies de festa) pera comunicar los fels devots, mana als Jurats que dins tres mesos fassen uns balustres a arbitre del Vicari, y fassen Inventari de la roba y muden cada any lo administrador".[41] El bisbe mana que es facen *uns balustres* o combregador per a rebre agenollats la comunió.

Visita Pastoral practicada pel bisbe de Tortosa Cardenal Spinola, el 4 de desembre de 1625, essent vicari perpetu Joannes Bta. Sanç: "Altare V. Mariae de Gratiae. Concedí cent dies de indulgència als qui ohiren missa en dit altar los dies aptes i festes de Ntra. Senyora per cada vegada".[42]

Aquest altar de la Mare de Déu de Gràcia i la seua capella, segons l'ordre en què són visitats els altars en cadascuna de les visites pastorals, es trobava el segon, (potser tercer) començant per la part de l'Evangeli de l'Altar Major; el segueix el de Ntra. Sra. de l'Esperança (que bé podria ser un altar dins de la capella de la Mare de Déu de Gràcia) i el de sant Andreu Apòstol.

Tant el plet *del reixat o reixa* en la capella de la Mare de Déu de Gràcia en la Parroquial, com el seu altar en aquesta, són altres dolls de documentació que asseveren ben a la clara l'antiguitat de la devoció de Vila-real a l'advocació de la Mare de Déu de Gràcia i no sols en l'església Parroquial sinó també en la mateixa ermita, amb inventaris dels béns de la Mare de Déu als dos llocs vila-realencs.

d) Dades i fets

20 abril 1505 Hi resideix a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia un ermità francés, anomenat Hilari, i el Consell mana "…que lo ermita francès qui a present en les ermites de la Verge Maria de Gracia per quant ell a present fa molt be en les dites ermites, que aquell no puxa eser llançat de dites ermites sino ab notament del honorable Consell a beneplàcit de aquell"[43]. També hi haurà d'ermità "lo reverent frare Nycolau, prevere del orde del glorios Sant Frances lo qual a present habita en la dita vila"[44].

S'ha suposat que aquest ermità francés, anomenat Hilari, va ser el qui portara la imatge de la Mare de Déu de Gràcia a l'ermita, atenent la factura del somrís que mostra en la cara, un romànic alegre, mes aviat de la part de França que l'adust dels Pirineus. D'aquest ermità francés, Hilari, es diu que viu a "les ermites de la Mare de Déu de

Gràcia" i "que fa molt de bé"; la seua tasca és un bon servei per a la devoció del poble i no precisament perquè "innove amb una imatge no coneguda", sinó precisament perquè devia animar la pietat en allò conegut, com és la imatge antiga de la Mare de Déu de Gràcia, motiu de la devoció arrelada a Vila-real. Més ermitans habiten l'indret per aquell temps i tots es dediquen a servir la Mare de Déu i la devoció, sense que cap d'ells siga portador d'imatges noves, sinó servidor de la tradició del poble, que és el que deixa contents els jurats!

27 febrer 1507 Per causa de la pesta es fan processons penitencials a les ermites de la Mare de Déu de Gràcia i de Sant Antoni; s'encomana la predicació a un frare de fora, mentre un capellà celebra misses per aquesta intenció a l'església i un altre està per a confessar; l'1 de juny de 1508 es paguen tres misses cantades que s'oficien en acció de gràcies per la fi de la pesta[45].

Es fa una col·lecta per tota la vila per a recollir diners per "al porche davant la porta de les ermites"[46]; com no hi ha prou amb la col·lecta feta, la resta ho paga la vila[47].Per a les obres que es fan a l'ermita, la vila ha fet un forn de calç, com ja s'ha dit abans[48].Aquestes obres i reformes s'allargaran fins el 1514.

12 juny 1512 Inventari dels ornaments de la capella de la Mare de Déu de Gràcia , en l'església Parroquial, que es fa d'un inventari de 1509-10, damnat i que ara es rehabilita per a fer la transferència a la nova administració dels béns inventariats. En aquest inventari apareix l'abundància de béns que els fidels han donat a la Mare de Déu, fent palesa la devoció[49].

Davant aquests béns el Consell mana als jurats que, si ho creuen convenient, venguen alguns dels "joyells e presentalles donats a la Verge Maria de Gracia de la sglesia de la dita vila" per a convertir-los "en altres joyells e coses mes necessaries per a la dita Verge Maria e capella …"[50].

d-1) La imatge de l'església Parroquial, vestida

D'aquest Inventari dels ornaments de la capella de la Verge Maria de Gràcia en l'església Parroquial, traiem la certesa que la imatge que hi havia en aquesta capella era una imatge vestida, o almenys que portava mantells i joies:

"Item hun mantell de la figura de la Verge Maria, de broquat carmesí e altre mantell de la figura del Hhs. del mateix broquat.

Item altre mantell de la dita figura de la Verge Maria de domas blanch e altre per al Jhs. del dit domas, ab flocadura morada i groga.

Item altre mantell de la dita figura de la Verge Maria de cetí morat. Es una sola peça.

Item tres alnes (mesura que equival a un metre aprox.) poch mes o menys de tela blaua. Item dos cossets de fil prim lo hu ab llistes verdes e lo altre ab llistes grogues, vells.

Item una veta de fil d'argent et seda morada et blanqua. Item hun davantal de llenç sotil barrat de fil.

Item una corona d'argent de la Verge Maria, daurada, ab perles bordes de vidre.

Item hun drapet dins una capsa larga en lo qual hi ha grans d'argent, d'atzebeja, e hun boto gros de cristall.

Item sis onzes e mija de guarniments d'or que no stan en drap ni seda compres hun capell d'or tirat et una agulla d'argent...

Item dos collars de perles ab pedres blaues et morades bordes et coralets..."[51]

La devoció dels fidels per la Mare de Déu de Gràcia queda ben palesa en aquest inventari, que al mateix temps ens dóna notícia dels seus ornaments propis, de manera que canvien de color i açò segons els temps litúrgics. Quan comença a anar vestida aquesta imatge de la Mare de Déu de Gràcia de la capella de l'església Parroquial...? Segurament molt prompte; així va enriquint-se la seua sagristia que guarda els vestits, els ornaments i les joies. Recordem, avalant aquestes dades, que la imatge que presidia l'altar de la Mare de Déu de Gràcia en l'Arxiprestal, fins els anys de 1960, sempre l'hem vista *vestida*.

17 maig 1514 Les obres de l'ermita van fent-se cada any; ara es mana que continuen i s'accepta l'oferiment de "lo honorable e discret en Pere Gil, notari vehi de la dita vila se es ofert en presencia del dit honorable Consell per sa devocio creixer e obrar la sglesia de la dita hermita, per tal lo honorable Consell li dona licencia facultat e plen poder de fer la dita obra a sa voluntat"[52].

4 febrer 1515 Per la presència de dos nous ermitans, els frares de l'orde de Sant Francesc de Paula, Llorenç de la Torre i Bertomeu de Castro, s'encomana comprar el necessari per a la seua estada i també fer inventari dels béns de l'ermita: "Lo dit honorable Consell, attes i considerat que ara novament es arribat a la present vila hun reverent frare del orde de Sant Francesch de Paula, lo qual se diu frere Lorenç de la Torre, prevere de molta doctrina ensemps ab hun companyo seu quis diu Frare Berthomeu de Castro, del mateix orde, los quals volen aturar e star en la hermita della Gloriosa Verge Maria de Gracia… mana que los jurats compren de diners de la mateixa vila hun parell de flaçades e un parell de marfegues e altres haynes e coses que sien necessaries… E del que compraren e de les coses que ja son en dita hermita los jurats faces inventari…"[53].

I segueix un nou inventari dels béns de les ermites:

"Primo, hun parell flaçades cardades *(pardes)*.

Item dos marfegues. Item hun llit de posts (*tablons*) ab sos petges *(peus)*. Son cinch posts.

Item dos cadires de costelles *(varilles)*.

Item una paella. Item hun qualdero.

Item unes graelles.

Item hun qualzer de peltre (*un calze d'un aliatge d'estany, plom i cinc*)

Item mes hi ha en dita hermita una tauleta de quatre peus pera mejar e un banch gran e dos chics e una cadira de costelles vella.

Item huns ferros de cuinar e hun astet.

Item cinch tovalles usades.

Item quatre canelobres de ferro sotils e un salpacer".[54]

23 març 1519 El Consell Municipal s'avé amb el clergat de l'església Parroquial per a celebrar una missa cantada cada dissabte en la capella i altar de la Verge Maria de Gràcia: "...e que quascuna semana lo dit venerable clero a honor, llaor e gloria de Nostre Senyor Deu Jhesus Xrist e de la Sacratissima e Intemerata Humil Verge Maria,

mare Sua, celebre una missa cantada ab diacha e subdiacha, en la capella e altar de la Verge Maria de Gracia, que sia posat un bací per la dita sglesia, acaptant mentres que la dita missa se celebrara quascun dissabte, per ops de pagar la dita caritat de la dita missa"[55].

5 setembre 1529 De vegades l'ermità no compleix els deures pactats amb els jurats o es creen desavinences pel que siga i els jurats es veuen en l'obligació de remoure del càrrec a aquell que abans han posat. Un cas: "El venerable mossen Miquel Civella, prevere, hermita qui de present es de la hermita de la Verge Maria de Gracia…sia remogut e foragitat de la dita hermita e siay posat hun altre hermita que sia persona honesta e bona e de bona vida e fama, a coneguda e discrecio dels dits honrats jurats"[56]. Segons pareix, aquest prevere ermità no actuava segons el criteri dels jurats, no s'avenia al que li manaven i fou remogut del càrrec; potser també per interessos de posar el següent.

10 octubre 1529 "Que sia posat per hermita de la hermita de la Verge Maria de Gracia…lo reverent frare Joan de Sancta Maria, alias Bonet, del orde de frares et prehicadors. Lo qual estar en dita ermita del dit frare dure a beneplacit del dit Consell et no mes"[57]. Sembla que els jurats s'entenien molt millor amb frares de l'orde que fóra, encara que sempre es cobreixen les espatlles amb el terme de l'estada *"a beneplàcit del dit Consell"*.

1552-1553 Trobem d'ermità de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia el frare Matheu, sense especificar l'orde; a aquest frare se li donen "dihuyt diners per tres rabosins mata en lo terme de la present vila, ço es, sis diners per quascun com tant sia acostumat…"[58].

d-2) L'historiador i cronista Rafel Martí de Viciana i la seua notícia sobre la Mare de Déu de Gràcia

1564 El cronista Rafel Martí de Viciana escriu a la seua *Crònica*, en descriure Vila-real*:* "En la Ribera del Rio de Millas hay una Hermita antigua, só titulo de nuestra Señora de Gracia, en la qual reside algun honesto, y devoto hermitaño"[59]

Veient com de parva és aquesta notícia que dóna l'historiador veí de Borriana sobre l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, podríem suposar la poca importància d'aquesta, mes, si l'esporguem bé trobarem el missatge que ens mostra: es descriu breument el lloc com la ribera del riu Millars, descripció de què prendran bona nota els escriptors de tots els segles per a lloar l'indret; l'ermita és qualificada com *antiga*, de manera que el fet de no determinar ni la data de la seua construcció ens assabenta que l'antiguitat és molta, tanta que es perd en el temps; però sí que ens diu que és dedicada a la Mare de Déu de Gràcia i d'açò no té cap dubte l'historiador Viciana, que li dóna la mateixa antiguitat a l'ermita i al títol de la Mare de Déu, a la qual cosa es pot afegir la nostra il·lusió raonada, que també a la imatge de la mateixa Mare de Déu de Gràcia en l'ermita; i per últim assenyala la presència d'algun honest i devot ermità, sense dir si és frare i seglar, el qual habita la mateixa ermita i en té cura. No s'ha de menysprear cap paraula en aquesta notícia de Viciana, de la qual podem traure tanta informació vàlida per a la història de la Mare de Déu de Gràcia a Vila-real i la seua gran i antiga devoció.

font

d-3) Els frares franciscans alcantarins a l'ermita

1577 S'instal·len temporalment a les dependències de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia per a fundar el seu convent a Vila-real, els frares alcantarins de l'orde de Sant Francesc; un any després ho faran a l'ermita i convent del Rosari, vora el camí Real, convent que serà llar de sant Pasqual.

Per aquesta avinentesa, segurament, s'amplia el recinte de l'ermita i s'adequa per a residència dels alcantarins, com a convent seu. Sabem de la regla estreta que sant Pere d'Alcàntara havia establert en la seua reforma dels franciscans, per a la vida dels que la volien seguir en aquest orde; aquesta estretor arribava fins i tot a la materialitat del seu convent. El poc espai que aleshores hi devia haver a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, amb unes poquetes reformes o ampliacions, serviria bé a l'esperit alcantarí d'aquells primers frares franciscans que habitaren en la ribera del riu Millars, i que foren custodis i animadors de la devoció de Vila-real a la seua Mare de Déu de Gràcia. Però el lloc restava lluny de la vila, on anirien moltes vegades per a donar testimoni i per a recaptar almoines, ja que vivien d'aquestes. Per això, quan l'any següent els jurats de la vila els conviden a prendre possessió de l'ermita del Rosari, edificada en terrenys de la vila als afores del raval anomenat de Castelló i aprofitant alguna construcció adjacent, potser propietat de moriscs, expropiada pel mateix fet que impulsara la construcció de la nova ermita o convent, la recent victòria sobre els turcs en la Batalla de Lepant (7 d'octubre 1571), es decideixen a deixar l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia i habitar la vila en aquesta; el dia 3 de novembre de 1578, amb l'assistència dels frares i de tot el poble, celebrava la primera missa en el nou convent el provincial de l'orde Fra Jeroni de la Plaza; el dia 4 deixava la comunitat l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia i prenia possessió de

font

l'ermita i convent de la Mare de Déu del Rosari, on poc després viurà i morirà sant Pasqual Baylón (1588/92), tant devot de la Mare de Déu; ell, des del convent del Rosari, quantes vegades aniria a visitar la Mare de Déu de Gràcia a l'ermita! De l'estada dels alcantarins en l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia ens queda una campana de fang cuit, que es conserva en molt bon estat al mateix Museu Etnològic, campana que fóra la que avisara els frares als actes de comunitat [60].

d-4) La imatge de la Mare de Déu de Gràcia a l'ermita, vestida

9 juny 1588 Es fa un nou inventari "de les robes, casa e sglesia" de les ermites de Ntra. Senyora de Gracia d'aquesta vila, a càrrec de "los magnifichs en Miquel Rocafort, notari, en Miquel Joan Avinent, jurats de la present vila de Vilareal en lo present any"[61].

"Primo hun manto de domas blanch format de tela blanca ab franja de ceda de diverses colors al entorn, ab un mantonet del mateix per al Jhesus.

Item altre manto de domas blanch ab altre mantonet per al Jhesus ab franges de ceda blanca y blaua

Item un cuyro de guadamazil ab la figura de Ntre. Senyor pera davant lo altar.

...Item unes tovalles de tramat ab los usons blaus, tirant dos alnes poc mes o menys.

Item dos creuetes d'argent sobredaurades.

Item un llibre misal.

Item un gra de coral.

Item un calzer de peltre ab sa patena.

Item un capell de rissa ab cresta de fil d'or i camisseres.

Item dos creuetes de coure sobredaurades.

Item un rastre o saltiri de coral.

Item un davant altar de fil en pua, ab quatre listes de ceda negra marancada (*domascada*), tot ussat

Item un davant altar de rissa ab ses figures forrat de bocaram (*tela gruixada procedent de Pèrsia*) colorat ab son frontal y tovalloles del mateix.

Item dos arracades y orellals de or ab sos grans de or y dos perles.

Item un camís de tramat.

Item una tovallola de volador pera davant Ntra. Senyora.

Item unes tovalles escacades (*amb dibuixos de quadres iguals*) ussades.

Item un davant de llit de navat (*coberta*) ab rissa.

Item una casulla de cotoni vergada (*tela grossera de cotó aclarida*), usada.

Item una tovallola pera davant nostra senyora de fil en pua obrada ab listes del mateix.

Item un davant altar de fil en pua ja ussat ab listes pardes.

Item un altre davant altar de lens ab unes barres de rissa ya ussat.

Item una estola de cotonina blanca.

Item unes tovalles grans escacades noves.

Item un habit de tafata (*tela fina de seda*) blanch y groc ab trepes e vellut negre.

Item una caxa de pi ab son pany y clau lo qual es pera tenir tancades tores les dites robes y ornaments (*aquesta caixa encara és a l'ermita, davant l'escala que porta a la Coveta*)..."

font

En aquest inventari trobem: que la imatge de la Mare de Déu de Gràcia ja té ornaments, roba i joies; açò ens avança la data que se suposava origen de la "imatge de la Mare de Déu de Gràcia de l'ermita, vestida" i que així entra a formar part d'una llegenda devota, per la qual la imatge la vestiren les monges dominiques, en una de les estades que va fer la imatge dins del seu convent del carrer Major Sant Doménec, al segle XVIII; diu aquesta tradició que li van haver de serrar el respatller de la cadira per a poder vestir-la i que li van posar perruques i tota l'ornamentació barroca, amb què l'hem coneguda. Però, per aquest inventari sabem que la imatge ja tenia els seus ornaments, vestit i joies en l'ermita, per la qual cosa suposem que devia anar vestida de temps abans; fins i tot, J. M. Doñate s'arrisca a dir que fou obra dels alcantarins, sense caure en la seua regla d'austeritat, per la qual cosa pot ser que aquest ús de vestir-la fóra encara un poquet més vell[62]. Quant a la serrada del respatller no hi hauria cas, ja que la imatge no mai l'havia portat.

e) Segueixen les dades i fets del segle XVII

e-1) La Festa de la Visitació: recuperació o fundació?

24 maig 1603 Quan l'Ajuntament fa el Vot Perpetu de la Festa a la Mare de Déu de Gràcia, el 13 de juny 1757, té molt clar que la Festa de la Visitació de la Verge a la seua cosina santa Isabel és una festa que **"haze la villa, votada de antiguo"**[63], i tenen molt clar que aquesta festa s'ha de continuar celebrant. En aquella data només han passat cent cinquanta-quatre anys d'aquesta que estudiarem ara. Són cent cinquanta-quatre anys, suficients perquè ja els parega "votada de antiguo"? Pareix poc de temps! El que sempre ha sabut tot el poble sembla que siga: que la Festa de la Visitació és la festa *votada d'antic*, o siga una festa de fa molt de temps (2 de juliol de 1394). Per això creiem, com l'Ajuntament de 1757, que l'any 1603 el que es fa és recuperar aquella festa *votada d'antic*. Cal llegir els documents i no llegir-los simplement en la seua materialitat! Així, vegem com també açò es pot veure clarament en el document d'aquesta restauració o recuperació.

Es reorganitza la festa que se celebra des d'antic a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia el dia de la Visitació a santa Elisabet, el 2 de juliol, i que "se votó por la Villa por los beneficios recibidos en el año 1394"[64]. Aquesta havia decaigut molt fins potser desaparéixer en algun temps, però en aquesta data sembla una festa que se celebra ja des de molts anys, de manera que la vila vol "evitar alguns inconvenients e abusos que en semblants jornades se solen e acostumen fer fent dinar". Per això s'ordena:

"…que la professo que se ha determinat per lo honorable Consell se faça tots anys en lo dia de la Visitació de Ntra. Sra. a les hermites e o a la casa de Ntra. Sra. de Gracia se faça ab intervencio de set preveres de la sglesia parrochial de la present vila, e de quatre freres o religiosos, ço es, dos de cascun monestir. E que a cascu los sia donada la caritat de V sols, en ajuda de costa de gasto que hauran de fer a menjar. E que de ninguna manera se faça dinar en dit dia, a costa de la vila, e aço per evitar inconvenients e abusos que en semblats jornades se solen e acostumen fer fents dinar"[65].

El clergat no accepta rebre aquests V sols per anar-hi i fer la festa, ja que aquesta festa és *cosa de devoció* (nota a la fi 65, ídem, fol. 43). El clergat d'aleshores és conscient

que la festa ha vingut a menys o fins i tot havia desaparegut, i ara que la recuperen per la determinació de l'honorable Consell de la vila, creuen que l'han d'afavorir tot el que puguen i renunciar a aquell sou que els concedeixen és ajudar que la festa es puga fer sense despeses i, per tant, que es continue celebrant; potser per aquella decisió la festa la podem celebrar encara als nostres dies, tot i haver decaigut o desaparegut al llarg del segle XIX, recuperada altra vegada i recaiguda de nou pels anys 1960/70, fins a la seua nova i última, per ara, recuperació, en un estil més modest, en la dècada dels vuitanta al segle XX. En cap d'aquests extrems de decadència i recuperació, se li passa a ningú pel cap dir que "ha estat votada una nova festa", només, ja veus, en la recuperació de la festa de 1603 i açò precisament per l'empeny de negar la seua antiguitat, que ben bé es pot basar, si més no, en aquest document amb què la voldrien només fundar![66].

Però, aquell fet de desprendre's del sou assignat pels jurats per a celebrar una festa amb la religiositat que es mereixia, per part dels capellans, va tenir la seua vessant negativa, i va ser que la processó i tota la festa es feia *de qualsevol manera* i no precisament digna. Així, a l'acta de Visites Pastorals de 26 d'octubre de 1610, essent bisbe Pere Manrique, llegim una nota, anul·lada, que tracta d'aquesta festa de Santa Elisabet, en què s'ordena que se celebre "amb decència i reverència"[67]. El fet que fóra anul·lada la nota o que fóra ratllada ens fa pensar que no li paregué bé al Sr. bisbe l'expressió "amb decència i reverència", que semblava un poc forteta i preferia emprar simplement la reprimenda al clergat perquè, ja que havien decidit no cobrar, que s'afanyaren a complir molt bé la *seua devoció* amb tota religiositat.

L'any en què s'acorda pel Consell de la vila la recuperació de l'antiga festa del 2 de juliol, el 27 de maig de 1603, es fa un nou inventari dels béns de l'ermita; l'ocasió és el traspassament de càrrec d'administrador de l'ermita; durant un any ha estat Francesc Pitarch major el qui l'ha ostentat i ara serà Monserrat Llorens de Sant Esteve. Dóna gust llegir en el document[68] com una relació de la historicitat del lloc de l'ermita, quan diu:

"Dictis die et anno. Los dits jurats, continuant la dita bona consuetut etiam confessaren haver hagut et rebut d'en Frances Pitarch major, obrer e administrador en lo any prop passat de la casa y heremita de Nostra Senyora de Gracia construida en lo terme de la present vila prop al riu de Millars...".

Una "bona consuetut" comporta un llarg temps en què la vila ha nomenat ermitans i ha tingut cura de l'ermita, edificant-la i millorant-la (s. XV), un llarg temps o bon costum que ens parla de l'antiga tradició de les festes i devoció a la Mare de Déu de Gràcia "en lo terme de la present vila prop al riu de Millars"; més clar, aigua!

En l'inventari ens trobem quasi amb el mateix que en l'últim, és simplement el fet notarial dels béns que es posen ara en mans d'un altre administrador.

Any 1633 La capella o església és acabada i s'encomana a la família de tallistes Ochando d'Almassora la construcció del gran retaule de l'Altar Major, on s'entronitza la imatge de la Mare de Déu de Gràcia, que ha anant passant d'ací cap enllà mentre es feien les obres.

e-2) La tradició de la "Coveta a on es diu es trobà Ntra. Sra. de Gràcia"

El Dr. mossén Josep Llorens, prevere de Vila-real, devot fervorós de la Mare de Déu de Gràcia, fa possible a les seues expenses que la Coveta que hi ha sota les cambres de l'administrador, antic lloc de la primitiva ermita, es convertesca en un oratori recollit on la pietat es faça ressò de la devoció; és la Coveta on es diu que s'aparegué la Mare de Déu al pastoret. Aquest oratori es construeix pel 1653 i consta de dos estances separades; en la primera es recullen exvots que agraeixen els miracles de la Mare de Déu, i la segon, que és pròpiament la que guarda la tradició de *l'aparició al pastoret*, amb altar de la Mare de Déu[69]. En fer aquest oratori es va tapiar part de la cova natural, que en la restauració portada a terme pels anys 1980 ha eixit a la llum, per al goig de Vila-real. L'ornamentació d'aquesta Coveta, a l'estil barroc, però amb senzillesa, dóna una sensació de pau que aproxima el devot a la tradició que s'hi vol fer present per a tots els segles.

En el Manual de Claveria de 17672/73 núm. 72, fol. 35 rº i vº de l'Arxiu Municipal de Vila-real, trobem la documentació precisa que ens fa pensar que la tradició que conta l'aparició de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia en una *coveta* del Bovalar o del Termet de la vila és ja antiga i, per descomptat, no és producte del segle XVIII. Quan Mn. Geroni Cabrera, prevere de Vila-real, demana "impel·lir dita coveta", el 28 setembre de 1672, ens recorda sobretot a nosaltres, els d'aquests dies del segle XXI, mitjançant documentació clara que sempre desitgem per a poder obrir els ulls davant la nostra tradició vila-realenca, que hi ha "la Coveta on es diu es trobà la Mare de Déu de Gràcia", sobre la qual s'edificà la cambra de l'administrador, que segurament abans fou la primitiva ermita, i que aquesta Coveta és de la devoció del poble; el prevere Mn. Geroni la volia *impel·lir* o animar, vint anys després que la fera oratori el Dr. Mn. Josep Llorens. Quan es parla de "la coveta a on se diu es trobà Ntra. Sra.", es fa menció de "la llegenda del Pastoret", que alguns creien invenció del Dr. Jeroni Vives, gran impulsor d'aquesta devoció i de la mateixa "llegenda religiosa i popular" quasi setanta anys després (1741), com veurem.

Aquesta *coveta*, com sabem pel que hem estudiat més amunt, és la que la "tradició diu" fóra la primera llar de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia. Ja sabem que la tradició oral té força com a història local, però que de vegades empra "estils populars i poètics" per a vestir un fet que se sap de memòria. Quan se conta quelcom antic, la gent senzilla sol començar amb una frase feta, com "se diu, diuen, se conta, fa temps"; fins i tot l'evangeli de cada dia, en la seua versió llatina diu "in illo tempore=en aquell temps", sense especificar més i ja sabem que com diu el refrany castellà..."cuando el río suena, agua lleva!".

Recordem com la nostra *coveta* vora el Millars és, gràcies a Déu, documentada: del 13 de maig de 1375 és l'albarà que mana

pagar "...al frare Bernat Fabra, ermità,...en ajuda de una çetlla que fa en lo terme de dita vila...deu sols". I encara que els estudiosos no posarien la mà al foc per assegurar que aquesta *çetlla* fóra la coveta de la Mare de Déu, tampoc cap d'ells la posaria per a negar-ho i només cal mirar el paratge, que qualsevol elegiria per a "retirar-se a l'oració", a més de ser aquell, bovalar de la vila del qual els jurats podien disposar. La veritat és que prompte (1383) apareix el lloc anomenat de *les ermites*, a les quals es va en processó penitencial i quan es construeix l'edifici primer de l'ermita i el següent es fa "damunt la coveta"*:* "Que se li concedexca a mossen Geroni Cabrera, prevere de dita vila lo que demana ab suplicasió... respecte de concedir-li la coveta (que) està baix lo aposento del administrador de la Ermita de Nostra Senyora de Gracia, aon se diu es trobà Nostra Senyora..." (28 de setembre de 1672).

Quan Mn. Geroni Cabrera demana "la coveta que està baix lo aposento del administrador de la Ermita...", ens descobreix la realitat que hi ha una coveta. I ens preguntem: per què han edificat el conjunt de l'ermita i *aposento del administrador* damunt d'eixa *coveta* precisament ? Aquella coveta alguna *cosa* tindria per a la vila, no devia ser simplement una *casualitat*. En aquesta, Mn. Josep Llorens, prevere, ha acomodat un oratori l'any 1653 que alena la devoció a la Mare de Déu; després ve la reforma de 1672; d'altres seguiran i en les últimes reformes fetes per l'Ajuntament, hem comprovat com apareix la realitat material d'aquesta coveta i dóna llum sobre la tradició de la seua antiguitat, avalada pels entesos. Aquestes notícies ben documentades ens descobreixen a l'ensems què vol dir aquella expressió "a on se diu es trobà Nostra Senyora".

Però algú replicarà: si tanta importància tenia la coveta, com és que la deixaren oblidada mentre edificaven el conjunt de l'ermita? La contestació podria ser que allò que importava no era la coveta o primera llar de la imatge de la Mare de Déu, sinó la mateixa imatge que es veneraria en un lloc més adient per a la devoció; i així es quedava no oblidada (perquè se sap on és!), però sí que no prou acomboiada aquella primera coveta, fins a la petició de Mn. Josep Llorens i després de Mn. Geroni Cabrera, que *vol impel·lir* aquell lloc devocionalment i materialment.

El fet històric de la construcció de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia demostra la historicitat de la Coveta que hi és i no s'inventa o construeix *ex professo* per a "fer la llegenda del pastoret i l'aparició" (la roca natural i original apareix al seu lloc, fent coveta des de vés tu a saber quan!); en aquesta "se diu es trobà Ntra. Sra.". Per què s'edifica l'ermita precisament sobre aquesta coveta, si no fóra perquè d'ella es diu que fou on es trobà la imatge de la Mare de Déu i, si ens allarguem en la tradició, llegendària si voleu, però pietosa, pel nostre volgut *pastoret*? Aquesta *coveta* creiem que és fonamental per a la devoció, de manera que, si la llegenda pietosa li dóna l'honor d'haver amagat per anys la beneïda imatge, que trobava el pastoret enyoradís, el seny històric ens la fa veure com la llar on la imatge rebé culte des d'aquells primers dies, almenys pel 1383, entre processons i rogatives per a demanar-li les seues gràcies, que Ella, estimada Mare, concedira al llarg dels segles, fins que fou entronitzada en l'Altar Major de l'ermita, ja acabada.

Ara, amb la tradició antiga com a aval, Mn. Geroni Cabrera demana "que se li concedeixca... la coveta esta baix lo aposento del administrador de la ermita de Ntra. Sra. de Gracia ahon se diu es troba Ntra. Sra., de llur vida ...atento vol impel·lir dita coveta...";

i el Consell "dona facultat als jurats de dita vila pera que dita concessio de dita coveta li sia concidida al dit mosen Gironi Cabrera de llur vida per escrit e que en ningun temps puga causar perjuhi a la dita vila".

e-3) 1698, el bisbe de Tortosa, Sever Tomàs Auter, atorga llicència per a celebrar missa a l'altar de la Coveta

El dia 7 de juny de 1698, el bisbe de Tortosa, Fr. Sever Tomàs i Auter, donava llicència perquè se celebrara la missa en l'oratori o capella de la "coveta de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia" de Vila-real.

El document que ens parla d'aquesta avinentesa el trobem copiat a la *Historia de Villarreal* de Mn. Benet Traver i Garcia, cap. LVII, p. 434; fetes les diligències necessàries a l'Arxiu Diocesà de Tortosa (Catedral Històric i Palau Episcopal), no s'ha trobat per haver patit les flames de la guerra de 1936, com tants arxius; tampoc és en els nostres de l'Arxiprestal ni Municipal, per la qual cosa hem de tenir com una joia que Mn. Benet el copiara al seu temps; diu així:

"Aunque el Dr. Josef Llorens haya embiado la relación de la capilla nuevamente fabricada en la hermita de Nuestra Señora de Gracia, no ha podido aquella encontrarse para embiar el despacho con este correo mismo, y assí siempre que el Vicario perp.º de esta Igl.ª halle que dicha capilla y su altar están con la decencia que se requiere, doy licencia en virtud desta para que en ella se diga missa, y cuando se embiare nueva relación, tanto mismo se remitirá el despacho en forma de curia, aunque guardando ésta, no se juzgue necesario. Dios gde, á V.S.S. Sor. Fr.- Severo Obispo de Tortosa.- Sres. Jurados de la Villa de Villarreal."

El vicari perpetu de la parròquia escriu al marge de la carta:
"En virtud de este orden del Sr. Obispo de Tortosa y de otro que días pasados tuve, confirmo la relación que envié á su Ilma. de que la capilla nueva que se ha fabricado en la hermita de Nuestra Señora de Gracia, está con la decencia que se requiere para que en ella se diga Missa. Y para que en todo tiempo conste de dicha relación, la certifico y corroboro y firmo de mi mano. En Villarreal á 10 de Junio de 1698. Ita est. Joannes de Croquella Presbr. Vicarius pps. Eclesiae parroquialis Villae Regalis."

El Sr. bisbe dóna "licencia en virtud desta para que en ella se diga missa..." (el 7 de juny de 1698). En la coveta s'ha celebrat la Santa Missa amb freqüència i qualsevol ermità o capellà del poble ho pot dir; no havia prevere nou, missacantant, al poble que no celebrara en aquella intimitat pacificadora, tan propet de la Mare, el sacrifici eucarístic. Les últimes reformes, en canvi, han deixat la coveta molt ben arreglada per a visitants i turistes, però, oblidada per al culte; quan recordem la llicència per a celebrar la missa, seria bo imaginar de quina manera es podria deixar la coveta dins l'àmbit del culte de l'ermita, perquè contràriament aquesta no seria ara ni la "çetlla de Bernat Fabra ni la primera llar de la Mare de Déu de Gràcia".

Aquest ha estat un segle ple de devoció per la Mare de Déu de Gràcia en l'ermita i en el qual podem comprovar com la tradició de l'aparició de la imatge en la Coveta a un pastoret és tradició ja arrelada i no fruit del segle que ve, i al mateix temps s'apareix davant nostre ja vestida, tant en la Parroquial com en la mateixa ermita.

4- Al segle XVIII

4-1) Inventaris de l'ermita i administradors

Per Pasqua de l'Esperit Sant, o siga, la Pentecosta, es traspassa l'administració de l'ermita de mans del Dr. Joseph Montesinos a les de Domingo Gamboa, ambdós preveres de la Parroquial, i el 2 de juliol de 1720, coincidint amb la Festa de la Visitació que cada any celebra la vila a l'ermita, es fa l'"Inventario de la ropa blanca, alajas y demas ropas y muebles de la heremita de Ntra. Sa. de Gracia, construida y edificada en los vertentes del rio del Mijares, termino de esta villa"[70].

En aquest inventari ens trobem una part amb la roba i mobles que pertanyen a la cambra de l'administrador:

"una cama con cuatro tablas, dos colchones blancos con dos savanas, un cubertor de ilo y lana blanco y colorado y dos almoadas con sus fundas. Otrosi una cama con cuatro bancos ab un matalaf de palla del que ha deixat el administrador propasat ab dos coixins de llana de tela decolorat y groch. Una mesa pequeña con un caxo, un banquito de madera de pino, una llave de dicho cuarto y otra de un almario del mismo. Otrosi tres taburetes de pino...".

Una altra part pertany al culte de la Mare de Déu:

"...Otrosi en la sacristia una imagen de Nuestra Señora de la Cueva Santa y un Santo Crusifixo.

Otrosi un cajon con dos serrajas y dos llaves para la ropa de dicha sacristia y en el una casulla de raso campo blanco flores de varios colores con galon falso, estola y manipulo de lo mismo.

Otrosi otra casulla de raso campo color de fuego flores de diferentes colores, galon de plata falso con estola y manipulo de los mismos. Otra casulla de catalufa *(de teixit fi de seda o de llana atapeït i pelfat)* blanca y colorada...

Otrosi un ostiero roto *(aparell de ferro per a fer hòsties)*.

Otrosi una arca grande de pino con su serraja y llave y en ella un calix de plata con su patena dorada purificador y corporales, bolça y cubricalix de raso campo de color de fuego y flores de varios colores galon y punta de plata falça...

Otrosi una casulla de tafetan (tela fina de seda, llisa i llustrosa) blanco y el reves tafetan colorado...

Otrosi un terno de domasco antiguo con flores blanco y archote con dos manipulos.

Otrosi un alba con randas gordas. Otrosi otra alba muy vieja con puntas antiguas.

Otrosi una toalla del altar muy vieja y dos toallas de altar a medio servir...

Otrosi un breviario grande con cubiertas de veserro. Otrosi otro libro initulado tercera parte de la monarquia mistica, con cubiertas de beserro...

Otrosi una capita de Ntra. Sra. de raso carmesi con flores blancas y galon de plata fino, con capita de lo mismo para el niño. Otrosi otra capita de Ntra. Sra. de raso color de fuego con flores de varios colores sin guarnición y capita de lo mismo para el niño.Otrosi otra capita de media alna *(aproximadament un metre)* blanca con galon fino de plata y capita para el niño de lo mismo. Otrosi una capita de domasco blanca con guarnicion antigua de seda y oro para la virgen y capita para el niño de lo mismo. Otrosi una capa de alducar *(fil de seda de mala qualitat, extret d'un capell fabricat de més d'un cuc)*

con color de girasol guarnicion antigua de plata y oro fino con capita para el niño de lo mismo...Otrosi tres capitas del niño de varios colores.

Otrosi un misal viejo.

Otrosi un frontal de catalufa con randa negra...

Otrosi en la cuevecita de Ntra. Sra.: una sacra impresa, un atril, unos manteles, un frontal de catalufa y un marco dorado. Todo sirve en el altar del oratorio...

Otrosi en la iglesia...catorce candeleros plateados, quatro cortinas, un Jesus y Maria de los Dolores, un Santo Crusifixo, dos paçes de bronçe, dos floreros de vidrio de color, una sacra, lavatorio y evangelio con guarnicion negra, un atril, un misal, un manual de Requiem, unos floreros con sus pies plateados viejos. Dos manteles y un frontal de tafetan blanco, todo sirve en el altar de Nuestra Señora...

Otrosi en el altar de fuera un lienço de Nuestra Señora del Puig, un santo Crucifixo grande, unas toallas y un frontal verde con una sacra.

Otrosi en al altar de San Antonio un santo cricifixo, una sacra antigua, dos manteles y un frontal verde y tres llaves de las tres puertas de la iglesia...

(Inventari de la sala principal i tres cambres, de la cuina, del refectori. Inventari de la quadra del cor – sala o cambra gran prop del cor de l'església , on hi ha tres cambres o dormitoris -)."

Aquest inventari es fa davant els regidors de la vila, senyors Pere Monferrer i Granel, Joan Gil, Joseph Morell i Salvador Capella, essent ermità Pere Ayora; dóna fe l'escrivà Jaume Gil.

A continuació s'afegeix allò que ha fet de nou Mn. Domingo Gamboa durant la seua administració: "quatre matalafs de palla, dos llits de banquests (un el té la seua germana Na Jusepa Gamboa que l'ha de donar), un cubertor de cola groch i negre, un altre roch y blau, sis torcaboques, una tovallola de clau, unes estovalles de 5 pams, dos coixins del dit cubertor de blau y roch, dos cresols de llanda, tres taules per adobar les finestres".

Aquest inventari és molt interessant per a l'estudi de l'ermita en les seues cambres, de l'església en els seus altars i de la mateixa Coveta de la Mare de Déu de Gràcia; tot ho veiem ja quasi conformat amb *aquesta ermita* que nosaltres coneixem.

L'administrador Mn. Domingo Gamboa es troba que el terrat de l'ermita "amenasa ruina visiblement" i demana una ajuda de costa. Es val del Dr. Vicent Font, prevere de la Parroquial i iniciador de la gran devoció al Stm. Crist de l'Hospital i de la construcció de la seua capella i després impulsor i primer administrador de l'obra de la nova església parroquial Sant Jaume (1756); per a les obres del terrat de l'ermita es consignen set lliures, que ha d'abonar Andreu Bono de Teudoro, que és un dels cobradors de la peita (ara diríem arbitris municipals) l'any 1720, cosa que testimonia l'escrivà Evarist Ferrando.[71]

La devoció a la Mare de Déu de Gràcia és ja ben consolidada al poble de Vila-real i podem apreciar com l'ermita goja de l'amor dels fidels que acomboien la Verge amb les seues donacions, que es fan ostensibles en els vestits i robes per a la imatge i per als actes de culte, tant en la mateixa església de l'ermita com a l'oratori de la Coveta. Per la seua part, els jurats de la vila miren que els administradors, aleshores quasi sempre preveres de la Parroquial, facen tot l'esforç perquè al lloc i a les seues cambres hi haja tot allò que calga per a fer agradable l'estada de propis i forasters.

4-2) L'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, lloc d'hostatge

La devoció per la Mare de Déu de Gràcia en l'ermita fa que persones de qualsevulla classe, especialment de la vila, passen jornades de descans en la pau i la calma del lloc que es refresca a les vores del Millars, on tots diuen s'aparegué la Verge, fet que comunicà un pastoret. Potser l'estada dels alcantarins en l'ermita, fa més de cent anys (1577), durant la qual es va eixamplar l'edifici per a donar capacitat a diverses cambres, va facilitar que persones, i famílies inclusivament, passaren jornades de descans corporal i espiritual vora la Mare de Déu. L'inventari últim que ressenyem ens dóna peu a descobrir que la nostra ermita ha estat oberta als veïns del poble i també als forasters, com a hostatge pietós, abans de 1720, i que des d'aleshores fins als anys 1980 no ha deixat de donar aquest servei de descans als moltíssims devots que s'han acollit als peus de la Mare de Déu de Gràcia; un altre dels afers d'aquests segles XVII i XVIII a l'entorn de l'ermita, que acomboien i palesen fermament aquesta devoció planera i familiar de Vila-real per la seua patrona!

Es parla en l'inventari de 1720 de la cambra de l'administrador i d'altres cambres més en l'ermita; per descomptat que hi ha la cambra de l'ermità que és a l'ermita. Durant els anys posteriors aquestes cambres són: les de l'ermità, les del Rev. clergat i el senyor administrador, que són al més endins de la planta baixa; al pis superior, la cambra de l'Il·lm. Ajuntament; tancant el darrere de l'església, hi són les cambres de l'antic convent d'alcantarins, amb noms de sant damunt les portes, i més endins, la cuina col·lectiva; també les antigues cavallerisses, al costat de l'església, s'acomodaren com a cambres per a hostatjar, les més àmplies de totes. Les cambres per als sacerdots, anomenades del clergat, per a l'Ajuntament i per als administradors, s'habiliten l'any 1743.

Tal és l'afluència d'hostatgers que l'Ajuntament arribarà a dictar al s. XIX un Reglament de la casa, perquè qualsevol que hi faça estada s'avinga a les condicions que s'hi proposen per al bé de tots[72].

4-3) La imatge de la Mare de Déu de Gràcia baixa a la vila

La Mare de Déu de Gràcia sempre ha estat per a la gent de la vila l'advocada en qualsevol malaltia o necessitat, de manera que els exvots que se li ofereixen al llarg dels segles corroboren aquesta devoció. Però hi ha moments en què la vila necessita la presència d'aquesta imatge, com a signe viu de l'empara de Maria i concessió de les seues gràcies; són temps en què la sequera crida a la porta dels trossos i de les llars, o en què les comportes del cel s'obrin de bat a bat i tanta aigua fa perillar les collites i potser les vides, o en què la malaltia, diguem-ne la pesta o qualsevulla altra, fa campar el sofriment o la mort en tot el poble. Aleshores la gent es dirigeix als jurats i al clergat per a demanar la presència de la Mare de Déu de Gràcia perquè intercedesca davant Déu i els ajude en aquella necessitat.

Així, l'any 1726, unes plogudes molt intenses i de molts mesos seguits feren que el poble baixara la Mare de Déu de Gràcia a la vila fins que s'apaivagà la tempesta d'aigua per la seua intercessió.

Fou el vint-i-cinc d'abril de 1735 quan va baixar altra vegada a la Parroquial la imatge beneïda, per unes malalties que assotaven totes les cases. Es va celebrar una novena de rogatives, a la qual assistí tot el poble juntament amb els jurats, el clergat i les comunitats religioses; a la fi la imatge fou traslladada al convent de les dominiques, al carrer Major Sant Doménec, on féu estada durant vint-i-un dies, en els quals continuaren les pregàries que demanaven la gràcia de la fi d'aquella malaltia; una solemne festa d'acció de gràcies acabava el malson de tot un poble, que per la intercessió de la Mare de Déu de Gràcia es veia lliure d'aquella pesta i la tornava a la seua ermita.

L'any 1748 la Mare de Déu de Gràcia és baixada a la vila per a donar serenitat i pau a causa d'unes malalties; durant aquella estada de la imatge en la vila es reberen notícies d'uns terratrèmols que commogueren les viles de Xàtiva i Montesa i fins es notaren a Castelló, Onda i Nules; així es proposà al clergat de la Parroquial si tindria a bé celebrar cada dia, mentre durara el perill dels terratrèmols, una missa cantada; la vila pagà l'almoina per la intenció i el clergat la va celebrar sense cobrar res, amb l'assistència voluntària de tots els preveres residents, de manera que Vila-real fou alliberada d'aquell perill sísmic per la intercessió de la Mare de Déu de Gràcia.

L'any 1755, l'u de novembre, una sèrie de terratrèmols d'escala major afectaren en gran manera la ciutat de Lisboa a Portugal, que va quedar assolada. Es van repetir els dies 21 i 22 del mateix mes; això fa que la vila demane el trasllat de la imatge a la Parroquial per a demanar la seua intercessió davant d'aquella calamitat greu; se celebraren solemnes rogatives i un novenari de misses cantades amb assistència de les comunitats religioses, dels jurats i de tot el poble.

font

Als primers mesos de l'any 1757, una epidèmia de tifus, originada per la mala higiene en general i de les aigües potables en particular, fa que tot el poble es veja afectat, de manera que no es troba llar on no hi haja algun malalt i és normal veure com tots els de casa són al llit, sense que hi tinguen qui els ajude per por del contagi; quasi vuitcents foren els malalts que reberen el viàtic i el pernoliar. Es feren venir metges de l'Alcora, Borriana i Nules perquè estudiaren la situació, a més dels tres metges que tenia la vila, mentre la mort i el dol es feien amos de Vila-real. El remei que posaren els metges no feia que la malaltia acabara i es comptaren de maig a juliol uns noranta morts. Per això es reuneix el Consell de la vila el 20 d'abril de 1757 i acorda baixar la imatge de la Mare de Déu de Gràcia a la Parroquial, que aleshores tenia la seu en l'església de la Sang, però mantenint el títol l'antiga de Sant Jaume al carrer Major del seu nom, mentre estava en construcció inicial la nova del carrer de Sant Roc. Entre altres coses, diu l'acord:

"En la villa de Villarreal a los veinte días del mes de Abril del año mil setecientos cincuenta y siete, la justicia y Regimiento desta dicha villa, es a saber, los señores Joaquín Mondina, alcalde ordinario y Primero, Vicente Angel Girona, Regidor Decano, Joseph Sebastiá, Miguel Blasco, Miguel Bonet, Joseph Galindo y Vicente Llorca, también regidores, estando en la Sala Capitular de dicha villa juntos y congregados por medio de convocación echa de orden de dicho Regidor Decano por Pedro Castan y Manuel Castan, vergueros de dicha villa, para tratar y determinar las cotas y negocios pertenecientes al Real Servicio y bien común de esta República, fue propuesto por el dicho Regidor Decano, que en esta villa hay actualmente grandes enfermedades de calenturas malignas en las gentes y que amenaçan mucha ruina en la salud y que se ha experimentado en la villa que, siempre que esta se ha visto en alguna aflixion, en razón de lluvias, seca, enfermedades y otras que ha padecido, la villa a recurrido a la protección y amparo de la Virgen de Gracia y la ha trahido de su Heremita que se halla construhida en las riberas del Río de Mijares, término desta villa, a esta villa y ha acudido a su protexcion y ambaro, han encontrado sus moradores un total alivio y conseguido un consuelo por medio de esta Virgen de Gracia y que por tanto hallandose al presente la vila y sus individuos moradores en la aflixción que tiene referida, que hera su dictamen y voto el que se trayga desde luego de su heremita a esta Parroquial de Villarreal para que por su intercesión logren los vecinos el deseado consuelo y la salud que conviene y pareciere del agrado del Señor, por interseción desta Señora Virgen de Gracia y que se gaste toda la cera y demas que pareciese necesario para el culto Divino y que lo pague todo la villa de sus propios"[73].

El dia següent es trasllada la imatge a l'església de la Sang, des de la seua ermita, i se celebra l'endemà una missa cantada amb sermó del pare Fabregat, guardià del Convent de Sant Pasqual i, a la vesprada, una solemne processó general de rogatives, en la qual es porta la imatge de la Mare de Déu de Gràcia per primera vegada sota el pal·li; la Verge es parava davant les cases en què hi havia algun malalt i es resava una Salve. La imatge es va quedar a la Sang fins que passà l'epidèmia, pel mes de juliol.

El dia 13 de juny del mateix any 1757, la imatge de la Mare de Déu de Gràcia és a la vila, en l'església de la Sang, com a parroquial, però l'epidèmia encara no ha acabat sinó que pareix estar en el seu punt més greu. El Consell de la vila reunit acorda:

"Otrosi, fue propuesto por dicho Regidor Decano el que, atento de que las enfermedades que hay en la villa toman mucho cuerpo y son de malísima calidad y contagio-

sas, que hera su dictamen y parecer se haga una prosesión general de rogativas por la villa y arrabales y que se saquen en dicha prosesión diferentes imágines, como son la Virgen de Gracia, San Jayme, San Pasqual Baylón, San Roque, San Alberto, y otras que convenga para que Nuestro Señor sea servido por sus ruegos aplacar dichas enfermedades y dar consuelo a sus vesinos...".

Tan malament veuen la situació aquests jurats que en la mateixa sessió fan el que diem *Vot Perpetu de la Vila*, i institueixen la festa anual de la Mare de Déu de Gràcia pel setembre de cada any.

4-3) Durant aquests anys: administradors Mn. Pasqual Llorens i Mn. Geroni Vives de Portes

El 1739 l'administrador de l'ermita, Dr. Mn. Pasqual Llorens, encomana fer sobre l'arc de separació de l'obra de l'església i l'Altar Major un relleu de l'Anunciació de l'arcàngel Gabriel a la Mare de Déu, que encara als nostres dies podem admirar i comença a redactar-se el *Llibre d'Eixides de l'Administrador de l'Ermita*, que es conserva en l'Arxiu de l'Arxiprestal, com a record d'aquells preveres administradors de l'ermita, que tant van treballar per la devoció a la Mare de Déu de Gràcia i com a joia d'interés històric.

L'any 1741 els jurats de la vila nomenen administrador de l'ermita el prevere de la Parroquial Dr. Jeroni Vives de Portes. La seua família és una de les importants al Vila-real d'aleshores, de manera que poden fundar un dels benifets de l'església Parroquial, que l'ostentarà un membre eclesiàstic de la mateixa família, si n'hi ha; aquest benifet s'intitula de sant Miquel i de sant Francesc, i n'és el fundador Miquel de Portes. Mn. Jeroni naix a Vila-real l'any 1692 i cursa estudis eclesiàstics, que aleshores abastaven fins i tot llicenciatures i doctorats en Sagrada Teologia, de la qual obté el grau de doctor. És jutge de la Reverenda Cambra Apostòlica de la Nunciatura d'Espanya a la Cort de Madrid i comissari del Sant Ofici de la Inquisició de València. Pel seu benifet el trobem com a prevere resident de la parròquia de Sant Jaume i, en temps de la construcció de la nova església, com a membre de la Junta d'Obres. Aquests títols ens fan veure en ell un home intel·ligent, de gran cultura eclesiàstica en teologia i dret canònic i civil, persona dotada per a les tasques especials que li són encomanades, no gens dubtosa la seua vocació en matèria de fe i costums, més aviat vigilant de les sanes tradicions i animador de les devocions populars que menen dins el sagrat orde de la religió.

Del 25 de juny de 1741 és el seu nomenament com a administrador: "En la villa de Villarreal a los veinte y cinco días del mes de junio de mil setecientos cuarenta y uno años, la justicia y regimiento de dicha villa...fue propuesto...que atento a que la Eremita de Nuestra Sra. de Gracia se hallava sin administrador, ocasión de haver muerto el Dr. Pasqual Llorens, Pbro., que lo hera de dicha Eremita, se hacía preciso nombrar administrador de dicha eremita y que para ello nombrava por su parte y proponía por administrador principal de aquella al Doctor Gerónimo Vives, Pbro. residente de la Parroquial de la villa y vecino y natural de ella, y que por su coadjutor proponía y nombrava al licenciado Joseph García, pbro. también vecino de esta villa y residente de la misma iglesia quien también hera coadjutor de dicho Dr. Pasqual Llorens... Y oyda y entendida dicha propuesta... todos los demás regidores unánimes y concordes se conformaron con el voto y nombramiento echo de dichos sujetos por el dicho regidor Bartolomé Mundina y así lo acordaron y firmaron"[74].

Els més de trenta anys (1741 a 1775) de la seua administració foren molt fructuosos per a l'ermita i la devoció a la Mare de Déu de Gràcia, de manera que el nom del Dr. Geroni Vives de Portes ha quedat per sempre unit al de la nostra patrona. Entre les moltes actuacions que es realitzen al seu temps en l'ermita i el seu paratge cal destacar les següents:

L'any 1742, els Ochando d'Almassora construeixen, a dreta i esquerra de l'entrada al presbiteri, l'altar de Sant Antoni Abad i el de la Visitació de la Mare de Déu a Santa Elisabet, les dues antigues festes de l'ermita. El segon fou substituït molt després per l'altar de Sant Vicent Ferrer, com ara contemplem. Els dies de l'enderrocament de l'església gòtica de la vila, es traslladen a l'ermita dos altars dedicats a sant Josep i sant Andreu Apòstols; també algun llenç que representa sant Antoni Abad i sant Pau l'Eremita, entre d'altres.

És l'any 1751 quan es daura l'absis de l'església de l'ermita i s'orna amb àngels portadors d'anagrames amb els símbols de la Mare de Déu, que avui podem admirar i és l'any següent quan es pinta i daura l'interior de l'església de l'ermita.

La Mare de Déu de Gràcia es trasllada a la vila al seu temps: l'any 1748, pels terratrèmols al Regne de València; l'any 1755, en ocasió d'uns altres terratrèmols; el 1757, per la greu epidèmia de tifus que pateix Vila-real i que mourà a instituir la festa anual a la Mare de Déu pel setembre cada any; des d'aquest any del Vot Solemne i Perpetu, cada any la imatge de la Mare de Déu de Gràcia baixa a la vila el divendres anterior al primer diumenge de setembre i tot el poble li fa novena i festa; l'any 1765, fora de les dates de la festa, per unes plogudes torrencials.

Una altra vegada la Mare de Déu baixa a la vila i després que el poble obté la gràcia de la serenor de l'oratge se li tributen festes especials en el seu honor, el 12 de gener de 1767; per a satisfer les despeses, es recull una almoina general. Així conta el Dr. Vives aquestes festes: "...tres días de luminarias generales, por la víspera castillos de fuegos celebrando la festividad con primeras Vísperas, Completas, Maitines, Laudes, todas las Horas, Misa conventual con sermón que predicó el P. Fr. Antonio de la Marca, Guardián del Convento de Franciscanos Descalzos de la Villa de Alcora y por la tarde una lucida procesión con asistencia de todas las Comunidades con muchas imágenes, soldadesca de paisanos haciendo repetidas salvas y danzas y de los devotos noventa y seis pares de hachas saliendo la procesión de la Parroquia (cuyas veces hacía la iglesia de la Sangre) y por la calle de abajo hasta llegar a la capilla de Ntra. Sra. de los Desamparados y saliendo a la calle Mayor de la Villa y en su seguida salió al Arrabal de S. Pascual y dando la vuelta por la calle dicha de Ntra. Sra. de Gracia hasta la brecha de la calle Arriba y por dicha calle continuó la procesión hasta las cuatro esquinas más cercanas a la ermita de S. Antonio de Padua y volviendo a tomar la calle Mayor entró por la iglesia del Convento de Monjas y como en la plaza estuviese prevenido un castillo grande de fuegos mientras se disparó se detuvo la Santa Imagen en la Iglesia de las Monjas; concluido el castillo prosiguió la procesión a la Parroquia y al otro día función de almas con sermón. El día 2 de febrero volvieron a la santa Imagen a su casa y ermita con la acostumbrada solemnidad con asistencia de Comunidades acompañando un numeroso concurso acompañándola desde la Villa a la ermita empujándose las gentes unas a otras".[75]

L'any 1775, el 2 de gener, "per motiu de set dies de continues plogudes i gran temporal d'aigua, que va fer que algunes cases s'afonaren, caigueren parets i s'embassaren els trossos convertint el terme en una mar i els carrers en un riu que entrava en totes les cases, el veïnat ple d'esglai comença a demanar que es baixe la Mare de Déu de Gràcia; els Regidors no s'acabaven de decidir i el poble s'amotinà per a que de seguida es baixara la santa Imatge. Els Jurats criden a l'Administrador Dr. Vives, el qual es determina eixir cap a l'Ermita en un carruatge i amb una pluja torrencial, tot acompanyat per una multitud d'hòmens, dones, xiquets i xiquetes, descalços pel camí ofegat d'aigua i sembrat de basses"; seria cap el dia 20 de gener; quan arriba la Imatge a l'església de la Sang, que fa de parròquia, comencen les Rogatives durant nou dies i se celebra a continuació un Solemne Novenari, veient-se l'església sempre plena de gent, tant al matí com a la vesprada; d'allí passa la Imatge sots el pal·lis al Convent de Dominiques, al C/ Major, on fa estada durant dotze dies i el dia vint-i-quatre de febrer la Mare de Déu de Gràcia es tornada a la seua Ermita, amb l'acompanyament de tot el poble agraït. El Dr. Jeroni Vives diu: "el prodigio y protección de la Virgen sobre esta Villa consistió en que siendo las lluvias grandes y continuadas lo mismo fue salir la Santa Imagen para traerla a la Villa que moderarse las lluvias; en aquella noche llovió un poco y a la mañana siguiente amaneció el día sereno continuando en adelante sin llover". Pel mes de juny, apareix de nou el temporal de pluges, que fa perillar la collita de blat ja que no es podia segar, i novament, per segona vegada el mateix any, el poble demana la presència de la Mare de Déu de Gràcia; perquè no fóra una despesa greu per a la vila, es determina que aquesta estada de la imatge, la sufragarà el veïnat, de manera que ixen els regidors i administradors a recollir almoines per la vila. Així, el dia 30 de juny, sense parar de ploure, van alguns sacerdots i els administradors a l'ermita i posada la imatge a la seua peanya ix el sol, s'aclareix el cel i se salva la collita.

4-4) En l'administració del Dr. Vives: concessions d'indulgències i oficis propis

L'any 1766 el papa Clement XIII concedeix indulgència plenària als fidels que assisteixen a la processó de la Mare de Déu de Gràcia a Vila-real el primer diumenge de setembre i a qui visite la seua imatge a l'ermita.

Des del 1757, a la festa de la Mare de Déu de Gràcia, el primer diumenge de setembre, el clergat de la Parroquial resa l'ofici propi de Santa Maria de les Neus i la seua missa, com es fa a la basílica de Santa Maria la Major, a Roma, el 5 d'agost.

El 18 de setembre de 1766 el clergat de la Parroquial, amb el poble de Vila-real fa la petició a la Sagrada Congregació de Ritus de poder resar aquest ofici i missa, com a propis de la Mare de Déu de Gràcia; i el 16 de desembre de 1766 la Sagrada Congregació "concedeix la facultat de resar en la primera dominica de setembre un Ofici i Missa propis de la Mare de Déu de Gràcia, segons es fa en la festa de Santa Maria de les Neus (Basílica de Santa Maria la Major de Roma), amb les lectures del segon Nocturn de Maitines del segon dia de l'Octava de la Nativitat de la Mare de Déu, del Sermó de Sant Agustí Bisbe "S'alegra Maria", canviant la paraula "nativitat" per la de "festivitat", amb l'oració "Gratiam tuam", l'Evangeli de Sant Lluc "Fou enviat" i l'Homilia del Venerable Beda "a la Verge Maria", tan a l'ofici com a la Missa en la festa de "l'Expectació del Part" del dia 19 de desembre... amb ritus doble major" (Decret de la Sagrada Congregació

de Ritus, que era a l'Arxiu de l'Arxiprestal, ara desaparegut). Serà el 26 de maig de 1767 quan l'Il·lm. Comissari General de la Creuada a Madrid, aprovarà el decret per a poderlo dur a terme i, el 9 de juliol del mateix any, l'Il·ltre. Sr. Francesc Manuel de Ribero, vicari general del bisbe de Tortosa, Bernard Velarde, donarà facultat per a celebrar l'ofici i la missa concedida; el dissabte anterior al primer diumenge d'aquest setembre es canten les Vespres i Completes amb tota solemnitat, la vespra de la festa, i s'inaugura un jubileu de gràcies; la festa, amb l'ofici i la missa de classe doble major i la solemne processó, són l'expressió d'alegria de tot un poble. Aquest ofici s'ha atribuït al Dr. Vicent Font, prevere de la Parroquial; potser fóra aquest qui preparara la petició per a la Sagrada Congregació de Ritus, segons ja es resava des de 1757 i exposara com havia de ser aquest ofici i missa, segons les festivitats i mode que després aprova la Congregació; al Dr. Font, d'aquesta manera, podem considerar com l'autor de l'ordre de l'ofici i la missa. L'ofici ja no es resava en temps de Mn. Joan Bta. Candau i ell ho atribueix al fet que a la Diòcesis de Tortosa s'havia manat l'ofici de la Mare de Déu de la Cinta, que era doble de primera classe, el qual passava per damunt el de la Mare de Déu de Gràcia, que era només doble major, i com que era el de la Mare de Déu, no impedia res la festa de la patrona de Vila-real.

Al Dr. Vives devem el costum de l'arquet que porta la Mare de Déu de Gràcia, en el seu afany d'ornar-la amb tota l'estima del fill aimant, arquet que ja és imprescindible i amb el qual la reconeixem en qualsevol lloc; li devem la seua dedicació i esforç en la tasca de fer que cresquera la devoció del poble; atendre i millorar l'ermita i el culte en la seua església; amb la seua gran cultura d'aleshores i la pietat va contribuir a la propagació del culte a la Mare de Déu de Gràcia més que mai, va encaminar l'amor i la devoció popular per sedenys i formes que encara avui celebrem; a ell devem el Calvari de l'ermita i tantes millores en l'edifici per al conreu del poble, la manera com celebrem les festes de setembre, amb el novenari, l'ofici i missa pròpia, l'antiga exposició del Santíssim mentre la novena, el jubileu que es guanya si es visita la Verge durant la novena, les indulgències concedides i tantes coses que ens parlen sempre de l'amor de Vila-real a la Mare de Déu de Gràcia.

El Dr. Vives mereix que reparem el malnom que li posaren estudiosos de documents, que no gosaren contemplar els seus dies dins del seu temps i les limitacions en què es trobava la seua tasca davant la documentació que aleshores no es coneixia. No, no va ser *fatal la seua intervenció* referent a la historiografia, que no existia a l'estil d'avui, i la seua aportació en la *llegenda del pastoret* tampoc es devia a la seua "exacerbada fantasía y calenturienta imaginación", i que es va convertir així en "el campeón del cavernismo historiográfico local"[76]; no és el Dr. Vives qui inventa la *llegenda devocional*, que tampoc és *supersticiosa*, ja que no fa cap mal, sinó que ja és al segle anterior quan podem trobar tots els elements que la constitueixen com a tradició arrelada en el poble. Potser hauríem de reparar aquest tracte a la figura del Dr. Vives que de veritat és *benemèrita i no gens estrafolària*, subjecta, sí, al seu temps i del seu temps amb més capacitat intel·lectiva de saviesa que jurats i prohoms, escrivans i altres, gràcies als seues estudis i a la seua vida eclesiàstica i religiosa, que tenia aleshores possibilitats millors. La seua tasca com a capellà de la Mare de Déu i com a administrador de l'ermita és digna de reconeixement, ja que fins en la ploma del seu tossut enemic trobem aquestes paraules: "Al beneficiado Vives se le debe sin duda alguna una buena gestión administrativa del Ermitorio", per més que després no admet aquesta mateixa bona gestió en allò referent a la devoció per

la Mare de Déu, quan el Dr. Vives el que vol és donar forma a allò que no se sap, perdut en les aures del temps, en trobar una manera senzilla de donar a la gent aquells inicis no coneguts, mitjançant *una llegenda* que és coneguda, però que a la fi tampoc ell ha inventat ni en la tradició del nostre poble.

Bé es mereix aquest prohom de Vila-real el carrer que fins i tot li han tret per a donar-lo a un altre, el carrer de Vives, on la seua família tenia un hort. Igual que el carrer del Dr. Font és dedicat al prevere que promou l'edificació de l'Arxiprestal, el Dr. Vicent Font, també el carrer de Vives hauria de ser el del Dr. Vives, com li correspon i de sempre ha estat!

4-5) El Vot Perpetu de la vila

El 13 de juny de l'any 1757: "...fue resuelto por dicho Ayuntamiento (Vila-real) el que **se funde una fiesta para siempre jamás Perpetua a la Virgen de Gracia**, en la Parroquial desta villa de Villarreal, del modo y forma la haze la villa al Señor San Jayme Apóstol, patrón y titular desta villa y de dicha Iglesia y que se haga amás un novenario a dicha Virgen con sus pláticas o sermones en dicha Iglesia y que se celebre dicha fiesta todos los años el primer domingo de setiembre, pagando la villa de sus propios lo que costare y que para celebrar el clero dicha fiesta, se trayga la Virgen desde su eremita a la dicha Parroquial, antes de celebrar dicha fiesta, y concluido el novenario se buelva a su eremita la dicha Virgen cuya fundación se haga atento a los muchos consuelos y favores que esta villa y sus moradores han experimentado de dicha Virgen en diferentes ocasiones y recursos se han hecho a la dicha Virgen y que espera esta villa los continuará por su intercesión y consiguirá de Nuestro Señor y su Amado Hijo, y que esta fiesta se funde como dicho es, empero quedando siempre en ser la fiesta de la Visitación de la Virgen a su prima Santa Isabel haze la villa, votada de antiguo, en la eremita de dicha Virgen de Gracia, construida y edificada en las riberas del río de Mijares, término de esta dicha villa de Villarreal cada año, y en dicha conformidad lo votaron, determinaron y acordaron y firmaron, de dichos señores los que supieron...Ante mi, Jayme Gil, escribano".[77]

Els antecedents d'aquest acord els trobem al document del 20 d'abril de 1757, ja exposat abans, en què s'acorda baixar la Mare de Déu de Gràcia des de la seua ermita a l'església Parroquial per l'epidèmia de tifus que està patint la gent del poble. Aquesta estada de la Mare de Déu s'allarga fins al mes de juliol. Entretant la imatge de la Mare de Déu rep les pregàries de tot Vila-real a l'església de la Sang, que fa de parròquia i malgrat que la malaltia pareix que empitjore, "atento que las enfermedades que hay en esta villa toman mucho cuerpo y son de malísima calidad y contagiosas", la fe dels vila-realencs en la seua Mare no defalleix! Així els regidors de la vila acorden fer més rogatives perquè la Verge intercedesca davant Déu per tot el poble: "... que hera su dictament y parecer se haga una procesión general de rogativas por la villa y arrabales y que se saquen en dicha procesión diferentes imágenes, como son la Virgen de Gracia, San Jayme, San Pascual Baylón, San Roque, San Alberto y otras que convengan para que Nuestro Señor sea servido por sus ruegos aplacar dichas enfermedades y dar consuelo a sus vesinos...". En aquesta processó de rogatives veiem com la primera imatge de devoció que s'anomena és la de la Mare de Déu de Gràcia i la segueix la del patró del poble i la parròquia, Sant Jaume; Sant Pasqual Baylón, canonitzat pel papa Alexandre VIII el 1690, només fa seixanta-set anys, i per qui el veïnat sent tanta devoció, ix des del convent de franciscans;

darrere va sant Roc, com a advocat de la pesta i tota malaltia contagiosa; sant Albert carmelita ix des del convent del Carme i el segueixen altres imatges de sants, potser les de cada carrer, que tanquen la processó.

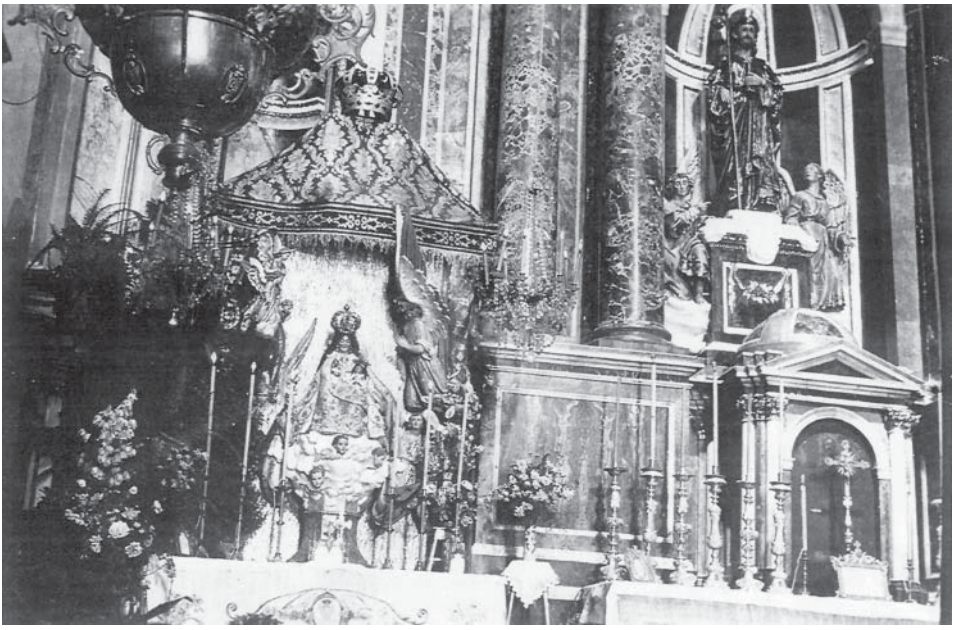

Però els regidors de l'Ajuntament creuen que han de fer més, que no és suficient pregar a la Mare de Déu de Gràcia cada vegada que la necessiten; s'ha de fer alguna festa especial i cada any, a l'estil d'aquella festa antiga de la Visitació i també com es fa a l'apòstol sant Jaume, patró del poble. Són conscients del que van a fer, que és a més d'allò que ja es fa; són conscients que és una fundació nova i volen que siga perpètua, per sempre; són conscients que la importància que li donaran a aquesta festa és la importància que es dóna a *la festa del patró*; són conscients que volen que siga la Mare de Déu de Gràcia la patrona del poble per sempre! I estableixen els dies d'aquesta festa, depenent sempre del primer diumenge de setembre: si cal fer un novenari, la Mare de Déu vindrà al poble els dies anteriors i el més solemne serà el de la festa. Per tant, el dia més solemne seria l'últim, la festa i el novenari se celebrarien els dies d'abans; de la qual cosa deduïm que la Mare de Déu de Gràcia era baixada al poble nou o deu dies abans del primer diumenge de setembre. Vegem com ho diuen les Actes de l'Arxiu Parroquial, cremades durant la guerra del 1936, però que copia literalment Mn. Joan Bta. Candau (p. 57, nota al peu):

"Dia 4 Sepbris. 1757 En lo dit dia selebra la Iltre, Vila la solemnitat y festa de Ntra. Sra. de Gracia en acció de gracies de la salud que per la impetració y patrocinii de Ntra. Sra. logrà la Vila de Villarreal de les febres malignes y contagioses que estava patint desde els principis de el any sent los malals que caigueren en dita constelació mes de 800 segons la relació autèntica de meges casi tots foren combregats y la major part extremaunsiats, y els morts foren mes de 90, estan tota la vila en gran aflicció font portada la Venerable y milagrosa Imatge de Ntra. Sra. de Gracia, es feren públiques rogatives y es celebrà el septenari de Ntra. Sra. ab set plàtiques de rogació y sen Ntre. Sr. servit de aplacar dita constelació la Iltre, villa votà celebrar in perpetuum lo primer Domenge de

Setembre una festa solemne ab maytines y laudes, totes ores misa cantada, sermó Vísperes y profesó general segun la festa del Corpus; presidint un novenari de sermons, sent portada la dita Image a la vila pera dita solemnitat y el dit dia se canta el ofici de Nostra Sra. ut ad Nives y concluida la Procesó General ab asistencia de les dos comunitats es torna la dita Image a son ermita, lo qual es continua pera en aventu se trobe noticia de esta salud y festivitat y lo en ella establit".

L'any del Vot, 1757, se celebra ja aquesta festa i ho fan segons hem llegit al document de la Parroquial. Però serà l'any següent quan la festa se celebrarà com ara la coneixem: des del divendres anterior al primer diumenge de setembre fins tota la setmana següent en què es fa el novenari. El primer que dirigirà el sermó de la festa aquell any 1758 serà el Dr. Vives, administrador de l'ermita i capellà de la Mare de Déu, i així ens ho conta ell mateix: "El primer año que se hizo la susodicha fiesta fue el primer Domingo de Septiembre del año 1758 y por encontrarme yo el susodicho Dr. Jerónimo Vives, Pbro., Administrador de la dicha ermita resolvió la Ilustre Villa el encargarme el sermón de la solemne fiesta y aunque me resistí por ser y considerarme muy poco sujeto para tan gran empeño, con todo no pude excusarme y me vi obligado a complacer a la Ilustre Villa predicando, sirviendo a la Virgen con este corto sacrificio, mereciendo este gran favor por ser Capellán de la Virgen para su asistencia y cuidado". Millor que ell no podia fer-ho ningú! El sermó està escrit del seu puny i lletra al Llibre d'Administració de l'ermita que es guarda a l'Arxiu de l'Arxiprestal.

font

2007, Any Jubilar de la Mare de Déu de Gràcia

Des d'aleshores, 1757, cada any la vila i la parròquia han repetit el ritus solemne de la baixada de la Mare de Déu, de la novena, de la festa i de la tornada, els dies de festes patronals al setembre; només la guerra (1936), malaltia pitjor que les malalties i calamitats naturals, trencava aquesta *festa del poble* i robava per les flames aquella imatge estimada de la Mare de Déu de Gràcia. Vila-real la va refer, primer per obra de Pasqual Amorós (1938), després de mans de Julio Pascual Fuster Rubert (1964).

Hem volgut fer esment d'aquesta història i ens parem en la data del Vot Perpetu, per a emprendre-la més endavant fins acabar-la.

Aquest any 2007, quan celebrem els 250 anys d'aquell Vot solemne i Perpetu de tot Vila-real per la patrona, la Mare de Déu de Gràcia, siga aquest treball una aportació més, en què la tradició, la història i la devoció s'agermanen i ens recorden que el que van fer els nostres avantpassats davant les gràcies de la Verge, ho hem de repetir nosaltres amb entusiasme, quan la imatge moreneta de la nostra patrona siga declarada canònicament com a tal i coronada amb la corona del nostre amor, perquè Ella continua sent per a Vila-real: la Mare!

Mn. Vicent Gimeno i Estornell (2007-03-14)

1 AMV núm.213, Claveria de 1374-75, f. 40 v.
2 S. XVIII, origen de "L'encontre de la Mare de Déu de Gràcia per un pastoret a la Coveta del Termet"
3 El sacerdot de la vila Gerònim Cabrera; el Dr. en Teologia Joseph Llorens; el beneficiat Dr. Jerònim Vives de Portes, administrador de l'ermita per més de trenta anys, des de 1741; Fr. Joan Bta. Inza, franciscà, autor de la primera novena, anomenada *La Ribera del Mijares habitada por la Divina Gracia* (Impremta Josef Cid de Tortosa,1792)...
4 AAV, *Libro de Administración del Ermitorio de la Virgen de Gracia*, 2 vol., novena del P. Inza. etc.
5 P. Inza, *La Ribera del Mijares habitada de la Divina Gracia*, p. 65-66, setembre de 1792. Reeditada en facsímil per la Impremta Sichet, SL, 2 de juliol de 1997, a expenses de la Regidoria de l'Ermita, Ajuntament Vila-real.
6 El monument és obra de l'escultor de Vila-real Josep Ortells (1922); en arribar a l'explanada de l'ermita, els ulls del vila-realenc mentre mira *el pastoret* recorden "la història de l'aparició de la Mare de Déu de Gràcia", amb devoció… que és el que pretenien aquells capellans del s. XVIII i els de sempre.
7 P. Inza, *La Ribera del Mijares habitada de la Divina Gracia*, p. 67.
8 *Exagono*, desembre 1996.
9 *Exagono*, juliol-setembre 1998.
10 Dels goigs a la Mare de Déu de Gràcia de Mn. Vicent Gimeno i Estornell, 1996.
11 Juan Bta. Inza, Juan B. Candau, Benito Traver, Carles Sarthou Carreres, Elías Tormo, Ángel Sánchez Gozalbo, José M. Doñate Sebastià, Ramón Rodríguez Culebras i Vicent Llorens Poy.
12 "La Imatge de la Mare de Déu de Gràcia", Col·lecció de Goigs núm. 1, Antoni Losas i Josep Miquel Francés.
13 P. Inza, *La Ribera del Mijares habitada de la Divina Gracia*, p. 69-70.
14 Benito Traver García, *Historia de Villarreal*, 1909, c. LVII, p. 431-432.
15 José M. Doñate, "Historias de Ntra. Sra. de Gracia", p. 6, "…se venera en la iglesia des de los primeros tiempos de la villa, y es allí donde recibe el homenaje de todos sus fieles". Publicacions de l'Ajuntament de Vila-real, *Temes vila-realencs*, sèrie II, núm. 8, 1986.
16 Mn. Vicent Gimeno Estornell, "Per la Gràcia, Mare nostra", *Exagono*, juliol-setembre 1998, núm. 436.
17 Josep Quella. Bisbat Seu d'Urgell. Sobre la Imatge de la Mare de Déu de Gràcia, desapareguda per robatori de la parròquia de Vilac, 1997.
18 Confert 15.
19 J. M. Doñate, "Datos para la Historia de Villarreal" V, p. 9-10, Ajuntament de Vila-real, *Temes vila-realencs*, sèrie II, núm. 8, 1986.
20 AMV núm. 2, Manual de Consells 1383-1384, 16 de desembre de 1383, f. 12 vº.
21 J. M. Doñate, "Historias de Ntra. Sra. de Gracia", p. 6, nota 3 sobre document II.
22 AMV núm. 213, Claveria 1374-75, f. 40 vº, 13 de maig de 1375.
23 Ídem 21.

24 Ídem 19.
25 AMV núm. 16, Manual de Consells 1429-30, 25 de febrer de 1430, f. 61 vº.
26 AMV núm. 37, Manual de Consells 1484-85, 13 de febrer de 1485, f. 24.
27 AMV, totes les referències abans esmentades i Claveria de 1483/84, núm. 273, fol. 2 vº.
28 AMV núm. 285, Claveria de 1502-03, f. 19.
29 AAV, *Llibre de Visites Pastorals I*, 1607, f. 19, par.1.
30 AMV núm. 286, Claveria de 1507/08, f. 4 vº.
31 AMV núm. 51, Manual de Consells de 1506/07, f. 34 rº; núm. 52, Manual de Consells de 1507/08, f. 34 vº; núm. 53, Manual de Consells de 1508/1509, f. 9 vº.
32 AMV núm. 49, Manual de Consell, 7 juliol 1504, f. 15; núm. 49, Manual de Consell, 31 juliol 1504, f.15 vº; núm. 50, Manual de Consell, 6 juliol 1505, f. 16 vº; núm. 286, Claveria, 18 març 1507, f. 2 vº; núm. 51, Manual de Consell, 18 març 1507, f. 34 vº; núm. 51, Manual de Consell, 15 maig 1507, f. 49.
33 Doñate, "Historias de Ntra. Sra. De Gracia: La Verge de la Reixa", p. 25, Ajuntament de Vila-real, *Temes vila-realencs*, sèrie II, núm. 8, 1986.
34 Mn. Benet Traver, *Historia de Villarreal*, c. LVII, p. 426.
35 AMV núm. 37, Manual de Consells de 1484-85, f. 24.
36 AAV *Llibre de Visites Pastorals I*, abril 1591, p.1, par. 6.
37 AAV *Llibre de Visites Pastorals I*, 1614, f. 33, par. 4.
38 AAV *Llibre de Visites Pastorals I*, 1630, f. 63, par. 1.
39 AAV *Llibre de Visites Pastorals I*, 1614, f. 34, par. 4.
40 AAV *Llibre de Visites Pastorals I*, corresponents als esmentats anys.
41 AAV *Llibre de Visites Pastorals I*, 1614, f. 31, par. 4.
42 AAV *Llibre de Visites Pastorals I*,1625, f. 52, par. 2.
43 AMV núm. 49, Manual de Consells 1504-05, f. 39 vº.
44 AMV núm. 53, Manual de Consells 1508-09, f. 9 vº.
45 AMV núm. 286, Claveria 1507-08, f. 14 vº.
46 AMV núm. 51, Manual de Consells 1506-07, f. 34 vº.
47 AMV núm. 52, Manual de Consells 1507-08, f. 34 vº.
48 AMV núm. 286, Claveria 1507-08, f. 4 vº.
49 AMV núm. 56, Manual de Consells 1512-13, f. 12 vº a 15.
50 AMV núm. 57, Manual de Consell 8 gener 1514, f. 38 vº.
51 AMV núm. 56, Manual de Consells 1512/13, f. 12 vº a 15.
52 AMV núm. 57, Manual de Consells 1513-14, f. 44 vº.
53 AMV núm. 58, Manual de Consells 1514-15, f. 28 vº i 29; núm. 59 Manual de Consells 1515-1516.
54 AMV núm. 59, Manual de Consells 1515/16 , enquadernació del llibre, coberta posterior.
55 AMV núm. 62, Manual de Consells 1518/19, 23 març 1519.
56 AMV núm. 64, Manual de Consells 1529-30, f. 37 vº.
57 AMV núm. 64, Manual de Consells 1529-30, f. 43 vº a 44.
58 AMV núm. 306, Claveria 1552-53, f. 38 vº.
59 P. Inza, Novena p. 64.
60 Candau, Juan Bta., prevere, *La Gracia en Villarreal*, cap. 3.
61 AMV núm. 66, Manual de Consell, f. 18 vº a 20 vº.
62 José M. Doñate, "Historias de Ntra. Sra. de Gracia: La Imagen vestida", p. 31, Ajuntament de Vila-real, *Temes vila-realencs*, sèrie II, núm. 8, 1986.
63 AMV núm. 96, Mano de Auerdos de 1757, f. 17 vº i 18 rº.
64 P. Inza, Novena, p. 64. Mn. Benet Traver, *Historia de Villarreal*, c. LV, p. 423. AMV núm. 67, Manual de Consells 1603-04, f. 34 vº, 35, 43 i 43 vº.
65 AMV núm.67, Manual de Consells 1603/04, f. 34 vº.
66 Candau, Juan Bta., prevere, *La Gracia en Villarreal*, 1907, cap. V.
67 AAV *Llibre Visites I*, f. 24, par. 2, 26-X-1610.
68 AMV núm.67, Manual de Consells 1603/04, f. 35 vº a 40 vº.
69 Candau, Joan Bta., *La Gracia en Villarreal*, cap. III, p. 31 i seg.
70 AMV núm. 78, Judiciario de 1720, f. 26 a 27 vº.
71 AMV núm. 78, Judiciario de 1720, f. 38 vº.
72 Candau, Joan Bta., La Gracia en Villarreal, cap. IV, p. 33 i seg.
73 AMV núm. 96, Mano de acuerdos de 1757, f. 16 rº i vº.
74 AMV núm. 89, Judiciario 1741, f. 13 rº i vº.
75 Candau, Joan Bta., prevere, La Gracia en Villarreal, p. 52-53 nota al peu.
76 José M. Doñate, "Historias de Ntra. Sra. de Gracia", p. 10, nota al peu.
77 AMV núm. 96, Mano de Acuerdos de 1757, f. 17 vº i 18 rº.

11

Pasqual Chabrera Calpe

250é ANIVERSARI DEL VOT PERPETU DEL POBLE DE VILA-REAL

Panoràmica de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL
FUNDACIÓ

PORCELANOSA

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa
Fundació Caixa Castelló

250é ANIVERSARI DEL VOT PERPETU DEL POBLE DE VILA-REAL

El 20 d'abril de 2007 celebrem el 250é aniversari de l'acord del Consell de la vila de baixar la Mare de Déu de Gràcia el primer divendres de setembre de cada any de l'ermita a l'església parroquial.

A l'Arxiu Municipal llegim que el 20 d'abril de 1757 l'Ajuntament fa l'acord perquè es porte la Mare de Déu de Gràcia a la parroquial, per malalties.

ELS ANTECEDENTS

Abans d'instituir-se la festa de la baixada, hi havia la festa de la visitació. Una altra vegada l'Arxiu ens informa en un document del 24 de maig de 1603:

> "... la professó que s'ha determinat per l'honorable Consell se faça tots anys en lo dia de la Visitació de Nostra Senyora a les ermites o a la casa de Nostra Senyora de Gràcia se faça amb intervenció de set preveres de l'església parroquial de la present vila i de quatre frares o religiosos, açò és, dos de cascun monestir. I que a cascú los siga donada la caritat de 5 sous, en ajuda de costa de gasto que hauran de fer en menjar. I que de ninguna manera se faça dinar en dit dia, a costa de la vila; i açò per evitar alguns inconvenients i abusos que en semblants jornades se solen i acostumen fer fent dinar".

Pel que es veu, el poble aprofitava l'ocasió de les festes per fer dinars a costa de la vila. Per tant, es demana als clergues que posen ordre perquè se'ls considerava de confiança.

El 28 de setembre de 1672 el sacerdot Jeroni Cabrera vol promocionar la coveta. És a dir, demana a l'Ajuntament que li permeta donar utilitat, aviament i profit a la cova on va ser trobada la imatge de la Mare de Déu:

> "Ítem lo dit Consell ut supra ajustat mana ser notat que se li concedixca a mossèn Jeroni Cabrera, prevere de dita vila, lo que demana amb suplicació en lo dia de hui a dit Consell posada respecte de concedir-li la coveta. Està baix l'aposento de l'administrador de l'ermita de Nostra Senyora de Gràcia, a on se diu es troba Nostra Senyora de llur vida d'aquell i no més, atent vol impel•lir dita coveta, per a lo qual lo dit Consell dóna facultat als jurats de dita vila per a què dita concessió de dita coveta li siga concedida al dit mossèn Jeroni Cabrera de llur vida per escrit i que en ningun temps puga causar perjuí a la dita vila".

EL VOT PERPETU

La festa de la Mare de Déu de Gràcia tal com la celebrem al dia d'avui comença en el vot perpetu de l'any 1757. A causa d'una epidèmia que s'estenia per tota la vila, el poble de Vila-real decideix fer el vot a perpetuïtat de baixar la Mare de Déu de Gràcia, cada any, a l'església de Sant Jaume. El Consell es reuneix el 20 d'abril:

"En la vila de Vila-real, als vint dies del mes d'abril de l'any mil setcents cinquanta-set, la justícia i Regiment d'aquesta dita vila, és a saber, els senyors Joaquim Mondina, Alcalde ordinari i Primer, Vicent Àngel Girona, Regidor Degà, Josep Sebastià, Miquel Blasco, Miquel Bonet, Josep Galindo i Vicent Llorca, també regidors, estant en la sala capitular de dita vila junts i congregats per mitjà de convocació feta d'ordre de dit Regidor Degà, per Pere Castany i Manuel Castany, verguers de dita vila, per a tractar i determinar les cotes i negocis pertanyents al Reial Servei i bé comú d'aquesta República, fou proposat pel dit Regidor Degà que en aquesta vila hi ha actualment grans malalties de febres malignes en les gents i que amenacen molta ruïna en la salut i que s'ha experimentat en la vila que, sempre que aquesta s'ha vist en alguna aflicció, en raó de pluges, seca, malalties i altres que ha patit, la vila ha recorregut a la protecció i empara de la Mare de Déu de Gràcia i l'ha portada de la seua ermita, que es troba construïda en les riberes del riu Millars, terme d'aquesta vila, a aquesta vila i ha acudit a la seua protecció i empara; han trobat els seus habitants un total alleujament i han aconseguit un consol per mitjà d'aquesta Verge de Gràcia i que, per tant, trobant-se al present la vila i els seus individus habitants en l'aflicció que està referida, que era el seu dictamen i vot el que es porte per descomptat de la seua ermita a aquesta Parroquial de Vila-real perquè, per la seua intercessió, aconseguisquen els veïns el desitjat consol i la salut que convé i parega del grat del Nostre Senyor, per intercessió d'aquesta Senyora Verge de Gràcia i que es gaste tota la cera i altres coses que pareguen necessàries per al culte Diví i que ho pague tot la vila dels seus propis. I tots els altres Regidors, unànimes, foren del mateix sentir i votaren el mateix.

Així ho acordaren i firmaren de dits senyors els qui saberen.

Done fe.

Joaquim Mondina, alcalde, Vicent Àngel Girona, Josep Sebastià, Miquel Bonet, Josep Galindo, Miquel Blasco.

Davant de mi, Jaume Gil, escrivà".

Els cronistes diuen que l'epidèmia començà pel mes de maig i acabà a mitjan mes de juliol, per tant no era una simple grip. Sinó que es tractava d'un procés tífic, malaltia endèmica de Vila-real per les males condicions higièniques de l'aigua de consum, afegit al procés gripal, que s'estava patint des de principis d'any. Així es diu al llibre d'actes de l'Arxiu Parroquial el dia 4 de setembre de 1757:

"Die 4 Sepbris 1757. En lo dit dia celebra la Il·lustre Vila la solemnitat i festa de Nostra Senyora de Gràcia en acció de gràcies per la salut, que per la impetració i patrocini de Nostra Senyora logra la Vila de Vila-real de les febres malignes i contagioses que estava patint des dels principis de l'any, sent els malalts que caigueren en dita constel·lació més de 800 segons relació autèntica de metges. Quasi tots foren combregats i la major part extremaunciats. I els morts foren més de 90. Estant tota la vila en gran aflicció, fou portada la Venerable i miraculosa imatge de Nostra Senyora de Gràcia, es feren públiques rogatives i es celebrà el septenari de Nostra

font

Senyora, amb set plàtiques de rogació i sent Nostre Senyor servit d'aplacar dita constel·lació. La il·lustre Vila vota celebrar in perpetuum el primer diumenge de setembre una festa solemne amb matines i laudes, totes hores, missa cantada, sermó, vespres i professó general segons la festa del Corpus. Presidint un novenari de sermons, sent portada la dita imatge a la vila per a dita solemnitat. I el dit dia se canta l'ofici de Nostra Senyora ut ad Nives i conclosa la Processó General, amb assistència de les dos comunitats, es torna la dita imatge a la seua ermita, lo qual es continua per a in adventum se trobe notícia d'esta salut i festivitat i lo en ella establit."

El vocable constel·lació de malalties era usat en la terminologia mèdica del segle XVIII per a definir un procés atípic, amb simptomatologia complexa.

Aquell any 1757, dos mesos després de la baixada de la Mare de Déu a la vila, encara no s'havia estrenat en les seues intercessions. La malaltia arriba al seu punt més àlgid i la por esborrona els veïns. Aleshores recorren a tota la cort celestial i voten la seua festa anual, però fent constar clarament que la festa que estableixen és la que antigament se celebrava el dia de la Visitació de la Verge Maria a la seua cosina santa Isabel. Així doncs, el 13 de juny de 1757 el poble acorda que se celebre una processó general de rogatives, en què figuren la Mare de Déu de Gràcia, sant Jaume, sant Pasqual, sant Roc, sant Albert i unes altres imatges. Acord que institueix la festa anual de la Mare de Déu de Gràcia. Al marge del document es diu: Acord que es funde una festa a la Mare de Déu de Gràcia. El text:

"En la vila de Vila-real, als tretze dies del mes de juny de l'any mil set-cents cinquanta-set.

És proposat per dit Regidor Degà que, atenent que les malalties que hi ha en aquesta vila prenen molt de cos i són de malíssima qualitat i contagioses, que era el seu dictamen i parer que es faça una processó general de rogatives per la vila i ravals, i que es traguen en dita processó diferents imatges, com són la Verge de Gràcia, Sant Jaume, Sant Pasqual Baylon, Sant Roc, Sant Albert i altres que convinguen perquè Nostre Senyor siga servit pels seus precs aplacar dites malalties i donar consol als seus veïns.

Així mateix, i per últim, fou resolt per dit Ajuntament que es funde una festa per sempre més perpetua a la Verge de Gràcia, en la Parroquial d'aquesta vila de Vila-real, de la manera i forma que la fa la vila al Senyor Sant Jaume Apòstol, patró i titular d'aquesta vila i de dita Església. I que es faça a més un novenari a dita Verge amb les seues plàtiques o sermons en dita Església. I que se celebre dita festa tots els anys el primer diumenge de setembre".

Pasqual Chabrera Calpe

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL

FUNDACIÓ

PORCELANOSA®

facsa

Aguas Potables

Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Bancaixa

Fundació Caixa Castelló

Il·lm. Ajuntament de Vila-real

Regidoria de Normalització Lingüística Vila-real